

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

НЭНЭЭС NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
БОНАХАНИЭТНЭ ИГ AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

SOLTONOY THE BRAVE

THE 16-TH VOLUME OF «EL ADABIATY»
(PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор
АКАЕВА М. Д.
АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактор-
дун орун басары
БОЛЖУРОВА И. С.
ЖАЙНАКОВА А.
ИШИМКАНОВ К. К.
КАКЕЕВ А. Ч.
КАРЫПКУЛОВ А. К.
КЕБЕКОВА Б. К.
КЫРБАШЕВ К. К.
МУСАЕВ С. М.
ШАРШЕНАЛИЕВ Ө. Д.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ

ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК
ФОНДУСУ

ЭР СОЛТОНОЙ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
16-ТОМУ

КРУИАсынын корреспондент-мүчөсү,
филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы астында

Түзгөн: А. АКМАТАЛИЕВ

Бишкек
«Шам» басмасы, 2002

ББК 82.3 (2Ки)

Э—74

Э—74 **Эр Солтоной:** Эпос /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында; Баш сөзүн жаз. С. Закиров, А. Акматалиев; Түз. А. Акматалиев; Кырг. Улут. И. А. ж.б. — Б.: «Шам», 2002. — 296 б. — («Эл адабияты»).

ISBN 9967—10—070—2

Бул китеп кыргыздардын калмак баскынчыларына каршы күрөшүн көркөм баяндаган эпикалык дастан. Эпостун негизги өзөгүн түзгөн калмактарга каршы согуштук окуялардан сырткары ички уруучулдук мамилелердин курчушу, сүйүүгө, достукка бекемдик жөнүндө маселелер камтылган.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

4702300500

Э----- --2002

ББК 82.3 (2Ки)

М 455 (11)—2002

Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын Улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензенттери: *К. Кырбашев, К. Ибраимов* филология илимдеринин кандидаттары

© Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору.

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук фондусу.

ISBN 9967—10—070—2

© «Шам» басмасы 2002.

КИРИШ СӨЗ

Ар бир эл өзүнүн башынан өткөн иштерин, кубанычын, кайгысын, кыялын оозеки чыгармалардын ар кандай түрүндө жана формасында берип келишкен. Оозеки көркөм чыгармалардын ичинде ошол элдин турмушунун көп кырдуу көрүнүшүн ачууда эпостор негизги ролду ойной алышат. Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармасында эпикалык жанр өтө өрчүгөн түрүнөн болуп саналат. Кыргыз элинде ыр түрүндө айтылган эпостор синтетикалык форманы сактап, айтуучунун мимикасы менен образ системасына кошумча маани берилип айтылат. Ал эми кара сөз түрүндө айтылган эпостор жөө жомоктук мансрада сөздөрдүн ритм, рифмасына өтө көңүл бөлүнүп жорго сөздөр менен берилет. Кыргыздын кээ бир эпосторунда бул ыкманын, жолдун экөө тең биргелешип кошулганы, тактап айтканда, кара сөз жана ыр менен берилиши орун алган. Ал убактарда айтуучу окуянын татаалданышын же экинчи окуяга байланышын кара сөз менен түшүндүрүү ыкмасын колдонот. «Эр Солтоной» эпосу да ушундай формадагы эпос. Бул эпосту толук айтуучулардын бири Сүйөркул Абдырахманов болуп саналат. Сүйөркул 1898-жылы кедей дыйкан үй-бүлөсүндө, азыркы Талас областында, Талас районундагы. Манас айлында туулган. Сүйөркулдун атасы Абдырахман элдик жомокторго бай, сөзгө уста киши болгон. Жергиликтүү элдин жана Сүйөркулдун айтканына караганда «Эр Солтоной» эпосун ал киши кыштын узун түндөрүндө от жээгинде отуруп бир нече түнгө созуп айткан. Бул жомокко кумарлангандар атайы алыстан ат менен келип коно жатып угуп турушкан. Адетте Абдырахман эпосту эл кыдырып айткан эмес.

Бирок, «Эр Солтоной» эпосу Талас өрөөнүндө кийинки мезгилге чейин кара сөз түрүндө айтылып келген.

Сүйөркул 1945-жылдан баштап бул эпосту ырга айландыра баштайт. Ал эпосту үч жолу оңдоп көчүрүп 1951-жылы 2-мартта бүтөт. Сүйөркул 12 жашынан ата-энесинен жетим калып, азыркы Жамбыл шаарында Валий деген өзбек байына 18 жашка чыкканча малай болуп жүрөт. 1930-жылга чейин ар кайсы кыргыз байларынын отунун алып, суусун ташып күн көрөт. Ал отузунчу жылдары ликбезден сабатсыздыгын жоюп, ошол райондо ачылган курстан окуп «советтик кызыл мугалим» деген наам алып, 1943-жылга чейин мугалимдик кесипте иштеп

келет. Ата Мекендик Согуштун оор күндөрүндө Магнитогорск темир заводунда жумушчу болуп согуш бүткөнгө чейин иштейт.

Сүйөркул 1930-жылдардан баштап ыр жаза баштаган. Анын жазган ырлары райондук жана областтык, республикалык газеталарга чыгып турган.

Сүйөркулдун ыр жазууга шыктуулугу жана элдин оозеки поэмасына терең тааныштыгы. аркасында «Эр Солтоной» эпосунун көркөмдүк деңгээли жогору болуп чыккан.

Эпостун мазмунуна караганда окуя XVIII кылымда өтөт. Биз бул жерде элдик оозеки чыгармаларды тарыхый факты катарында карап, тарыхый летопись сыяктуу мамиле кылбайбыз. Бирок, элдин башынан өткөн тарыхый окуялар, кагылыштар, кайгылуу күндөр ал элдин оозеки көркөм чыгармасында орун ала турганын унутууга болбойт.

XIV кылымдын аягында батыш Монголияда ойроттордун (калмактар) ири феодалдуу Жунгария мамлекети өсүп чыгат. Калмактар Орто Азияда жашаган элдердин көпчүлүгүн каратып, катуу эзүү жүргүзө баштаган. Бул кагылыштар, калмакка каршы жергиликтүү элдин күрөшү, элдик оозеки чыгармалардан кеңири орун алган. Эл эзүүдөн куткаруучу легендардык баатырларды жараткан. Орто Азия элдеринде буга далил болуучу — кара калпакта, өзбекте, казакта, «Алпамыш» эпосунун версиялары, кыргызда «Манас» трилогиясынан баштап баатырдык эпостун бардыгы кирет. Калмактар Орто Азиядагы. жергиликтүү элдерди басып алгандан кийин чексиз зомбулукту жүргүзгөн. «Эр Солтоной» эпосунда бул мындай сүрөттөлөт:

«Эпсиз калмак кыргыздан,
Эр өлтүрсө кун бербейт.
Эсил кыргыз аздыгы,
Эркин жүрүп күн көрбөйт».

Же:

«Кыйынсынып калмактар,
Кыргыздын малын талаган.
Кыйналгандар көп болгон,
Кыз, аял, жаш баладан».

Эзүү, элди кордоо күндөн күнгө өсө берген. Баскынчыларга каршы элдин жалпы толкуну башталат. Эпосто бул толкундун башталышына түрткү — элдин

бай фантазиясы менен жаралган өлбөс баатырлар Темиркан менен Болоткан болот. Элдин фантазиясында элдик баатырлар ок өтпөс, отко күйбөс болуп жаралат. Бул идея жалпы эле элдин өлбөстүгүн түшүндүрөт. «Эр Солтоной» эпосунда бул идея Темиркан менен Болоткандын калмак каны Уюлдун колуна түшкөндө ар түрдүү аракет менен өлтүрө албай коюшканы менен акталат (аныкталат).

«Эр Солтоной» эпосунун негизги өзөгү болгон баскынчыларга — калмактарга каршы күрөшкөн окуяларынан башка, ички душмандардын уруучулдук мамилелеринин курчушу жана ага негизделген жекечилик күрөшү баяндалат.

Талас өрөөнүндө эпоско башкы каарман болуп катышкан Солтоной, Шабек деген баатырларды XVIII кылымда жашап өткөн тарыхый адамдар деп көрсөтүшөт. Бирок, эл эпосто аларды адабияттагы көркөм образга көтөргөн, ошондуктан биз ага көркөм, шиптештирилген образ катары баа беребиз. Элдик оозеки чыгармалардын варианттарында жалаң гана окуялар өзгөрүп кетпестен, кээ бир каармандарынын аттары да өзгөрүп кетет. Мисалы: «Кедейкан» эпосунун башкы каарманы Токтогулдун варианты боюнча — Керээз, Алымкулдун варианты боюнча — Данийча. «Кожожаш» эпосунда Алымкулдун вариантында башкы каармандын бири — Каракожонун кызы Зулайка. Жээнтаевдин вариантында Асылбек кызы Кермекаш. Ушулар сыяктуу эле «Эр Солтоной» эпосунда Солтонойдун эпоско тема болуп кийин киргендиги байкалат. Себеби, эпоско ат «Эр Солтоной» деп коюлса да, окуя Темиркан менен Болоткандын тегерегинде өтөт. Экинчиден, ар кандай элдин эпостук чыгармаларында эпоско тема болгон каармандын ата-энеси жөнүндө толук кабар берилип, негизги окуя да баатырдын төрөлүшүнө, өсүшүнө, аракетине карата өнүгүп отурат. Мындай көрүнүш Темиркан менен Болоткандын образдарында толук сакталган. Ал эми Солтонойдун эпостогу орду бар болгону Темиркан менен Болоткандын мыкты чоролорунун бири катары көрүнөт. Ошондой болсо да бул чыгарма элде айтылган аты боюнча «Эр Солтоной» деп кала берет.

Эпостогу окуялардан уйку-соо арасында жаткандай алыстан сүйүү лирикасынын өчүп-жанган үнү угулат, бирок аны эл-жерин жат душмандардан

коргогон баатырлардын шаңдуу салтанаты басып кетет. Сүйүү лирикасындагы умтулуш алыста бүлбүлдөп кала берет. Эпосто баатырлардын гимни ойнолот.

Эпостогу башкы каармандар калмактарды кыргыз жеринен кууп чыгууда биринчи кезекте күчүнө таянат. Ошондуктан алар ар дайым жеңишке ээ. Эпосто калмактардын ичинде Кыйыр сыяктуу кыраан баатырлар баскынчылык иш жүргүзүп жаткан калмактарга каршы чыгып, кыргыздар тарапка өтүп кетет.

Эпосто Жи элдин катуу кыргыны, кагылышуусу бар, бирок ал окуянын өнүгүшүндө кыргыздардыкы — жерин коргоо идеясы, калмактардыкы — айрым башкаруучуларынын баскынчылык идеясын ишке ашырууга умтулушу экени аныкталат. Эпостогу окуялардын байланыштарынын өсүшү кара сөз менен берилет да, комузду ала коюп сөз баштаган экинчи каарман тарабынан улантылат. Ошондой болсо да, бул жерде комузду колдонуу улуттук спецификасына байланыштуу образдардын ички касиетин ачып, реалдуулукка көтөрөт.

Элдик эпостордо адамдардын ички оюн, ак ниеттигин же каралыгын сырткы формасынын айкалышы аркылуу түшүндүрмөлөр бар.

«Калмактын баары сыртынан,
Кара көйнөк кийишкен.
Кыргыздын баары сыртынан,
Ак кийүүнү сүйүшкөн».

«Эр Солтоной» эпосундагы бул сүрөттөө жалаң гана ажыратуу белгиси болбостон, алардын ишине байланыштырылган. Ошону менен бирге образ системаларынын ачык көрүнүшүнө кошумча маани да берип турат.

М. Горький айткандай, «өткөндүн жаңырыгы, жаңынын үнү» угулуп турган элдик оозеки чыгармалардын сөздүк составдарында жаңы кошумчалар кошулуп турганын көрүүгө болот.

Мисалы:

«Серпишип чалып ыргытып,
Сегиз саат жүрүштү».

Бул эпостогу «сегиз саат жүрүштү» деп убакытты саат менен болжоо кийинки кошумча экени көрүнүп турат. Анткени, мурун кыргыздарда убакытты өлчөө чай кайнам, эт бышым, бээ сааганча, же күн менен: шашке, түш, бешим ж.б. аркылуу болгон. Элдик оозеки чыгармалардан мындай көрүнүштөр кеңири учурайт.

Ушул эле сыяктуу

«Кайда барса бул аскер

Каптаган селдей бүлдүрөт»

деген ыр саптарындагы «аскер» деген сөз мурунку «кол» деген сөздүн ордуна колдонулган.

Кыргыз поэзиясынын мүнөздүү формалары көбүнчө жети-сегиз муундан түзүлөт. Муну майда секетпай, күйгөн ырлардан тартып, көлөмдүү эпостордун ыр түзүлүштөрү толук далилдеп турат. Себеби, кыргыздын эпостору жана башка ырлары оозеки айтылып, обонго багындырылган.

«Эр Солтоной» эпосунун ыр түзүлүшү 7—8 муундан түзүлүп ар түрдүү формаларда берилген. Бул ыр түзүлүшүндөгү форманын өзгөрүшү окуяга байланыштуу өсүп турат. Көп убактарда жеке адамдын чакырыгы редиф формасында берилет. Буга Болоткан менен Темиркан колго түшүп кеткенде Эр Солтонойдун кырк жигитке карап:

«Жазайылга ок салып Атасыңбы, кырк жигит?

Жаныңдан бектер кеткенге, Капасыңбы, кырк жигит?» —

деп айтып турган жери мисал боло алат.

Эпостогу окуяга, абалга байланыштуу эпикалык параллелизм да орун алган. Эпостогу көркөм каражаттар ар убакта көтөрүңкү түрдө колдонулуп айрыкча апыртмалуу алынган. Мындай көрүнүш жалаң гана «Эр Солтоной» эпосуна таандык болбостон, жалпы эле элдик оозеки чыгармалардын мүнөзүн түзөт. Анткени, оозеки чыгармалар реалисттик сүрөттөөлөрдөн гана турбастан, элдин бай фантазиясынын көрүнүшү да болот. Элдин сүйгөн баатырларына турмуштагы бардык нерсе дос; анын башына оор күн түшкөндө жаратылыштагы жандуу, жансыз нерселер кошо кайгырып, курт-кумурскадан баштап, жырткыч айбандар, канаттуулар жардамга чыгышат. Бүт элдин ыйын, кайгысын көрсөтүү үчүн элдин бай фантазиясы дал ушундай көрүнүштөрдү сүрөттөө ыкмасын колдонгон.

«Эр Солтоной» эпосунда апыртуу башка жол менен, тактап айтканда, реалисттик көрүнүштөрдү кескин түрдө ашыра баяндоо менен берилет. Калмак, кыргыздын согушунда кан ташкындап агып, өлүк сайдын ташындай жайнайт. Бир баатыр кырк миң жоону талкалап, темир чынжырларды бычыратып үзөт. Эпостогу мындай сүрөттөөлөр үчүн элди күнөөлөгө болбойт, себеби, эл

«мындай болгон» деп гана көрсөтпөстөн, «ушундай болсо» деген кыялын кийирген. Элдин өлбөстүгү жана оптимисттиги ушунда турат.

«Эр Солтоной» эпосунда өткөн доордогу феодалдардын идеологиясынын элементи да жок десек жаңылган болор элек. Биз биринчи кезекте эпостун пайда болуу учурун эске алсак, ал кезектеги феодалдык-патриархалдык үстөмдүктүн, жеке чарбанын, адамдын жыргалчылыкка жетүүнүн жолдорун башкача түшүнүшү белгилүү даражада эпостон уя табууга мүмкүнчүлүк болгон. Бул эпосто кыргыздар калмактын малын талап байыды дегендей көрүнүп, согуш таптык мүнөздө улантылбастан, улуттук мүнөздө өрчүгөнү орун алган. Бирок мындай түшүнүктөр ошол убактагы тарыхый шарт менен акталат жана эпостогу элдик идеяга салыштырганда бүлбүлдөп көрүнүп, эпостун элдиктүүлүгүнө терс таасир көрсөтө албайт. Ошону менен бирге эпосту айтуучулар белгилүү даражада өзүнүн көз карашына туура келген түшүнүктөрдү, кошумчаларды кийрип жибере турганы табигый иш. Эпосту айтуучу эпостун айтылуу мезгилиндеги тарыхый шарттарын эске албастан, азыркы мезгилдеги көз караштарды кошумчалаган. Мисалы, Жолборсканды. бирде элдин досу кылып көрсөтсө, экинчи учурда элдин каардуу душманы кылган. Ошондой эле бай, кедей деген түшүнүктүн маанисин тереңдеткен.

Эпос жалпы алганда эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүм элдик баатырлар: Темиркан, Болоткандын төрөлүшү жана алардын баскынчыларды кыргыз жеринен кууп чыгышы. Буга өчүккөн калмак каны Уюлдун киши жиберип, алдап эки баатырды колго түшүрүшү жана алардын бошоп элине келиши.

Экинчи бөлүм, туткундан бошогон баатырлар кол жыйнап Уюлканды барып чабышы.

Эпостун бул бөлүмү кандайдыр тумандуу, эки баатырдын кол жыйып аттанышы эпостун ички логикасынан келип чыкпастан, көлөмдү кеңейтүүгө негизделип кеткендей. Биринчи бөлүмдүн акырында, тактап айтканда, эки баатыр — Темиркан менен Болотканды туткундан бошоткондо, Уюлкан өзүнүн жеңилгендигин дээрлик мойнуна алган. Кайрадан кол курап, атайын барып чабышуунун эч зарылчылыгы жок эле.

Ырас, эпосто эки баатырдын кайрадан кол курап, жүрүшкө аттанышына ордо калган Накыш молдону бошотуп келүү максаты себеп болгондугу айтылат.

Накыш молдого байланыштуу кошулган экинчи (кошумча) бөлүмдү жаратууда айтуучуга өз мезгилинин духу таасир эткен болуу керек. Мурда туташ сабатсыз коомдо жашап келген кыргыздар ХХ кылымдын биринчи жарымында илим-билимге, сабаттуулукка зор дилгирлик менен текши умтулуп, илим-билимдүү адамга өзгөчө сый-урмат менен мамиле кылышкан. Айтуучу С. Абдырахмановдун тушунда сабатсыздыкты жоюу коомдук биринчи кезектеги маанилүү маселелерден болгон.

Бул бөлүмдөн Накыш молдого байланыштуу төмөнкүдөй саптарды учуратабыз:

Он үч жыл ордо турганда,
Бирге жаткан киши эле.
Анын бейли биз үчүн,
Аткан октон түз эле.
Далай акыл кеп айтып,
Каныктырган ушу эле.
Акылын абдан жыйнаган,
Билими артык кыйладан.

Же:

Молдо Накыш бар эле,
Ордон чыгып жер бетин,
Бир көрүүгө зар эле.
Акыл-эси, илими,
Адамдан артык жан эле.

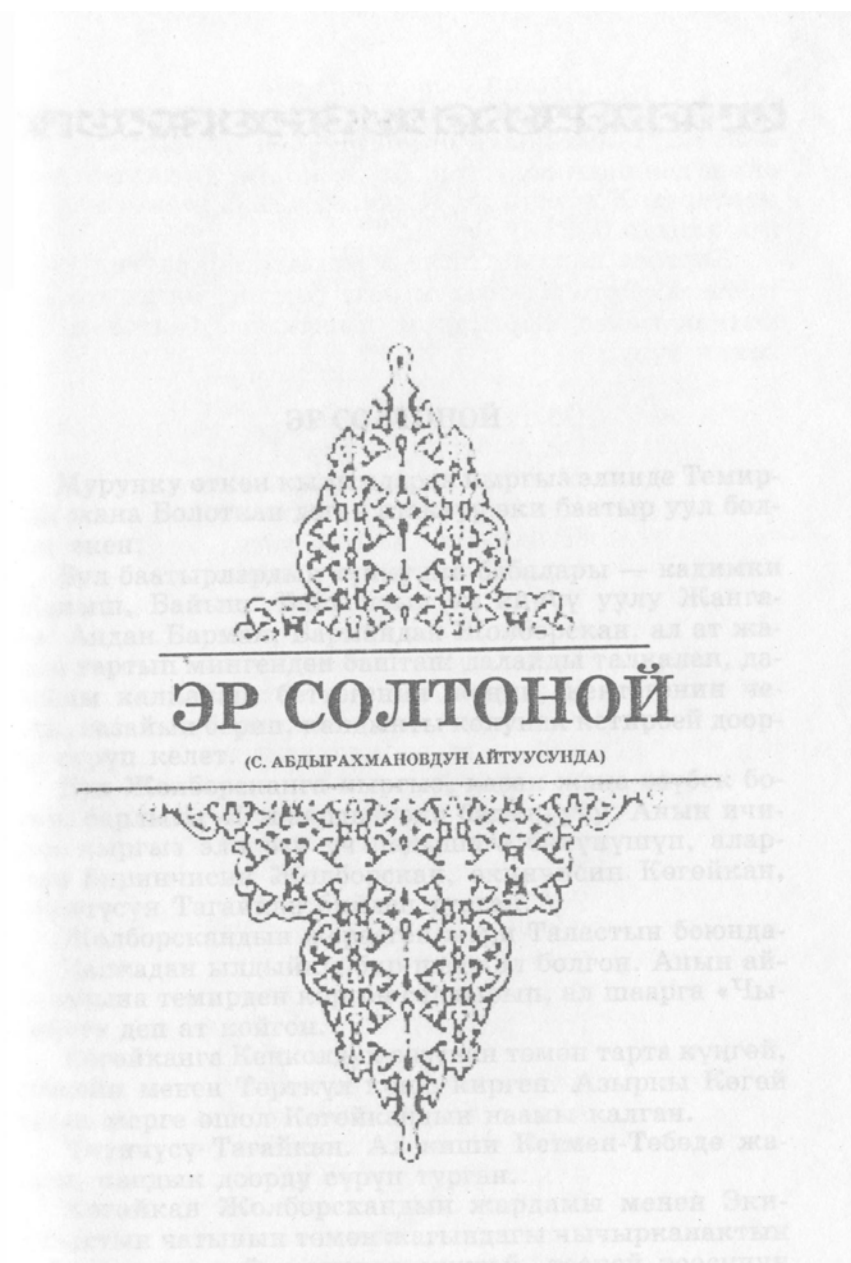
Ошентип, айтуучу өз мезгили үчүн актуалдуу көрүнүштү эпостун духуна сиңирип, анын эсебинен окуяны дагы улантмакчы, толуктамакчы болгон.

Экинчи бөлүм мурдатан калыпка түшүп калган биринчи бөлүмгө салыштырмалуу идеялык, көркөмдүк жактан шалкыраак иштелген. Айтуучу ийгиликтүү эле болчу табылганы билгичтик менен тереңдетип пайдалана албай калган. Көбүнчө көнүмүшкө салып согуштук баталияларды сүрөттөөгө берилип кетет. Ушунун таасиринен улам Накыш молдону бошотууга арналган маселе өтө жөнөкөйлөштүрүлүп, окуянын финалы — болгон максат аны энеси менен нике кыюу болгондой таризде аяктайт.

Экинчи (кийинки кошумча деп эсептелген) бөлүм, биринчи бөлүм менен табигый органикалык байланыш, логикалык себеп-натыйжалык бир бүтүндүктү түзө албай, обочолонуп тургандыктан, «Эр Солтоной» эпосу мурдакы басылышында (1958) кыскартылып, биринчи бөлүмү гана жарык көргөн.

Эпосто Темиркан, Болоткандын образдары Жаныш, Байыштын образдарын айрым учурларда кайталап калган көрүнүштөрү бар. Эпостогу мындай көрүнүштөр жалпы эле турмуш жалпылыгынан келип чыгышы мүмкүн, же «Жаныш-Байыш» эпосу менен тааныш айтуучу тарабынан окуяны өнүктүрүү, көрсөтүү, ыктары толук колдонуп кетиши ыктымал. Мындай көрүнүштөр эпостун оригиналдуулугуна белгилүү даражада терс таасир көрсөтсө да, негизги идеянын ишке ашышына жолтоо кыла албайт. «Эр Солтоной» эпосу элдик оозеки чыгармаларда эпостук чыгармалардын өнүгүш жолун улантып, калыпташып жатканын далилдейт.

С. Закиров, А. Акматалиев

ЭР СОЛТОНОЙ

Мурунку өткөн кылымдарда кыргыз элинде Темиркан жана Болоткан деген атактуу эки баатыр уул болгон экен.

Бул баатырлардын түпкү ата-бабалары — кадимки Жаныш, Байыш. Байыштын эң кичүү уулу Жангазы. Андан Барман, Бармандан Жолборскан, ал ат жалын тартып мингенден баштап: далайды талкалап, далайды калкалап, беттегенин жеңип, кектегенин челип, сазайын берип, кандыкты колунан кетирбей доорду сүрүп келет.

Бул Жолборсканга кыргыз, казак жана өзүбек болуп, барлыгы 45 шаардын эли багынуучу. Анын ичинен кыргыз эли өзү үч падышага бөлүнүшүп, алардын биринчисин Жолборскан, экинчисин Көгөйкан, үчүнчүсүн Тагайкан бийлеп турган.

Жолборскандын жердеген жери Таластын боюндагы Капкадан ылдыйкы бир шаар эл болгон. Анын айланасына темирден коргон салдырып, ал шаарга «Чынабат» деп ат койгон.

Көгөйканга Кеңколдун оозунан төмөн тарта күңгөй, тескейи менен Төрткүл кошо кирген. Азыркы Көгөй деген жерге ошол Көгөйкандын наамы калган.

Үчүнчүсү-Тагайкан. Ал киши Кетмен-Төбөдө жашап, кандык доорду сүрүп турган.

Көгөйкан Жолборскандын жардамы менен Эки-Таластын чатынын төмөн жагындагы чычырканактын сайынын ылдый жагынан күңгөй, тескей тоосунун ортосун таза бүтөп, таштан жыйып чеп кармаган. Анын чыгыш жагы калмакка караштуу, батыш тарабы кыргызга караштуу болгон.

Ошол кезде Чүй боюнун барлыгын кара калмак ээлеп, Таластын башы эки сары талаа болуп аягы жогоруда айтылган чептен өйдө барлык жерди калмак ээлеген. Калмак элинин көптүгүнөн калмакка он сан ойрот деп наам берилген. Бардык Чүй, Таластагы калмактарды Коргош кан, Жедигер кан, Түлөмөт кан деген кандар бийлеп турган.

Коргош кандын турган жери Жаркенттин сары талаасы, Орто Кошойдун оозу болгон. Ошол кездеги калмак менен кыргыздын арасындагы болгон мамиленин түрү:

Ошол кезде карасаң,
Ой жиберип санасаң,
Коргологон көп болгон,
Коркуп кыргыз калмактан.
Чукулдаган көп калмак,
Чүй, Таласты жердеген.
Карыз алганын кыргыздан
Кайра кайрып бербеген.
Канча аракет кылса да
Калмакты кыргыз жеңбеген.

Кагышып уруш чыгарып,
Кабылган ага чендеген
Как төбөсү оюлган
Каршы карап сен деген.
Эпсиз калмак кыргыздан,
Эр өлтүрсө кун бербейт.
Эсил кыргыз аздыгы,
Эркин жүрүп күн көрбөйт.
Эрегишип душман эл
Эрмектебей тим жүрбөйт.
Аты калмак, кыргыздан
Ат өлтүрсө пул бербейт.
Аныгы андан аз кыргыз
Аянып жүрүп күн көрбөйт.
Айылды келип тепсетип,
Атырылбай тим жүрбөйт.
Кыйынсынып калмактар
Кыргыздын малын талаган.
Кыйналгандар көп болгон
Кыз, аял, жаш жар, баладан.
Кырк эсе аз калмактан
Кыймылга кантип жараган.
Кырка бирден пар келбей
Кысылып кыргыз жадаган.
Калкым кыргыз көрдү эле
Калмактардын кордугун.
Кара жолдон өтсө да
Кармачы эле жолдугун.
Кыргызга минтип көрсөткөн
Кара калмак чоңдугун.
Жылас кылып кетчү экен
Жылкы тийип жайыттан.
Базарына барганды,

Барымталап алуучу,
Бардык малдан ажырап,
Байбайлап кыргыз калуучу.
Барып калса мал доолап,
Башын жара чабуучу.
Уй түгүндөй көп калмак
Ушунчалык жетишкен.
Талаага чыкса кыз-келин
Тартып алып кетишкен.
Коругуна мал барса
Кармап алып сойгону.
Каардуу калмак кыргыздан
Канча жесе тойбоду.
Ат отторлук жер койбой
Айылга чейин коруган.
Бастырып барса айлына,
Балакет чыгат жолунан.
Кыргыз элим калмакка,
Кыйла сонун кор болгон.
Кызыл этке жармашкан,
Кырса чыкпас шор болгон.
Коркуп кыргыз калмактан,
Чыкпай калган коргондон.
Улам кыргыз күн сайын,
Бүлүнүп кетип баратат.
Күн ашкан сайын калмактар,
Жулунуп кетип баратат.
Жерден кыргыз тарылып,
Сүрүлүп кетип баратат.
Капчыгай таштуу колотко,
Тыгылып кетип баратат.
Тар болуп Талас кең жери,
Сыгылып кетип баратат.

Алкым-алкым тоолорго,
Арык казып чыгарган,
Айры булуң капталга,
Айдап эгин сугарган.
Аккан суу калмак суусу деп,
Ага да салык көп алган.
Анысын бербей сүрүлтсө,
Алып барып малын жеп алган.

Бул кордукка чыдай албай нечен ирет кыргыздар аскер жыйнап урушуп да көргөн. Калмактын көпчүлүгүнөн кыргыздын алы келбей, кайра өзүлөрү эсепсиз көп тартуулар берип, эптеп тынчыган болуп жатып калат.

Жолборскандын кырк жашка келгенче эч кандай уулу же кызы болбогон.

Жолборскан менен Гүлайпанын бала дегенде ак эткенде так этип, барбаган мазары, шайыгы, түнөбөгөн бакшы-бүбүсү жана батасын албаган эшен-калпа, молдосу калбайт. Акырында бул окуялардан такыр түңүлүп, жөн болушат.

Күндөрдүн биринде Гүлайпа сулуу — күйөөсү Жолборсканга бир канчалык наздык менен эркелеп олтуруп, боюнда бар экендигин билдирип айтып олтурган жери:

Узаттың коргон чебиңди
Учка бир септиң эгинди.
Урматым менин Жолборскан,
Укчу менин кебимди.
Баарысынан эң обол,
Сураган менин сүйүнчүм,
Кымбатым сага багынган,
Кырк беш шаар чоң калаа.
Берекелүү эгин жай,
Мелмилдеген кең талаа.
Болжой албайм эркек, кыз
Боюма бүттү бир бала.
Менин айткан кебиме,
Далили жок ынанба!
Талгак болуп жүрөмүн,

Заары күчтүү жыланга.
Жолборскан айтат ошондо:
— Жалганбы, чынбы, Гүлайпа?
Ырас болсо бул сөзүң,
Ыраазымын кудайга.
Кара чаар жылан жеп,
 Кайтарды сулуу талгагын.
Чалкалап жүрөт Гүлайпа,
Чачпагы жерге чубалып.
Айына жакын Гүлайпа,
Азып кетти кубарып.
Айы, күнү толгондо,
Тогуз ай, он күн болгондо,
Эркек тууду Гүлайпа,
Эгем бир баштап оң жолго.
Бала түштү баркырап,
Иреңи аппак жаркырап.
Көргөн адам баланы,
Өзүнөн өзү тартынат.
Баланын бардык турпаты,
Тогуз жашка чыккандай.
Ыйлаган үнүн баланын,
Күнчүлүк жерден уккандай.
Он бештеги баланы,
Күрөшө кетсе жыккандай.
Колдорунун булчуңу,
Баканы жылан жуткандай.
Караанын көргөн адамдар,
Кантип турат суктанбай.
Чурулдашып аялдар,
Чубуруп кирди топурап.
Ооруксунуп Гүлайпа,
Онтоп солуп отурат.

Киндигин кесип ороодон,
Кысынып баары чочунат.
Төрт аял жерден көтөрүп,
Төшөгүнө ороду.
Алп мүчөлүү ушундай,
Адамзатта болобу?
Алам деп кандан сүйүнчү,
Алты аял чубап жөнөдү.
— Айланайын, кан Жолборс,
Алдыңызда сүйүнчү.
Азыр токтоп сиз биздин,
Айткан сөзгө туюнчу.
Алп мүчөлүү бир эркек,
Аялыңыз төрөдү.
— Алты жүздөн дилдени,
Азыр санап бергин деп,
Адамына буюрду.

Жолборскан баласынын кубанычы үчүн чоң той берип, баласынын атын Темиркан коёт.

Бул баланын өсүп, чоңоюшуна эл аябай таңданышат. Бала туулгандан кийин жыйырма күндө күлөт. Эки айда өзүнчө жерге олтурат. Үч айда эмгектеп, беш айда темтеңдеп буту басып, бой келбети он сегиздеги жигиттей болот. Тогуз айда тили чыгып сүйлөй баштап, акылы ондогу баладан калышпайт.

Төрт жашында элдеги ырчы, комузчунун эң алды болот.

Темиркан төрткө чыккан кезинде Гүлайпанын боюна бүтүп, бүркүттүн этине талгак болот. Гүлайпа дагы эркек төрөйт. Анын атын Болоткан коёт.

Бул баланын өсүп, чоңоюшу жана бою, келбети мурунку баладан бир канчалык артык болот. Ал буту басып, тили чыккандан кийин агасынын ыры менен комузун аз убакытта эле үйрөнүп алат.

Өзү алп сүрөттүү, жолборс жүрөктүү, чынар билектүү, тике караганын көргөн киши чыдап тура албай чалкасынан кетет.

Бул балдардын тентектик жана бейбаштыгы адамда жок болот. Эч кандай кишиге тыюу бербейт. Чындаса атасына дагы моюн бербейт. Өзү курбулуу

балдар менен ойноп жүрүшсө көп чүкөнүн ичиндеги томпойдой болуп көрүнүшөт.

Балдардын турпатын көргөн адам кубанып, ушулар аман-эсен чоңойсо калмакка тең болорбуз дешип катуу бел кылышты.

Күндөрдүн биринде Жолборскан көп элдин ичинде олтурганда эки бала эрчишип келип, комузун колдоруна алышып, жоого аттануу үчүн камданабыз, ат тандап бер деп Болоткандын ыр менен комузга үнүн кошуп атасына айтып турган жери:

Ассалоому алейкум,
Адил падыша атабыз.
Азили турмуш артыкча,
Айылда тынчып жатабыз.
Эркек деп бизди тууду го,
Эзил биздин апабыз.
Жарактанып ат минбей,
Жараштырып тон кийбей,
Жаалданган душманга,
Жапырып четтен биз тийбей,
Жатканга эң бир капабыз.
Эчкили тоого биз чыгып,
Эки жакты карадык.
Эртеңкини ойлосоң,
Элестенбейт балалык.
Ак кылычты тагынып,
Арстандай чамынып,
Аты калмак душманга,
Аттанууну самадык.
Кагылайын, атаке,
Кайрылып батаң бер бизге.
Каптаган калың душманды
Кайтпас жолго салалык.
Канды жиреп агызып,
Каршы чыгып баралык,

Күмүш каптуу дүрбүнү,
Күн чыгыш жакка биз салып,
Көп душмандын жолуна
Көз жиберип из чалып,
Көрсөк кантет, атаке?
Калмакка жерди бастырып,
Калкыбыз андан азсынып,
Калааңды зорго бекиттиң,
Калайлап темир таш кылып.
Калк үчүн бизди жаратты,
Кайраттуу, күчтүү жаш кылып.
Катыгалык ат менен,
Капталдай чаап маш болуп.
Эгиндик жайды тарылттың,
Элиңди жоого кабылттың.
Эртегиден бери
Элибиз жоодон аз болуп.
Аты калмак жоо менен,
Алышар күчкө жетиштик.
Он сан ойрот эл менен,
Чалышар күчкө жетиштик.
Талкалап чалгын канатын,
Талытар күчкө жетиштик.
Чүй, Таласты калмактан,
Арылтар күчкө жетиштик.
Тизеден кызыл кан кечип,
Сайышар күчкө жетиштик.
Тиктеген душман туралбай,
Майышар күчкө жетиштик.
Онго келген жашымда,
Темиркан агам кашымда,
Туйгундарың жетилди,
Душманыңдан басынба!

Биротоло камынып,
Биз чыгабыз жакында!
Бийлигин бузуп душмандын,
Бир басайын такымга!
Жатып алчу биз эмес,
Жабытта жүрчү сиз эмес.
Жыйырма миң жылкыңдан
Ат жактырып тандап бер.
Атар мылтык, жоо жарак,
Алты кат зоот камдап бер.
Атаке, көөнүң ынанбаса,
Алыбызды сындап көр.
Кыламык кардын жааганы,
Кыйкырган сонор из үчүн.
Кыргызды жоодон кысылтып,
Кыйноого болбойт биз үчүн.
Кылычты канга боёбой,
Кыйкырып кууп коёндой,
Кылчайып кайра душмандан,
Качууга болбойт биз үчүн.
Энди медет* сурайлы,
Эр Манас эң чоң арбактан.
Ээн баш калмак ээлигип,
Элимди кысып зарланткан
Кошомат кылып калмакка,
Кой жайыт кенен алмакка.
Карк алтын, аппак күмүшүн,
Калкым калмакка далай жалматкан.
Кайран калкым жалтактайт,
Качанга коркуп жан сактайт.
Тулку боюн сындатып,
Тулпардан тулпар тандатсаң.
Канды жиреп боорунан,

Кара буу чыгып соорудан,
Кара туман баскандай,
Калмактын ичин чаңдатсам.
Карап көрүп мунардан,
Каралдың чыгып кумардан,
Карып калган кезиңде,
Менин караанымда жан баксаң.
Кайран биздин Чүй, Талас,
Кадимки бабам чоң Манас.
Кара жолдой тепсешип,
Калмактар жатчу жер эмес.
Калың калмак элине,
Катуу кыргын салбасак.
Каруу жарак, зоотту,
Каралдыңа камдасаң.
Каруумду сындап көр,
Калп айтат деп ынанбасаң.
Кантип коркуп жан багам
Тетиги карайып жаткан калмактан.
Кадимки Чүй, Таласты
Кайрып бери албасам.
Кашыңа кантип жолоюн,
Калтырбай чөптөй ороюн.
Калмакты тегиз куубасам.
Кайра бир келбей өлөйүн —
деп, Болоткан атасына айтып бүттү. Аттиңай, балдар убактысына жетпей
оолугуп калышыптыр. Булар өз билгенинен башкага моюн бербейт. Менин
тилиме дагы көнбөйт го, мен булардын жүрөгүн коркута сүйлөйүн, буга балдар
эмне дээр экен — деп ойлоп, Жолборскандын эки уулуна айтып турганы:
— Айланайын балдарым,
Айттыңар сөздүн салдарын.
Аты калмак элине,
Ат бастырып барбагын.

Ага каршы барам деп,
Асыл олжо алам деп,
Айласыз калың душмандан
Ажалсыз өлүп калбагын.
Кагылайын балдарым,
Кандырдың сөздүн салдарын.
Калың душман элине,
Каршы кирип барбагын.
Качырып жоого барам деп,
Кайрып олжо алам деп,
Калың калмак калкынан
Карандай өлүп калбагын.
Жалганда менин көөнүм ток,
Жаралдыңар абдан шок.
Жарабайсың урушка,
Жаш чемирчек, күчүң жок.
Балтыр этиң толо элек,
Балбан чагың боло элек.
Жилик этиң толо элек,
Жигит кезиң боло элек.
Капчык этиң толо элек,
Кармашчу кезиң боло элек.
Калмакта нечен дөөлөр бар,
Кармашар канча өнөр бар,
Ачасын¹ салса өлтүргөн,
Ат минбеген жөөлөр бар.
Калмакта баатыр Калман бар.
Тоо бузар тогуз балбан бар.
Тоскоол болгон кыргызга,
Толуп жаткан дарман бар.
Камандай чалган калмак бар.

¹ Ачасын — чалма деген сөз.

Карааны тоодой алптар бар.
Кармашып намыс алууга,
Канча бир түрлүү шарттар бар
Мүдаалап² аркан түйдүргөн,
Торлору бар калмактын.
Муруну тоонун сеңирдей,
Зорлору бар калмактын.
Укурук моюн, бүркүт көз,
Чоңдору бар калмактын.
Үңкүр кабак, кызыл көз,
Узун жилик жайык төш,
Жайын билгем калмактын,
Жалган эмес айткан сөз.
Калмакта баатыр көп болот,
Карааны тоодой келишкен.
Как чынардай колдору,
Кыл чайнар, Кылчаң, Терискен.
Жылас кылган далайды,
Жылкысын айдап өрүштөн.
Жыл сайын олжо көп алып,
Жынжылап³ малды бөлүшкөн.
Кыйындыгы жанда жок,
Кыйыр баатыр деген бар,
Баатырлык жөнү бир башка,
Тамырчы, табып, чебер бар.
Ооругандар Кыйырды,
Бир көрүүгө болот зар.
Кайнатпа балдар курушту,
Каалаган оюң дуруспу?
Жыйырма жашка толгондо,

² Мүдаалап — атайлап.

³ Жынжылап — ченеп.

Баштарсың балдар урушту —
деп, Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Ага Болоткандын берген жообу:
Арстан атам кан Жолборс,
Айткан кандай сөзүңүз.
Айткан ошол дөөлөрүн,
Көрдүбү эле көзүңүз.
Атаке, сизге бир жооп
Айталы деген сөзүбүз.
Атаке, бизге жооп бер.
Ажыратып душмандан,
Арманым жок дүйнөдө,
Элимди жоодон сактасам.
Онго чыккан жашымда,
Темирканым кашымда.
Ат энчилеп бербедиң,
Атаке, бизге башында.
Ат бербесең чынында,
Жөө киремин калмакка.
Кас душманың калмак бар,
Калмакты жеңип алмак бар.
Албадың десең тилимди
Аялдабай жөнөйбүз,
Ата жан, алкабасаң каргап кал.
Душманым турса жанымда,
Береке болбойт малымда.
Жан сактабай өлөйүн,
Жашынып жүрүп коңулга.
Өнөрдү желге сатпаймын,
Элимдин тузун актаймын.
Эркелеп жатпай, элимди
Энди жоодон сактаймын.
Он жашка чыгып чоңойдум,
Ойноп үйдө жатпаймын.

Бергин, ата, ат таңдап,
Берениң жоого аттанмак.
Бенденин милдет башына,
Белгилүү жоодон сактанмак
Бээлерин сааган кериден
Бездире кууп жеринен
Бейили бузук душманды,
Жоготуп анан мактанмак.
Калп айтканды билбеймин,
Калмакты көзгө илбеймин.
Душманым турса жанымда,
Дуулдап доорон сүрбөймүн.
Калмакты куубай жеримден,
Кан агызбай денимден,
Баркылдап кыргыз ичинде
Бастырып ойноп жүрбөймүн.
Батаңды бергин мен десең,
Баатырдык кылам эл десем.
Бастырып кайра келбеймин,
Бар душманды жеңбесем.
Башы тоодой дөөлөргө,
Бармагым болот теңме-тең.
Баатыр Байыш колдосо,
Байыркы ишти жолдосо,
Барып көргүн эрдикти,
Падыша атам шенбесең.
Медет⁴ берсе арбактар,
Калмакты барып алмак бар.
Баатыр кыргыз атанып,
Биз бололук элге тең.
Чынардай болгон дөөлөрүн,

⁴ Медет — күч, кубат.

Чым бастырып көөдөнүн,
Чычкандай жерге чабамын,
Чындап колум сермесем.
Чыгып кетем уурданып,
Чын уруксат бербесең —

деп, Болоткан сөзүн бүтүрдү. Атасы Жолборскан балдары тилин албасына көзү жетип: Мен силердин күчүңөрдү көп элдин ортосунда сынап туруп, жаксаңар уруксат беремин, — деди. Балдары бул сөзгө макул болушту.

Жолборскан элдин ортосуна эки жоон темирди алдырып келип балдарын чакырып: — «Силер ушул темирди экөөң бирден колуңарга алып, үч ирет аракеттенип сындырсаңар анда силерге уруксат беремин», — деди Темиркан ал темирдин бирин алып, эки жолу аракеттенип үчүнчүсүндө чорт кана сындырып таштады. Болоткан бир темирди колуна алары менен бир гана ирет толгоп туруп, үзүп таштады.

Аны көрүп Жолборскан жана турган эл балдардын күчүнө аябай катуу таңданышып, колдорунан келишинче жардамын аябай, кызматын кылууга убадасын беришет. Балдарга жылкыдан ат тандап берүүнүн аракетинде болушат.

Темиркан баатыр 15 жашта, минген аты теке моюн тору, Болоткан баатыр 11 жашта, минген аты кара кашка тулпар болуп, экөө тең аябай күчкө толуп урунарга тоо таппай, урушарга жоо таппай, өзүнүн күчүнө чыдабай түптүү теректи түбү менен, үй ордундай жерди кошо тамыры менен которуп таштоочу болушту.

Күндөрдүн биринде Темиркан, Болоткан баатырлар атасы Жолборскан жана анын тең өскөн курбусу Каратал карыясы менен акылдашып олтурушуп, кыргыздын атактуу баатырларына келсин деген кагаз жазып Темиркандын кабарлаган жери:

Аман-эсен болдуңбу?

Аты кыргыз элибиз,

Арсыз душман жыш толуп,

Тарып барат жерибиз.

Убактысы болду го,

Уруша турган ченибиз.

Арсыз калмак душмандан,
Бар беле биздин кемибиз.
Айы сайын, жыл сайын,
Азайып барат жемибиз.
Кыргын салып кирмекке,
Кызып турат денибиз.
Карап жатпай баатырлар,
Кашыма топтоп келиңиз.
Күркүрөө, Чакмак жеринде,
Кытай, Багыш элинде,
Дөө элең жоого алдырбас,
Дөңкөнөй баатыр, Байсерке,
Кашыма эрте келгин деп,
Кат жибердим силерге.
Түбү жарайт деп ойлойм,
Түрлүү кыйын иштерге.
Баатыр Соңкол чыгыптыр,
Жети уруунун элинен,
Жылкы тийип калмактан,
Жем жеген аттын теринен.
Каарданып сурданса,
Казан кайнап деминен,
Кабарыңды көп угуп,
Катасы жок берилем.
Унутпастан келе көр,
Ушул айткан кеби мен.
Бек саламым айтайын,
Беренден чыккан Бердике.
Белгилүү баатыр деп угам,
Бекем турган эрдикке.
Бизден кабар угулса,
Бел байлагын келмекке.
Урматтап салам жазайын,

Уруусу колпоч Телгара.
Оолукма баатыр деп угам,
Он тогуз жашта сен бала.
Сагынгандан келсин деп,
Салам айттым мен сага.
Сан калмакка аттанам,
Зарылтпай жардам бер мага.
Кушчудан чыккан жолборстор,
Солтоной, Шабек баатырсың.
Менин ушул ишиме,
Эмне ойлоп жатырсың?
Соороной баатыр келсин де,
Уруусу кадим солтодон.
Саламат болуп баатырлар,
Сактасын кудай жолтодон.
Калтырбастан кубалык,
Калмакты ушул ортодон.
Ашырбек баатыр сен элең,
Анык саяк элиңден.
Кеңешелик, эрте кел,
Кетмен-Төбө жериңден.
Адам болсоң келе көр,
Анык бизге берилген.
Атын укса душмандын
Ач бүркүттөй теминген.
Кара тоодой дөөлөрдү,
Карышкырдай кемирген.
Жылжыма көк астында
Жыйнатпай оозун элирген.
Алты миңге барабар,
Анык баатыр дедирген.
Кыпчактан чыккан баатырлар
Кыргый, Бүркүт сен элең.

Кырк миң душман каптаса,
Кыйналбаймын дээр элең.
Кеңешиме келгиле,
Кебелбеген шер элең.
Баарың тегиз баатырлар,
Кыргызга темир чеп элең.
Сарбагыш, бугу элинде,
Алп кара Миңбай баатырсың.
Элди кыскан калмакка,
Эмне ойлоп жатырсың?
Кат жиберип силерди,
Каалагандан чакырдым.
Ала келгин калтырбай,
Жүзбай, Токо, Жампаны,
Качырып кирсе кыйкырып,
Калмактын чыксын талканы.
Чогулуп туруп калмактын,
Чоң пикирин тарталы.
Чоң сабатар элинде,
Чоголо баатыр сен элең.
Каптаса калмак дөөлөрү,
Кайгырбаймын дээр элең.
Эгей баатыр, Арстанбек
Эбегейсиз эр элең,
Тегиз кыргыз элиңе,
Темир коргон чеп элең.
Буудан ат берем мингиле,
Бул кабарды билгиле.
Душманга тоодой көрүнүп,
Дуулдап катуу жүргүлө.
Баатырларды чогултуп,

Маслахат⁵ кылам келгиле.
Казак тууган элинде,
Калман, Албан, Акмамбет,
Жана келсин токтобой,
Жанай баатыр, Жаксымбет.
Кыргыз, казак бир тууган,
Кылышбай, Көпбай, Ярмамбет.
Угуучу элем бир шаар,
Калмакты жалгыз алган деп.
Элден чыккан башкача,
Эң эле кыйын балбан деп.
Жете көргүн кеңешке,
Жейренбай баатыр, Найзабек.
Атагың оскон тамадан⁶
Алыскы жоону самаган,
Аттанып кел эртерек,
Айтылуу баатыр Мамакан.
Жаныма жолдош болгула,
Жамбылбай баатыр, Мырзакан
Батышты байкап чыгышка.
Кулагын салып тыңшаган.
Семиртип күлүк ат минген,
Сегиз түрлүү тил билген,
Барган жоосун талкалап,
Баатырлыгын билдирген.
Силер сындуу эрлерди
Кимдер көрүп, ким билген.
Көрпөбай менен Күзөбай,
Карагул менен Мусабай,
Бусуу үчүн калмакты,
Бүйрүм жаман кычадай.

⁵ Маслахат — кеңеш.

⁶ Тама — кандык даража.

Өзүмчө айттым саламды,
Өзбөк тууган аманбы?
Көп душманга кол салам,
Көрсөткүн бизге караңды.
Калдаркан баатыр, Нар балбан.
Калмакка көрсөт чамаңды.
Бостумбай баатыр, Арслан кан,
Якыпбай жана Алтынкан.
Кыл комуздун кулагын,
Кыңылдата бураймын.
Кыргыз үчүн көрөлүк
Кылышын жалгыз кудайдын.
Кызыл канды агызган,
Кыргында сени сынаймын.
Кылдат баатыр, эр тандап,
Кырк жигитти кураймын.
Айтканымды билерге,
Ак кагаз жаздым силерге.
Артыкча болуп жарашсын,
Аргымак, тулпар минерге.
Алты күнү күтөмүн,
Атайлап келгин бул жерге.
Алдыда кайкы, белес бар,
Акыл жеткис элес бар.
Алты сан калың калмакка,
Аттана турган кеңеш бар.
Аттанып бери желгиле,
Акыл кошуп бергиле.
Айтканымды орундап,
Алыстан эрте келгиле! —

деп Темиркан баатыр ар уруудан чыккан атактуу баатырларга ат чаптырып,
кат жиберди. Айтылган баатырлардын эң арты алты күндө келип бүттү.

Мындан бир нече күн өткөндөн кийин Темиркан баатыр Чынабат шаарынын атка минер акылманын, ага-тууган жакындарын, ар жерден келген баатырларын, эл баштаган бийлерин, эбин таап сүйлөрүн, эл ичиндеги сүйгөнүн, кепке маш чеченин, селдеси бар эшенин, көк ала сакал карысын, көсөм эптүү калысын жана Каратал карыны чакыртты. Бардыгы бир дөбөгө жыйылып, бей чеки кобур тыйылып отурган соң Темиркан баатыр алтындаган комузун колуна алып, кайрып ар кайсы күүгө салып, элге карап айтып турган сөзү:

— Аман-эсен болдуңбу?

Алыстан келген туугандар.

Киндик кесип киримди,

Кичинемде жуугандар.

Курбу-курдаш тең өсүп,

Курчалышкан уландар.

Түйшүгүн тартып калмактын,

Түгөндү го тураңар.

Түпкү максат оюңду,

Түгөлдөп бизден сураңар.

Кары-жаш, калың эл-журтум,

Кандырып айтар мудаам⁷ бар.

Кулак салып кебиме,

Зерикпей бир аз чыдаңар.

Кысып калмак жеп турса,

Кыргыз элге убал бар,

Кериле толуп кең күчкө,

Келтирип элди жеңишке,

Кеңейтип кыргыз аймагын,

Келди го кезиң кубантар.

Уруксат берсең туугандар,

Учкул ат тулпар минели.

Уй түгүндөй калмакка,

⁷ Мудаам — оюм деген сөз.

Урунуп эрте тиели.
Чактап бойго жасаткан,
Чарайна зоот киели.
Өрт койгондой үркүтүп,
Өлүгүн сайга үйөлү.
Ак кылычты көтөрүп,
Ат куйругун түйөлү.
Карап калкым ойлосоң,
Калмакка кандай баркыңар?
Кайрый албай мал четин,
Калганыңбы жалпыңар.
Чындап бакыт жар болсо,
Чын казатка чыгалык,
Чыйраксыган неменин,
Чырпыктай башын кыялык.
Өктөмсүгөн калмактын,
Өлүгүн сайга тыгалык.
Баатыр болуп атандык,
Бардык элге сыналып.
Карышкырдай жалаңдап,
Качырып эрте чыгалык.
Алтын ээр жабдыктап,
Ат жарашты минерге.
Тотудай болуп кубулган,
Тон жарашты киерге.
Азыркы сөздүн жөндөрүн,
Айтып турмун силерге.
Боору суук калмакты
Болжолдойлу алмакты.
Кара калмак кас душман,
Кантип бизге эл болот.
Кармашып жүрүп жеңбесек,
Калкыбыз тегиз жем болот,

Качырып чыксак калың жоо,
Кара жер менен тең болот.
Качырып куусак бул жерден,
Капталыбыз кең болот.
Кас душманга аттанам,
Калың журтум жооп бер.
Кырк бөрүнү ээрчитип,
Кармашайын тобокел.
Калмакты жерден куушка,
Карандай өзүм жоопкер.
Кара бойду чак кылып,
Калктан издеп таптырып,
Кара курчтан жасалып,
Кабатталган зоот бар.
Ак ниет кыргыз тууганым,
Айлаңды таппай чууладың.
Алым, күчүм кырк жигит,
Атым арып калганда,
Ат жеткирип тургула!
Аты душман калмактын
Алмадай башын жулгула!
Ала тоонун башынан,
Аскалуу бодур ташынан,
Арстандардын кыргынын
Аңгемелеп көргүлө.
Алкынып келген душмандар,
Артына кайтпайт тирүүлөй,
Алдынан келип урунса,
Арстандардын мурдуна.
Тонум тосуп кеткенде,
Тон жеткирип тургула!
Томтоңдогон душмандын,
Толорсугун жулгула!

Ак ниетте тургула,
Анык калмак кыргызга,
Айыкпаган кулгуна.
Айыктырат бул дарттан,
Айтып турган бул бала!
Аттанып тегиз артымдан,
Аты кыргыз жалпыңдан,
Анык душман калмактын,
Түп тамырын жулгула!
Кырк жигитим кыйкырып,
Кыйын жайда баш берсин.
Күлдү кыргыз артынан,
Күл азык кылып аш берсин.
Күн узарып, кар кетип,
Күлүмсүрөп жаз келсин.
Мал семирп толгондо,
Айран, кымыз көбөйүп,
Эл бөксөгө конгондо.
Аттанып анан чыгалык,
Ат кара тил болгондо.
Душман көрсө күйүнсүн.
Башына кайгы үйүлсүн.
Тобуңду көргөн кыргыз эл,
Толугу менен сүйүнсүн.
Айтылган сөз барыңдын,
Жүрөгүңө түйүлсүн. —

деп, Темиркан баатыр сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит тирүү бирин-бири жоого таштап кетпеске ант беришти. Мындан кийин кыргыз баатырлары ырдап, жыргап жата беришти.

Ушул кыргыз элинде, Чынабат шаар жеринде, жашы элүүгө келген бир шойкондуу Шоңкор аттуу киши болгон.

Ал Шоңкор майда-чайда буюмдар алып калмактын базарына сатып, андан алган буюмдарын кыргыздын базарына алып келип, ошондон пайда тапкан

кызыл кулак соодагер боло турган. Кыргызда болуп жаткан кеңешти түшкөн жериндеги элге айтып жүрөт. Ал сөз калмактын элине бат эле жайылып, калмактын каны Коргош кандын кулагына угулат.

Ал Коргош издетип жүрүп Шоңкорду таптырып айдатып келет. Ошондо кандын-суроосуна Шоңкордун жооп берип турганы:

Адамдан артык кан Коргош,
Кулагыңды салыңыз.
Каалаганың мен айтсам,
Калар бекен жаныбыз.
Пикирин бузду сиз үчүн,
Биздин кыргыз каныбыз.
Кашыңызга мен келип,
Калп айтсам башым алыңыз.
Калмактан калың кол жыйнап
Капысынан барыңыз.
Камынтпастан баспасаң,
Калбайт каным жаныңыз.
Калп айталбайт бул сөздү,
Карыя Шоңкор чалыңыз.
Жолборскандын балдары
Темиркан менен Болоткан
Аскерин жыйнап келмекчи,
Адепти сизге бермекчи.
Оюнда тартып алмакчы,
Оролкан аттуу сулууну.
Падышам сизде акыл бар,
Барлык элин сураган.
Касиетиң дагы бар,
Карыптын көөнүн улаган.
Кас душманың кыргыз эл,
Каптагандай кыян сел,
Калмак үчүн ал дагы,
Каршы колду кураган.

Кураганда максаты,
Сенден өзүн калкалап,
Максатында бузмакчы
Дарбазаңды балталап.
Такыр сени курутмак,
Таажы, тактың талкалап.
Кууса сени Таластан,
Кумары анан таркамак.
Шаарыңды алмакчы,
Шашпай кырып калмакты.
Камынбасаң сиз үчүн,
Кайтпас балаа жармашты.
Жолборскандын балдары
Жоодон элин сактамак.
Жоон билек балбансып,
Жолуна сени таптамак.
Ат чабышка үйрөнүп,
Артыкча өзүн маштамак.
Бир тогоол айы жаңырса,
Биротоло каптамак.
Камынып мурун барбасаң,
Көгөй канды албасаң
Көргөзүп эле айтайын,
Көп калмак тегиз кырылдың.
Кара калмак турганда
Башканын эли эл эмес,
Баары кыргыз бир сенин
Бармагыңа тең эмес —
деп, Шоңкор сөзүн бүтүрдү. Ошондо кан Коргош: чал ырас айтат, кантсе дагы аз кыргыз мага эч убакта каршылык кыла албайт, ошентсе дагы камыныш керек, Чүй, Таластан 45 миң аскер жыйнап Көгөй канды басып алыш керек, — деди. Шоңкорго уруксат берип, аттандырып жиберет.

Ал ошол бойдон жата турсун. Эмдиги сөздү кыргыздын элинен баштайлы.

Ал кезде карасаң
Акыл ойлоп санасаң,
Абайлап жакшы түшүнсөң
Азыр чыгат тамашам.
Күн узарып жаз келди,
Каркыра, тоодак, каз келди.
Эл жумушту сагынды,
Элирип күлүк багылды.
Жоон билек эрлерге,
Жок жумуштар табылды.
(Биздин эсеп кыргызча)
Бир тогоол айы жаңырды.
Темиркан менен Болоткан
Кабарлап калкын жыйнады,
Карыларын калкы сыйлады.
Калмактан ыза болгондор,
Кайгыга мыктап толгондор
Каңырыгын түтөтүп
Калбай тегиз ыйлады.
Эл жыйылды миңдеген
Эсебин эч ким билбеген.
Эки баатыр комузун
Күүлөп алып сүйлөгөн.
— Чыкпады менин эсимден
Чын душман коркот сезимден,
Чын коркконсуп жатпастан
Чыгалык калкым тезинен.
Баатырың бар, башкаң бар,
Балбандыгы ашкандар,
Такыр душман калмакка
Чыгабыз качан дебейсиң.
Качырышка калмакты,
Кана, калкым не дейсиң?

— деп Темиркан сөзүн бүтүрдү. Ошол олтурган калың топтун ичинен атасы Жолборскандын ак ниеттүү курбусу Каратал карыя баланын сөзүнө чексиз кубанып, аксакалын жайкалтып, элдин ортосуна басып келип, комузду колуна алып, баатырларга кайрат берип, күүгө салып ырдап коё берди:

Айланайын сөзүңдөн,
Алдымда эки кулунум.
Колго тилек бергендей,
Козголду менин муунум.
Коркулдаган калмакка,
Кор болуп жаман курудум.
Максатыма жеткендей,
Мас болгонсуп турумун.
Өзгөчө жаман кор болду,
Өзүңдүн кыргыз уругуң.
Айланайын арстандар,
Аттанам деген сөзүңдөн.
Атырылган калмакты,
Арабыздан көчүрсөң.
Жалпы баарын кубалап,
Жаккан отун өчүрсөң.
Кызыталак душман эл,
Кыргызга эрик бербеди.
Кылчайып кайра сүйлөөгө,
Кыргыздын алы келбеди.
Кытай, калмак аралаш,
Кыргыйдай тийген элиме.
Кыйындап өөнөп келатат,
Кысылтып кармап жериме.
Кертип улам жер коруп,
Келип калды чениңе.
Өкүртүп тийип көп алды,
Өрүштө жаткан малыңды.
Өлөрман ойлоп кыргызды,

Өзгөчө билген алыңды.
Жоктоп барсаң айлына,
Жонуң бир айра чабылды.
Жок жеринен биздерге,
Жоон балаа табылды.
Какшатып күндө олтурса,
Кантип кылдың сабырды.
Айдап короо койду алды,
Адырда жаткан уйду алды.
Өрүшкө жылкы салдырбай,
Өзгөчө жайыт коруду.
Өктөм сөзүн айталбай,
Өлгүдөй элиң солуду.
Өрнөгү болду ушундай,
Өрттөнүп кетсин жоругу.
Кутургандын чоң талаа,
Жыйылган диңгек⁸, кара арча,
Жоргодогу Бал башат,
Калмактын бул да коругу.
Тээ тетиги көрүнгөн,
Күңгөй тоодон бөлүнгөн.
Эңсегенге эң сонун,
Эчкилинин жонубу?
Кайракы эгин айдатпай,
Калкыма нанды чайнатпай,
Казаты жаман күч болуп,
Кайнатты калмак шоруңу.
Бүгүн эрте мен тыштан,
Бир адамга жолуктум.
Билишинче ошондон,
Бир шумдукту мен уктум.

⁸ Диңгек — жыгачтын бир түрү.

Калмактын каны кан Коргош,
Калың кол жыйды деп уктум.
Кырк беш миң аскер кол менен
Чепке келди деп уктум.
Андагы чепти талкалап,
Абдан бузуп балталап.
Кан Көгөйдүн калаасын
Камады дейт анталап.
Он беш миң кол тетиги,
Терскол менен ашыптыр,
Талаага адам чыгарбай,
Дарбазасын басыптыр.
Өзүңдүн элиң Көгөй кан,
Өлөрчө болуп шашыптыр.
Ичтен тышка бир адам,
Такыр чыкпай калыптыр.
Зардалың асыл Көгөйдүн,
Заманасы тарыптыр.
Ал кишинин сөзүнө
Каратал абаң каныптыр.
Жалпың ойлоп карасаң,
Жалган эмес аныктыр.
Тескей тарап кара жол,
Тегиз бар дейт калың кол.
Теңгедей ачык жери жок,
Телегейи тегиз мол.
Аның үчүн баатырлар,
Аттанууга даяр бол.
Кең-Колдун оозу жайык саз,
— Манастын күмбөз камыры⁹,
Баатырлыгы жок Көгөй,

⁹ Камыр — өлгөн адамды коё турган жай, көр.

Бааналап кимге жамынды.
Калкыңды жоого каматып,
Кайтарган малын талатып,
Кашайтып камап жоо турса,
Кантип да кылдың сабырды.
Күңгөйдөгү бар малын,
Көрүнөө талап кетти дейт.
Жалпы кыргыз балдары,
Жатып алыш эппи дейт.
Эттен өтүп кордугу,
Сөөгүбүзгө жетти дейт.
Кармап алып малчыны,
Калтырбастан жалчыны,
Байлап алып байларды,
Башын жара тепти дейт.
Кең-Арал, Кең-Кол арасын,
Көгөй кандын калаасын,
Аскер жыйып элиңден,
Арстандар качан барасың?
Зарлаган абаң силердин,
Садагаңа жарасын.

Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Темиркан баатыр комузду колуна алып, кулагын бурап, күүгө салып, атасы Жолборсканды карап айтканы:

Арыз айталык азыр биз,
Асыл Жолборс атабыз.
Калмакка элди каматып,
Кантип чыдап жатабыз.
Караталдан сөз угуп,
Кайталанды капабыз.
Кас душманым калмактан,
Калың кыргыз баатыры,
Кумарды качан жазабыз.
Карасын үзүп душмандын,

Калааны четтен бузгандын,
Боору суук бул иттен,
Бошобойбу жакабыз?
Карууну кудай берген соң,
Карап жатыш эмне?
Капысынан кабар сал,
Калың кыргыз элиме.
Анык кудай бак берсе,
Айткан сөзүм так келсе,
Жепире кирип четинен,
Жеткирели жерине.
Кабар келбей калыптыр,
Көгөйкандан атайлап,
Жатып калган турбайбы
Жалпы душман бакайлап.
Үч күн, төрт күн ичинде
Үч миң баатыр камдап бер.
Санынан артык, сапаттуу
Салда¹⁰ дөөдөн тандап бер.
Ишенбесең, агалар,
Ишимди оңоор кудай бар.
Эчкилинин башынан,
Эрдигимди карап көр.
Ойдогудай иш иштеп,
Олтургун, ата, тагыңа.
Каратал абам жол баштап,
Бирге барсын жаныма.
Андан кийин киришкин
Алты миң аскер камына.
Ичинде ошол аскердин,
Ичкиликти ойлогон,

¹⁰ Салда — лөк, өтө күчтүү деген мааниде.

Ичип оокат тойбогон,
Ичи душман, сырты дос,
Илеби кыйын, өзү бош,
Илмийген жигит болбосун.
Алда таалам оңдосун,
Аркамдагы жолдошум,
Анык жакшы сындаткын,
Алпи¹¹, сыны пормосун.
Аскериңдин ичинде,
Айылды катуу ойлогон,
Ашка карды тойбогон,
Алты душман көрүнсө,
Аңга түшүп сойлогон,
Айылда баатыр, жоодо жок,
Арамзалар болбосун.
Жалпы душман оңбосун,
Оң, солумда жолдошум,
Оюң менен сындаткын,
Оңду, солду пормосун.
Ошол аскер ичинде
Оюнду катуу ойлогон,
Оокат ичсе тойбогон,
Он душманды көргөндө,
Ооругандай сойлогон,
Оозу баатыр, колдо жок,
Опкок жигит болбосун.
Кооптуу душман оңбосун,
Кошулган баатыр жолдошум.
Кошо жүрүп сындаткын,
Колу, буту пормосун.
Коломолуу колумда

¹¹ Алпи — кейпи.

Колуктуусун ойлогон,
Кош табакка тойбогон,
Кош душманды көргөндө,
Коңулга кирип сойлогон,
Корсулдаган айылда,
Коркок жигит болбосун.
Уюктуу душман оңбосун,
Үркөрдөй кыргыз жолдошум,
Үйүнөн туруп сындаткын,
Үнү, сөзү, пормосун.
Ушул аскер ичинде,
Үй тамагын ойлогон,
Үч табакка тойбогон,
Үч калмакты көргөндө,
Үңкүргө кирип сойлогон,
Үйдө баатыр, жоодо жок,
Үңкүйгөн жигит болбосун.
Жалпы душман оңбосун,
Жанымдагы жолдошум,
Жактырып, ата, ала көр,
Жашы, сыны пормосун.
Жаккан аскер ичинде,
Жалпы аламан ат салсак,
Жаркылдашып биз калсак,
Жарагын жоого жулдурган
Жан жолдошун урдурган,
Жакындан душман көрүнсө,
Жата калчу болбосун.
Үч миң аскер мына бул.
Элиңди жоодон сактоого,
Эртелеп, ата, камын кыл.
Эрегишкен жоо турса,
Эрмегин күтпө жаныңдын.

Эки күндө даяр бол,
Энди турбай тарттым жол.
Экинчи кайра көргүнчө,
Элим кыргыз аман бол.
Он күндөн кийин артымдан,
Өзбек, кыргыз калкыңдан.
Каармандан, баатырдан,
Камдап жибер дагы кол.
Жарак менен жабдылган,
Жазайыл мылтык октолсун.
Жаалданган сүрү бар,
Жалтырап көзү чок болсун.
Жалпы душман көргөндө,
Жаалынан корккондой,
Жаркылдатып кылычты,
Жапырып кирсе токтолбой,
Жан тыялбас шок болсун.
Жандап өткөн жоо болсо,
Жамбашка найза малчудай
Жалындап көзү от болсун.
Калканы бар жонунда,
Карагай найза колунда,
Калмакты айдап жылкыдай,
Качырып жүрсүн соңунда.
Кадырлуу атам Жолборскан,
Калктан жыйган аскериң,
Как темирден кайраттуу,
Карап киши тургусуз,
Калкымдан чыккан шер болсун.
Калың жоого киргенде,
Карсылдашып жүргөндө,
Канчалык жара болсо да,
Кажыбаган эр болсун

— деп, Темиркан баатыр токтоду. Атасы Жолборскан балдарына кубанып, Чынабат шаарынан сынчыларга сындатып жүрүп, Каратал карыя жактырып миңге бир өзүм деген каарман эр жүрөк баатырдан тандап

20 жаш менен 35 тин ортосундагы жигиттерден 3 миң баатыр жыйнап берди. Аларга кырк жигит кошулуп, Каратал карыя баштап, сурнай, керней тартылып баатырлар жоого аттанышты.

Алар Таластын суусунан өтүп, Даңгектин кашатынын алды менен жүрүп кетишти. Жоргонун белине чыгып Темиркан баатыр аттан түшө калып, дүрбү менен бет алдындагы Таластын өндүрүн карады. Караса Көгөй кандын шаарынын сыртынан курчап калмактын кумурскадай аскери жатканын көрүштү.

Темиркан көп колду кайра баштап, Нылды өзөнүнүн чоң капчыгайынын башындагы чоң сазга келип түшүп, Каратал, Болоткан үчөө Ачыдан чыккан кара таштын чокусундагы моло ташка чыгып дүрбү салышты.

Эмки сөз Кетмен-Төбөдө жашаган Тагай кандан башталат. Тагай кан Таластагы болуп жаткан окуялардан такыр кабарсыз болот. Каратал карыя түн катырып, Тагай канга бир кишини жөнөтөт. Тагай кан бул кабарды угары менен салда эр жүрөк баатырлардан миң жигит курап, ага Томул баатырды баш кылып жөнөтөт. Алар Чоң-Чычканды өрдөп, андан Ит агар ашып Беш-Башка түшүп, Айгыр жалдын үстүнө чыгышты. Андагы талаа менен Кара Кашатка барып, Чыбыкты бейиттин алдындагы кечүүдөн кечип, Нылды сайдын өзөнүн өрдөп, Чоң капчыгайдын башына чыгып кыргыздын аскерине кошулат.

Кыргыздын аскеринин ичинде Каратал карыя менен бирге барган кадимки шойкоңдуу Шоңкор бар эле. Бул Шоңкорго Саткын жана Калча аттуу эки жигитти кошуп, калмактарга жибермекчи болушту. Ошол үч элчиге карап Караталдын айтып турган сөзү:

Кыргыздын элин камаган,

Кырмагына самаган.

Кырга чыккан малдарын,

Кыюусу жок талаган.

Кызыталак душмандар,

Кылчайбай кеткин арадан.

Кетпесеңер калмактар,

Кеп уккун эки баладан.

Кеп айттырган ким десең,
Кекетип дагы жиндесең,
Келгендер Жолборс балдары,
Кесирлүү калмак билбесең.
Келтекти сүйсөң мындай чык,
Кереметти билгизем.
Сергексиген калмактар,
Сексейип учкан камгактар,
Серпишип күрөш салмак бар.
Же жыгылып, же жыгып,
Же алдырып, алмак бар.
Аты калмак арсыздар,
Атышарга барсыздар.
Амалың таппай кыргызды,
Айландырган жансыздар.
Алыңа карап кеп ургун,
Ары жок билбес байкуштар.
Таластын суусу шор болот,
Талаасы толгон мал болот.
Так жапырып киргенде,
Качалбай башың маң болот.
Ушул жаткан жерибиз,
Урушарга тар болот.
Таманыңдан шар аккан,
Таластын киргин суусу бар,
Ачынын куйган жеринде,
Аскадай бийик Булбул жар,
Алышар болсоң душманым,
Аттанып тезден чыга кал.
Ат чалдырып алууга
Алдыда саздуу токой бар.
Алдыңа барат сөз алып,
Шоңкор, Саткын, Калчалар.

Сай, жыбытка толорсуң,
Сандаган калмак жакырлар.
Кан Коргош аттуу калмаксың,
Качан бизди алмаксың?
Жайыттагы көп малды,
Жатып алып жалмапсың.
Жакалашар кез келди,
Жаныңа ажал тез келди.
Чаманды айтсам баары бир,
Чагып жечү жаңгаксың.
Жолборскандын балдары,
Жолумдан чыгып калар деп,
Ойлoduңбу Коргош кан?
Жоболоңду салар деп,
Жосуну жок орунсуз,
Жолтого башым малар деп.
Жок чатакты чыгарып,
Жообуң айтчы угалык,
Жоон келтек көтөрүп,
Жоочул болсоң бери чык.
Күрсүлдөгөн калмактар,
Күчүң болсо уруп жык.
Аскер жыйып келипсиң,
Аша күчтүү балбансып.
Аты кыргыз баласын,
Абыдан кыйын ардантып,
Азсынтып бизди турсаң да,
Алышар болсоң купакуп.
Уруш майдан жер болсун,
Ачынын сырты боз талаа.
Эгиз кара долоно,
Ашайран, Кандим көп салаа,
Үч дөбөнүн жайыгы,

Чоң тегиздик бар жана.
Уруш майдан жерлери,
Укмуш балбан шерлери,
Ушул жерде болсун деп,
Убада берем мен сага.
Жеңиш жагын көп ойло,
Кыйындыкты оңойло.
Кенен жатсын аскериң,
Кең-Арал менен Көгөйдө.
Акыл сулар жериң жок,
Асыл тулпар төлүң жок,
Акыл берип жолго сал,
Арачыга өлүм жок

— деп, Каратал карыя Шоңкор, Саткын жана Калчаны элчиликке жиберди.

Алар ал айтылган сөздөрдү калтырбай калмактын каны Коргошко түшүндүрүштү. Коргош кан буга макул болуп, шаарды курчаган күңгөй тараптагы аскердин барлыгы Көкөйгө, тескей тараптагы аскери сыйлыгын келип Кең-Аралга жайланышты.

Уруш майдан жери Ачынын сырткы боз талаасы болуп дайындалды. Эки кол бетме-бет келип, кыргыздан Найман баатыр жекеге чыгып душманды карап айтып турганы:

Алдымдагы калмак эл,
Ал, кубатың көп болсо,
Алышалык азыр кел.
Каныңа азыр тең болот,
Кандым сайдан аккан сел.
Нымдалышсын кан менен
Нылды өзөндүн кең жери,
Карап турбай бир баатыр,
Качырып чык сен мени.
Каармандар, баатырлар
Кармашалы кел бери.
Баарың тирүү калбайсың,

Баатыр Найман келгени.
Качырып чык кечикпей,
Калмактын баатыр эрлери.
Жеке келген баатырдын
Жерге канын сапырдым.
Миңге өзүмдү тең ойлойм,
Жеке балбан чакырдым.
Мактанып айткан кеп эмес.
Баарыңа жалгыз татырмын.
Чокморум бар чоң батман,
Чогуу жаткан калмактан,
Мейлиң баарың каптасаң,
Мен эмесмин жан баккан.
Он миң калмак жабылсаң,
Оңой көрөм камгактан.
Ачы, Көгөй арасын,
Ак тумандай чаңдатсам.
Ондон кабат келсең да
Онтотпостон соёмун.
Жалпы барың жабылсаң,
Жалгыз өзүм жоёмун.
Каптагыла тептегиз,
Каныңды ичип тоёмун.
Тилегиңе жетпейсиң,
Тиктеп мени беттейсиң.
Тике мага баарың кел,
Тирүү кайра кетпейсиң.
Кааласаң келгин экиден,
Кала берсе жетиден.
Каптагыла тептегиз,
Кантип тирүү кетирем

— деп, баатыр Найман калмакты карап, кынжырдай жарап, каарын төгүп,
аябай сөгүп турду.

Коргош кан эки жагын карап: «Бул кыргыздын баатырсынып мактанган немесин бирөөң барып, өлтүрбөй тирүүлөй эле бөктөрүп келгилечи! Аны бир далай тамашалап, эрмектейли», — деди. Калмактан бирөө келип:

— Биз жаракты коюп жөн гана ат үстүнөн эңишели, — деди. Эр Найман ага макул болуп, ошондогу экөөнүн эңишкенинин түрү:

Бири калмак, бир кыргыз,
Бир канчалык эңишти.
Майдандын орто жеринде
Мас букадай челишти.
Бир-бирине сунушуп,
Билектерин беришти.
Булкуп, силкип тартышып,
Булбул жарга келишти.
Бир убакта Наймандын,
Көмөлдүрүк үзүлүп,
Бара-бара ыкшалды,
Басмайылы сүзүлүп,
Кейип кыргыз дүңгүрөйт,
Кетет деп калмак түшүрүп.
Ээр токум сүрүлүп,
Соорусуна барды го.
Тартышып жүргөн боюнча,
Тамашалуу оюнча,
Ээрден ашып бул жайдак.
Сээрине минип алды го.
Жайдагына карабай,
Жыгылам деп санабай,
Белден алып калмакты
Бек өңөрүп алды го.
Алдына басып өңөрүп,
Аштоодой кылып көтөрүп,
Атын коштоп олжолоп,
Өөдө карап салды го.

Мынакей балбан калмак деп,
Калмакты кыргыз алмак деп,
Ээрин көрүп соорудан,
Эл күлүшүп калды го.
Алып келген улакча
Талп дедире таштады.
Жолдо калган калмактын,
Жоо жарак уруш аспабы.
Дагы барып эр Найман,
Майданда турат кыйкырып.
Ошол күнү Наймандан,
Он эки балбан өлдү го.
Он беш балбан калмагын,
Өлтүрбөй байлап келди го.
Эртеси күнү кыргыздан,
Эр Мамбет баатыр аттанды.
Сексенин байлап келем деп,
Сергек баатыр мактанды.
Калмактын калың элинен
Караса бирөө келатат,
Канжар тагып белине.
Калың көмөч бышчудай,
Карандай чыккан демине.
Карап акыл бөлүнөт
Карааны тоодой көрүнөт.
Кыйкырып келген бул жигит,
Кыйыр баатыр өзү экен.
Күндүгүнө ал Кыйыр,
Жарым кап нандан жечү экен.
Жети миңге бир өзүм,
Жеңдирбеймин дечү экен.
Шамалдай болгон Кыйырдан,
Шашпай турду эр Мамбет.

Каруусун колго бек жыйып,
Качпай турду эр Мамбет.
Кыйкырып келип Кыйыр жоо,
Кылыч менен бир салды.
Эр Мамбет эки бөлүнүп,
Эки жакка кырданды.
Эртеси кыргыз чыгарды
Шабек сындуу баатырды.
Шабектин колу тизгинде,
Шамалкөк аттын үстүндө,
Сооруга камчы басканда,
Солкулдады кара жер,
Каарланып калмакка,
Кашына чапчаң бармакка,
Кара найза сундурду,
Калмактан өчүн алмакка.
Бир-бир коюп өткөндө,
Жүрөктөрү басылды.
Найзалары сынышып,
Билектерден кармашып,
Бир-бирине асылды.
Кээде кетет эр Шабек,
Кетенчиктеп чегинип.
Каламын деп ойлобойт,
Бул калмактан жеңилип.
Камчыланып качырат,
Кайрат менен теминип.
Кайраттуу мал Шамалкөк,
Эр Шабектин алдында.
Канча жүрсө чарчабас,
Кайра каткан семирп.
Чарчаганды билбеген,
Чапкан сайын элирип,

Оюн салып кетчүдөй,
Ооздугун кемирип.
Бир убакта эр Шабек,
Калмакты билегинен алды го,
Жулунса да чыгарбай,
Же чылбыры жерге чубалбай,
Шамалкөктү теминип,
Шыр эле жолго салды го,
Сүрдүктүрүп Кыйырды.
Кыйырдын аты ыйынды,
Темтеңдетип сүйрөтүп,
Кыргызга алып барды го.
Келбетин көрүп балбандын,
Кыргыз айран азыр калды го.
Каратал жана эки бек,
Кашына келди секиндеп.
Анда Кыйыр мындай дейт:
Алдымда тоодой көрүнгөн,
Кармашып түшүп колуңа,
Калмак элден бөлүнгөм,
Колу-башым кессең да,
Коркпос элем өлүмдөн.
Пейлине тойдум элиңдин,
Эмне десең мен макул,
Эбегейсиз берилдим —
деп, Кыйыр кыргыздарга кошулуп кетет. Эртеси күнү Кыйыр баатыр урушка барууну сурады.

Баатырлар кеңешип отуруп, Кыйырды кайра чакырып урушка барууга уруксат беришти.

Ошондо Кыйыр баатыр урушка барып, калмакты карап, үнүн бийик көтөрүп айтып турган сөзү:

Кырдан түшкөн кыядай,
Кызарып, ташып жомулдум.

Кыялы жакты өзүмө,
Кыргыз эл жаңы досумун.
Кылчайбас сага мен болуп,
Кыргызга чындап кошулдум.
Кылдайын койбой жоготом,
Кытай, калмак кошундун.
Кыргыздык баатыр мен болуп,
Кыркышкан душман сен болуп
Кыргызга кыйын ант бердим,
Кырууга сени дем болуп.
Кылыгым жакты кыргызга,
Кыялым, оюм кең болуп.
Каның болот аккан сел,
Кара көзүң кылам чел.
Каарман калмак баатырлар,
Качырып мага баарың кел.
Кара бүркүт тепкендей,
Каптырамын кара жер.
Каптап келип сен азыр,
Каарымды карап көр.
Жашынарга тоо койбойм,
Жаныма жакын жоо койбойм.
Жалпы душман жабылгын,
Жалгызыңды соо койбойм.
Жетилген Коргош сен элең,
Жериңде баатыр мен элем,
Жергемде болсо эр Кыйыр,
Жеңдирбесмин дээр элең.
Калмак үчүн жалгыз мен,
Кара тоодой бел элем.
Калкың кадыр кылбады,
Кайгы санаам тынбады.
Кан Коргош сен тараптан,

Калдайып бактым жылбады.
Калкыңдан кетип эр Кыйыр,
Казаттын ырын ырдады.
Кошулуп жүрүп көрбөдүм,
Коргош кандын пайдасын.
Жетишкен кыргыз элинен,
Эр Кыйыр келип сайрасын.
Жети бут чокмор көтөргөн,
Жеке балбан кайдасың?
Жем таба албай мен жүрдүм,
Жетпеген турмуш айласын,
Жети миң калмак бир келсең,
Эр Кыкең жер каптырып жайласын.
Кеңири тарттым колуңда,
Кедейликтин азабын.
Кенен турмуш болбосо,
Кейишти кайдан басамын.
Келсең мага кумарды,
Келтек менен жасамын.
Өмүр бою сенде мен,
Отунуң алып, суу куйдум.
Куру алакан мен болуп,
Курумшу кийип куучуйдум.
Чокой кийип мен жүрдүм,
Чору кетпей бутумдун.
Чочоңдоп урган таяктан,
Чорт эле бүгүн кутулдум.
Азапты сенден көп көрүп,
Айрылмагым эп көрүп,
Акыры сенден кегимди,
Алмак үчүн жүткүндүм.
Арманда калба сен Коргош,
Айтпасам сөздү жөн болбос.

Аман болсо кыргыз эл,
Акыры мага тутулдуң.
Далайдан бери мен болдум,
Сенин тамаша кылган эрмегиң.
Абыдан керек мен үчүн,
Алдыңа айтып бермегим.
Айы, жылы, өмүрү
Менин акымды такыр бербедиң.
Алыстан отун мен алып,
Арканга толо бек таңып,
Асты эсимден кетеби?
Аркалап жөө келгеним.
Акчанын азы бир тыйын,
Ар жылкы акым кырк тыйын,
Акың жок сенин менде деп,
Аны да кана бергениң?
Алдыма минип жүргүдөй,
Ат бердиңби кан Коргош?
Ак нан салып табактан,
Аш бердиңби кан Коргош?
Айлыңда мендей кедейди,
Кас көрдүңбү кан Коргош?
Айдалымды жаңыртып,
Кийинттиңби кан Коргош?
Айы, жылы сен мени,
Сүйүнттүңбү кан Коргош?
Айлаң куруп өзүңдү,
Минтип күйүнттүңбү кан Коргош?!
Өмүрү сенде мен жүрдүм,
Өлүм менен тең жүрдүм,
Өзүмчө чатак чыгарбай,
Өгүзүм минип тек жүрдүм.
Өткөн сенин азабың,

Өмүрү сага кошулбайм.
Алышар болсоң бери чык,
Аңгемелеп отурбайм.
Кошулбаймын мен сага,
Кол булгаба сен мага.
Колуңдан келсе уруп жык,
Кокуйду баштап жөн гана.
Эч болбосо баш маанак,
Аялдуу кылып койбодуң.
Эркин жүрөм кыргызда,
Эми менден оңбодуң —

деп, Кыйыр баатыр астындагы Көк кашканы ары-бери ойнотуп, ооздугун чайнатып, душмандын элин куурай сындуу көрбөй, жаман сүйлөп, Коргош кандын сөөгүнөн өткөрүп, чоң чокморун ийинине салып, жоону бет алып турду.

Коргош кан ким барат деп сурады. Ошондо:

— Тоодой тору тулпарга,
Токум салып минди го.
Толтолуу болот шамшарын,
Толосуна илди го.
Тоодой Куту мырзаңыз
Токтолбостон жүрдү го.
Чаап келип чапчаңдап,
Чакырайып апсаңдап,
Чапчаң сууруп шамшарын,
Чаппастан атып урду го.
Таамай тийсе ал шамшар,
Кыйырдын талканы чыкмак болду эле.
Чапканды билбей шамшарды,
Ыргытып урмак жөн беле.
Кырынан эмес ал кылыч,
Жалпагынан тийди эле.
Ал шамшарды эр Кыйыр,
Кармай калды сабынан,

Кутунун коркуп жүрөгү,
Чыга жазды кабынан.
Кутуну белге чапты го,
Кыйыр баатыр болжолдоп.
Омкорулуп белинен,
Оодарылып кулады.
Атта калып көчүгү,
Дени жерге сулады.
Кырдан аска көчкөндөй,
Күрс этип жерге урады.
Эки аягы салаңдап,
Атта кетип баратат.
Көп узабай эр Кыйыр,
Атты барып кармады.
Кутунун тору тулпары,
Өз элине барбады.
Коштоп алып эр Кыйыр,
Кыргызды карап салганы.
Атты берип элине,
Майданга дагы барганы.
Коргош кан сындуу калмактын,
Кара түн түштү башына.
Атакур деген инисин,
Чамаң кандай сенин деп,
Чакырып алды кашына.
Кыйырга тезден баргын деп,
Кутунун канын алгын деп,
Аттандырды Коргош кан,
Анык Кыйыр касына.
Атакурга миндирди,
Аргымак ат тандатып.
Он эки бут чокморун,
Оң колуна карматып,

Жөнөдү калмак Ачынын,
Талаасын толо чаңдатып.
Атакур баатыр оштоңдоп,
Алаңдап көзү тостоңдоп,
Жөнөп бара жатканда
Жарым челек аракты,
Тартып ийди кошколдоп.
Кар жаадырчу булуттай,
Кабагын салды Атакур.
Кара мылтык жазайыл
Колуна алды Атакур.
Кыйырга жакын кырк кулач,
Барып калды Атакур.
Жакын барып токтоду,
Жазайылын октоду.
Таамай турган Кыйырды,
Тарс дегиче соккону.
Артык баатыр Кыйырдын,
Ажалынын жоктугу.
Коргошун ок Кыйырдын,
Колтугунан өткөнү.
Бир эли мындай болгондо,
Бир козголуп койгондо,
Бул мылтыктын чың огу,
Бузат эле өпкөнү.
Жана дагы Атакур,
Жазайылга камынды.
Жан калтасын караса,
Жайнаган октор табылды.
Камынганча Атакур,
Кыйыр сындуу чоң баатыр,
Кызыл атка камчы уруп,
Кылычын алып чамынды.

Кыйкырганча ал калмак,
Кыя бир башы чабылды.
Аны көрүп калмактан,
Балбаны калбай тандаткан,
Эптей албай бирденди,
Эки миң калмак жабылды.
Карап баатыр аянбай.
Кара жаны ачынды.
Каны кызып кыргыздын,
Кантип карап турушсун,
Темир кан, Болот баш болуп,
Баары тегиз жаш болуп,
Кырк жигит жана эки жүз,
Баатырлар тегиз качырды.
Коргош кан көрүп бул ишти,
Жер жайнаган урушту,
Жер жемиртип жиберди,
Жети миң калмак баатырды.
Эки жүз кыргыз баатырлар,
Эрдемсинген душмандын,
Канын суудай сапырды.
Көп калмакты туйгундар,
Көгөйдү көздөй жапырды.
Көк кылычтар чабылып,
Көп жазайыл атылды.
Ак мунардын башынан,
Анык көрүп Көгөй кан,
Аа кудайлап жалбарат.
Качырып чыгар айла жок.
Канетер айла табалбай,
Камалып турат талыгып.
Калмактар сыртка жол бербей
Кантерин билбей зарыгып.

Бир дөбөдө кан Коргош
Жанында бир жүз кишилер,
Качканга катуу бакырды:
— Курусун кылган ишиңер.
Эки жүздөй кыргыздан
Эмне кайтты мизиңер.
Самандай жүзүң саргарып.
Чириген чөптөй түсүңөр.
Эмнеге келгенсиң?
Эң эле жаман бул ишиң.
Кайра сайып кыргызды,
Каптагыла баарың тең!
Кыргыздан душман жүдөдү,
Кыйын жоо экен бу — деди.
Кыйкырып каны айтканда,
Кырк миң калмак чү деди.
Жер дүңгүрөп ат койду,
Ачынын сырткы талаада.
Эки миң калмак жабылды,
Темиркан, Болот балага.
Кыргыздан келди эки миң,
Кыйкырып чуулап жана да,
Бүтүн күңгөй эл толуп,
Кыргындалып жатыры.
Көп өлүккө толтурду,
Көгөй менен Ачыны.
Ал аңгыча болбоду,
Кызыталак кан Коргош
Кырынан тийди жөн барып,
Четте турган бирөөнү,
Челип өттү бир сайып.
Найза жеген ал киши,
Кантип турсун тынч алып.

Караттын башын бурууга,
Калмакты карап кылчайып
Камынганча болбостон,
Кайра дагы жолгошкон.
Узакбай аттуу жигитти,
Уруп өттү бир салып.
Артын карап кылчайып,
Имерилип кыйкайып,
Көпкө беттеп туралбай,
Кайра качты бир сайып.
Жалт берип качкан калмакты,
Жабыла кууду кыргыздар.
Узатпастан артынан,
Уруп жетти Узакбай.
Куйруктан алып сары атын,
Буруп кетти Узакбай.
Булка кармап найзасын,
Жулуп кетти Узакбай
Кутургандай калмакты,
Кууп жетти Узакбай.
Жол колоттун оозунан
Жоон топ элге камалды.
Жоо колунан Коргош кан,
Жоктон тапты ажалды.
Жол боюна сулатты,
Жорудай болгон арамды.
Жоон найза калмактын,
Жонуна кирип кадалды.
Жосуну жок мындай чоң,
Жок эле көргөн адамды.
Дыгдырылып калмактар,
Көгөйдү көздөй сүрүлдү.
Жерге кирип калмактын,

Жеңилери билинди.
Өлгөнүнөн калганы,
Өз жанынан түңүлдү.
Каруу, жарак, алышып,
Ат атына жүгүрдү.
Канынын өлгөн кабары,
Калкына тегиз угулду.
Каны жок калмак бузулуп,
Качмагына чыгынды.
Бир биринен жашынып,
Күнү, түнү чубурду.
Карап турбай калмак эл,
Кайта турган кептенди.
Жол колоттон тик ылдый
Болоткан кирди жепирип.
Кара кашка тулпары,
Капталдата секирип.
Карай албай душмандар
Калкаланат бекинип.
Солтоной, Шабек, Дөңкөнөй
Эки миң колду ээрчитип,
Алактатып калмактын,
Айласын жаман кетирип.
Учкул тору ат менен,
Темиркан кирди бир четтен.
Союлду салып ийнине,
Сонунду элге көрсөткөн.
Мыкыйга мээлеп атышып,
Мылтыктары тарс эткен.
Атактуу кыргыз баатырлар,
Ар жеринен качырды.

Орок оргон жалмандай¹²,
Оё кирип жапырды.
Тууну кармап бир калмак,
Турган экен ортодо
Тууну көрүп качалбай,
Туташ калмак чуу турат.
Умтулушуп калмакты,
Үркүтүп четтен куушурат.
Күңгөй толгон калмакты,
Тескейди көздөй жапырды.
Аты Манас арбагын,
Арстан шерлер чакырды.
Каптап келген душмандын,
Канын суудай сапырды.
Кыйыр баатыр кыйкырды,
Калың колду как жарып.
Тууну карап бет алды,
Туурасынан жол салып.
Найза, чокмор жамгырдай,
Туш-тушунан кол салып.
Алдынкыга арткылар,
Качарына жол бербейт.
Далбазалап бир-бири,
Жан соогалап кол сермейт.
Каршы-терши өлүктөн,
Так секирип ат желбейт.
Оңго кылыч шилтесе,
Бештен калмак жыгылат.
Онтоп жаны чыгалбай,
Оозун ачат тыбырап.
Сол жагына шилтесе,

¹² Жалман — орокчу.

Үчтөн, төрттөн кырылат.
Сороңдошуп качалбай,
Бир-бирине урунат.
Майдаларын сөз дебей,
Дөөлөрүнө бурулат.
Алдындагы көк кашка,
Алы, күчү бир башка.
Ошол кезде бир асый,
Келген экен төрт жашка.
Качкандардын артынан,
Кууп жетет бир паста.
Калба, Беш-Таш, Жерге-Тал,
Кара-Коюн, Урматал.
Кара-Кашат талаасы,
Капталында Айгыр жал.
Беш-Таштын мейкин талаасы,
Таластын бою Кең-Арал.
Чукурдун жайык талаасы,
Урматал, Калба арасы,
Күңгөй, тескей кенен жер,
Кеңири болду чоң майдан.
Бир канчасы сайышат,
Талаасында Калбанын.
Карчыгадай качырып,
Калмактын алды дарманын.
Бир канчасы күңгөйдүн
Талаасында куушат.
Далай эрлер жатыры,
Жайкы койдой жуушап.
Ителги тийген таандай,
Имерилип урушат.
Кара кашат талаада,
Канчалар жүрөт куушуп.

Карсылдашат баатырлар,
Кан менен денин жуушуп.
Ошол айдын бешинде,
Чынабаттын өзүндө,
Жолборскан атка миниптир,
Кызык кыргын кезинде.
Балдары жоого кеткени,
Бир жарым ай болду го.
Калыбек аттуу киши экөө,
Аттарын жөө жетелеп.
Бийик жерге олтуруп,
Бир бирден салды дүрбүнү.
Кармашты көрсө Жолборскан:
Мээси чыгып башынан,
Чачылгандар андан көп.
Бир-бирине бой уруп,
Качыргандар андан көп.
Бир кыргызга беш калмак,
Асылгандар андан көп.
Кара жандан түңүлүп,
Ыйлагандар андан көп.
Жамандыкка бир бирин,
Кыйбагандар андан көп.
Ээси жок аттарды,
Жыйнагандар андан көп.
Жөө жүгүрүп жандарын,
Кыйнагандар андан көп.
Кырк баатырга кабылып,
Кырылгандар андан көп.
Жаны чыкпай коркурап,
Туйлагандар андан көп.
Бир-бирине жармашып,
Учкашкандар андан көп.

Куралы жок куру кол,
Мушташкандар андан көп.
Бири-бирин бел кылып,
Ыкташкандар андан көп.
Бири-бирин аңдышып,
Бакайлаган андан көп.
Баатырлардын артынан,
Ат айдаган андан көп.
Кай бирөөнү караса,
Мөңкүп жатат туралбай.
Буту сынган урушта,
Белге чапкан жыландай,
Айдап жүрөт баатырлар,
Ала барчын кыраандай.
Арты туйлайт кай бирөө,
Башын өөдө кылалбай.
Кайгыланат кай бирөө,
Карыш жерге жылалбай.
Бир катар калмак жашынат,
Камыш, куурай, бүгөнгө.
Кайрылып жардам ким берет,
Карайлашып жүргөнгө.
Үч күн, үч түн баатырлар,
Аттарынан түшпөгөн.
Ат чалдырып өздөрү,
Арыктан суу ичпеген.
Алты калмак, бир кыргыз,
Арасынан кетпеген.
Аны көрүп Жолборскан,
Арстандарын эстеген.
Кыркка бирден болсо да,
Кылчактап коркуп сезбеген.
Темирканды тааныды,

Албарс кылыч колунда,
Далайды кырып таштаптыр,
Таластын кара жолунда.
Теке моюн тору аты,
Умтулат калмак соңунда.
Болжолсуз көп болсо да,
Боюн урат чогууга.
Колундагы кылычы,
Эки кулач болучу.
Ачууланып шилтесе,
Алты адамдан өлүчү.
Анын ары жагында
Солтоной менен эр Шабек,
Сонун чыккан кушчудан.
Чокмор, кылыч, найзанын,
Баары сынган колунан.
Беттей албай душмандар,
Тиктесе аттан кулаган.
Көздөрүнүн оттору,
Кыйын го мылтык огуна.
Эч кайгырбайт экөө тең,
Жарактын колдо жогунан.
Алтымыш калмак жабылса,
Алдырбастай түрү бар.
Ак жүзүндө алардын,
Ажыдаардын сүрү бар.
Беш жүз калмак жабылып,
Бет алса кыйрап жыгылар.
Кыйкырыгы баатырдын,
Күнчүлүк жерге угулар.
Астындагы мингени,
Ак ооз тулпар, сары тору ат.
Алыстан кууса душмандын,

Артынан жеткен аткан ок.
Алып колго коёндой,
Аттан жулуп ыргытат.
Болотканды караса,
Калбанын жайык түсүндө,
Токтоно албай кармашат,
Тогуз жүз жоонун ичинде.
Минген аты астында,
Кара кашка тулпары,
Канаты бар немедей,
Катууланып чуркады.
Эчкилинин башынан,
Карап адам таңданат.
Тамак жеп, ичүү ойдо жок,
Тамашага алданат.
Абыдан көрүп талааны
Ак сакалдар кеп айтты.
Айланайын кудайым,
Берген экен деп айтты.

Ошондо кыргыз баатырларынын аман калгандарынын келип жаткандарынын түрү.

Каарданган балбандар,
Калмакка кыргын салгандар.
Кан төгүшүп талаада,
Канаттары талгандар.
Каршылашкан душманды,
Кагып мөрөй алгандар.
Келип жатат чуурушуп,
Кумарлары кангандар.
Үч күн, үч түн баатырлар,
Аттарынан түшпөгөн.
Кошко келип азыраак,
Суусун, оокат ичпеген.

Жалпы баатыр эл коргоп,
Жан аябай иштеген.
Бир убакта карасаң,
Жаш түлкүдөй кылаңдап.
Ар кайсыга тийишип,
Азоо аттай чунаңдап,
Түпөктүү найза колунда,
Шамал тийсе булаңдап.
Ачкалыктан ал кетип,
Астында аты бураңдап.
Эр Шабек менен эр Кыйыр,
Эл коргоого эң кыйын.
Эки жүздөй кол менен
Ачыдан чыкты кубаңдап.
Аман эсен көрүшүп,
Артыкча калды кубанып.
Ачкалыктан баатырлар
Айдай өңү кубарып.
Ачынын куйган кечүүдөн
Аттарын тегиз сугарып,
Карап турса Солтоной,
Кара кашат кемерден,
Калың эл чыкты күтүрөп.
Кашка жол бейит дегенден
Саткын, Калча баатырлар
Таанылды шончо көп элден.
Карааны беш жүз кол баштап,
Канчыгай өөдө бу келген.
Беш жүз кыргыз эл менен,
Бөлөнүп аттар тер менен,
Бул урушта бир бирин,
Үч күн, үч түн көрбөгөн.
Дагы булар караса,

Кашка жолдун сыртынан,
Астындагы мингени,
Арта тууган жылкыдан.
Теке тору астында,
Жер козголуп күчүнөн.
Темиркан баатыр таанылды,
Беш жүз колдун ичинен.
Көпчүлүгү жаралуу,
Бүткөн бою шишиген.
Кай бирөөлөр айрылган,
Кашкайган аппак тишинен.
Алты жүз кыргыз кошулду,
Ак дөбөнүн түзүнөн.
Анык аны көргөндө,
Акылын ага бөлгөндө,
Капчыгайда калың эл,
Аш даярлап күтүнгөн,
Дүрбүдөн анык көрүндү,
Калбанын сайы кең талаа,
Калың эл келе жаткандай,
Кеңколдун маңдай жагында.
Таластын суусун кечишип,
Өтүп чыкты ак жарга,
Кеңколдун бою тал экен,
Керилген аппак жал экен.
Болоткан баатыр баштаган,
Болумдуу өскөн жаштардан,
Дөңкөнөй менен эр Чоңкөл,
Чоголот, Шоңкор бар экен.
Күңгөй, тескей токойдон,
Күүгүмдө көп эл чогулду.
Тоодон отун теришип,
Тобулгу жулуп келишип,

Толгон аттан союшту,
Толук жоону жеңишип.
Тоюнушту семиз эт,
Туш-тушунан какташып.
Карындары ачыккан,
Калмак менен кармашып.
Эртең менен Каратал,
Дөбөгө чыкты түз барып,
Чокуда туруп карады,
Чоң дүрбүнү колго алып.
Кеңколдун оозун карады,
Кең талаага көз салып.
Көптүгүнө өлүктүн,
Көз тайкыган эс танып.
Көк мойноктун түбүнөн
Көп эле адам көрүндү.
Көз чагылтып, күн чыгып,
Көңүлү буга бөлүндү.
Капталдаган жолбу деп,
Калмактан келген колбу деп,
Кайсы экенин биле албай,
Кайталап бурду көңүлдү.
Көңүлүн буруп караса,
Көз тайгылат көбүнөн.
Көп уюган чаң чыгат,
Көк мойноктун белинен.
Канча бир көп кол менен,
Капталдаган жол менен,
Сурнайлатып баатырлар,
Келе жатыр зор менен.
Келбетин журттан арттырып,
Келтире сурнай тарттырып,
Келишимдүү Жолборскан,

Келе жатыр каткырып.
Көп душманын жеңишип,
Көңүлдөрүн шат кылып.
Келди баары баатырлар,
Капчыгай, Нылды сазына.
Калбай тегиз жыйналды
Ачынын жайык башына.

Жолборскан өзүнүн курбусу жана өмүрлүк ак ниеттүү жолдошу Каратал карыяга карап эң бир кубанычтуулук менен дөбөгө түшүп, олтуруп комузду алып, бурап күүгө салып, кооз обон менен кайрып туруп айткан сөзү.

Катарым курбум Каратал,
Казатка беттеп бардыңбы?
Кара ниет душманды,
Катыра чаап алдыңбы?
Кара калмак душманды,
Кайтпас жолго салдыңбы?
Кууп жетип душманды,
Кумардан чындап кандыңбы?
Айланайын балдарым,
Айтпаймын сөздүн жалганын
Алы, күчтөн тайсам да,
Айланып кирди дарманым.
Таласты жоодон бошоткон,
Силерге жоктур арманым.
Аты Талас кең жерим,
Арстан баатыр сергегим.
Сонун баатыр туулган,
Солтоной, Шабек эрлерим.
Артыкча бүгүн кубанып,
Алдыңарда тердедим.
Кагылайын баатырлар,
Калмактар сага ор казган.
Кайра түшүп оруна,

Кайрыла албай шор баскан.
Жалгыз үйлүү калбасын,
Жалпы калмак Таласта.
Жаратканга сыйынып,
Жалыналы Манаска.
Чүкөдөйүн койбостон,
Чүй, Таластан аласта.
Астыңарда ойногон,
Ат жарашты минерге,
Ай далыңар жаркырап,
Тон жарашты киерге.
Ичи душман, сырты дос,
Ит турбасын бу жерде.
Кас душманды жеңдиңер,
Кайрылып кайта келдиңер.
Каратал жана башкалар,
Ыраазымын силерге.
Аты кыргыз калкымдан,
Айланса болот жалпыңдан.
Аман болсо деп тилейм,
Арстандар, сенин артыңдан.
Арманы болбой силерге
Ата, энеңер чалкыган.
Келипсиңер балдарым,
Кирди менин дарманым,
Куруттуңар душманды,
Кудайга жоктур арманым —

деп, Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Баатырлар душмандан шекшинип кырк жигит жоргонун белине ар кайсысы беш күндөн кароол болуп, душмандын келер жолун тосуп жатып жоонун шеги билинбеген соң, Чоголой баатыр кароол карап, дүрбү салып Жоргонун белинде калды. Башка жигиттер Чынабат шаарына кирип барып жайланып жатып калышты.

Эмки сөз калмак тарабынан айтылат.

Бул согушта кыргыздын баатырлары күч менен калмактын көбүн кырып, бир далайын тирүүлөй колго түшүрүп алды. Өлбөй калгандарынан үч миңге жакын калмак жаралуу болуп, соосу, жаралуусу кошулуп качкан калмак Терсколду аша качып, эки Таластын элине:

— Кыргыз баатырлары биздин калмакты таза кырып, артыбыздан кууп, Чүй, Таласка калмак аттуу киши койбойбуз деп келе жатат — деп, шаштырып кабар айтып жүрдү.

Калмакты кара көпөлөк айдады, бүлүнчүлүк түштү, тигилген үй тигилип, жайылган мал жайылып, өлүү малы калаада, тири малы талаада, байланган желе, айдалган эгин калып жатат. Жеткени бир унаага азык-түлүгүн артып минип, жетпегени көр-жерин жөө көтөрүп, жөө качып, бала-чакасын чубатып ашууну ашып, Чүйдү карап жөнөдү.

Кара мал калың жандыкка

Карабаган андан көп.

Жамынчысын алууга

Жарабаган мындан көп.

Акыл сурап билгенден

Сагалаган андан көп.

Мына кыргыз келди деп,

Кырылдыңар энди деп,

Атын кара тер кылып,

Сабалаган мындан көп.

Кемпирлери кедөңдейт,

Кетенчиктеп жыгылып,

Кара жолду бербестен,

Калкынын баары чубуруп,

Көргөн эмес мындайды

Калмак энесинен туулуп.

Кылчайгыс болуп кайрадан,

Кыргыздан тегиз куулуп.

Семиздери жүрө албай,

Күшүлдөйт каптай буулуп.

Көздөн аккан жашына
Көкүрөгү жуулуп.
Тигилүү бойдон үй калды,
Талаада жатып уй калды.
Кыргыздан качып калмактар,
Кырылып жаны кыйналды.
Ашуулардын түбүнө
Аша албай көбү жыйналды.
Талканы, майы оокатын
Таштап качкан андан көп.
Бакырып элди дүрбөтүп,
Баштап качкан мындан көп.
Кайран мүлкүм калдың деп,
Какшап качкан андан көп.
Алаканын шак коюп,
Алдастаган андан көп.
Жерге тыгып мүлктөрүн,
Далбастаган мындан көп.
Жанын коргоп, жашынып,
Жамбаштаган андан көп.
Акыл издеп жүгүрүп,
Алдастаган андан көп.
Бири-бирин кабарлап,
Шашып жүргөн андан көп.
Эч колунан иш келбей,
Басып жүргөн мындан көп.
Каңырыгын түтөтүп,
Жашып жүргөн андан көп.
Кыргыз кууду түбөлүк,
Калмакты күлдөй сапырып.
Кырылганын карачы,
Кыргызга өзү катылып.
Таластан калмак качканда,

Далай иттер улуду.
Эки жүз жыл болуптур,
Таласта калмак туругу,
Адисинен ашынып,
Акыры минтип куруду.

Ошол урушта өлгөн Ормотай аттуу калмак байынын 14 жашта Оролкан аттуу жанда жок сулуу кызы болгон. Ал кыздын акылы өзүнүн падышасы Коргош кандан дагы илгерилик кылар эле.

Ошол Оролкан бүтүн эли Чүйдү карап качканда, Кошо качып, Көк-Кыяны ашып, кара кыштактын оозундагы таякеси Тоскулу байдын колуна барат. Оролкан сулуу таякеси Тоскулунун колунда жүрүп ошол Чүй боорунда жашаган калмактын Жедигер, Түлөмөт деген кандарына ар бирине өзүнчө кат жазып: мен сени сүйөмүн, күчүң болсо сен мени башкага бербей өзүң алгын, мен сенден башкага тийбеймин деген сөздү жазып жиберет. Оролкандын катын алышкан Жедигер менен Түлөмөт ар бири Оролканды өзү алмак болот. Бири-биринен шек санашып, өзүлөрүнчө кам көрөт жана өзүм өлбөй туруп Оролканды башкага бербеймин деп кекенишет. Оролкандын аларга жазган каты эптеп бири-бирине кайрап жоготууга кылган амалы эле. Чындыгында Оролкандын сүйгөнү Темиркан боло турган. Ал эптеп амалын таап Темирканга төмөнкүдөй кат жазып, киши жиберет:

Асманда куштун боосунан
Айтайын, баатыр, боз улан.
Окуп туруп түшүнгүн,
Оролкан кыздын оозунан.
Бирден бир сени жактырам
Бүтүн дүйнө адамдан.
Сүйүнүп сени эске алып,
Сүйөмүн сени, Темиркан.
Чындык ушул пикирим,
Чыкпаса денден чымын жан.
Сага барса армансыз,
Санаасы ушул Оролкан.
Армансыз болом дүйнөдөн,

Адамда сизге кошулсам.
Сөз күтөмүн тезинен,
Сөөгү кыргыз досумдан.
Калмактан дагы өчүңдү ал,
Кайрылып дагы найза сал.
Оролкан сулуу досуңду
Башкага бербей өзүң ал.

* * *

Эмдиги сөз кыргыздан болсун. Оролкан сулуу жазган кат Темирканга келип тийет. Аны баатыр Кыйырга окутуп түшүнгөндөн кийин, Темиркан кырк жигитти чогултуп алып бул жөнүндө акыл сурайт. Бардыгы эмне айтарын билбей турганда Кыйыр баатыр: мага өзүмдүн сүйгөн баатыр жигиттеримден Солтоной, Шабек, Дөңкөнөй жана Чогойлорду кошуп бергиле.

Аны кай жерде болсо дагы таап алып, ал кыздын өзүн, өзү болбосо жок дегенде ишенимдүү сөзүн алып келемин дегенде, буга бардыгы абдан ыраазы болушту. Ал бешөө аттарды мыктылап минип, уруш куралын алышып, Жоргонун белин ашып, Талас өрдөп жүрүп кетти.

* * *

Эмдиги сөз Чүйдүн кең талаасындагы каршылашып, кесешип жаткан калмактын эки канынан болсун. Биринин сырын бири билбей, Түлөмөт кан менен Жедигер кан экөө 25 миңден 50 миң аскер топтоп, Чүйдүн кең жайыгына капкара болуп түнөрүп беттешип калышат.

Калкыган Чүйдүн талаасы,
Кекенишип бир-бири
Калмактын бузулганын карачы,
Кетти калмак чамасы.
Далайлары союлуп,
Талкаланды калаасы.
Улуу согуш болду го,
Ушундай калмак толду го.
Асылышып бир-бирин
Ак буудайдай орду го.
Эки жактан беттешип,

Энди согуш башталды.
Бир тыйындык доосу жок
Бирин-бири кастады.
Найзалуулар качырып,
Кылчылдашып сайышты.
Балбандары эңишип,
Кабыргалар кайышты.
Кылычтуулар чабышып,
Кызыл кандар агышты.
Жигиттери кармашып,
Жиликтерин чагышты.
Бирин-бири артынан
Кууп жүргөн андан көп.
Бети-башын кандары
Жууп жүргөн андан көп.
Чүпүрөк менен баштарын
Бууп жүргөн андан көп.
Беттегенин бир салып,
Жыгып жүргөн андан көп.
Көздөрүнүн шоросу
Чыгып жүргөн андан көп.
Куйругуна найза жеп,
Кулап жаткан андан көп.
Калың атка төпселип,
Сулап жаткан андан көп.
Кийими тегиз тытылып,
Далбаалаган андан көп.
Чарайна менен калканын
Талкалаган андан көп.
Ат үстүнөн тартышып,
Жарышкандар андан көп.
Ачка болуп нечен күн,
Карышкандар андан көп.

Келтек менен келтирип.
Салышкандар андан көп.
Калың элдин ичинен
Адашкандар андан көп.
Кабыландай качырып,
Кармашкандар андан көп.
Камчы менен бир-бирин.
Сабашкандар андан көп.
Көрүнбөстөн качышып,
Тарашкандар андан көп.
Эки калмак бир-бирин
Эбегейсиз кырышты.
Экөө тең намызын.
Өлтүрбөскө тырышты.
Оролкан сулуу башынан
Ошондой кылмак бул ишти.
Бир-бирине калмактар.
Бакалга койгон от болду.
Эбегейсиз кырылыш.
Эки күндө токтолду.
Оролкан сулуу ошондой.
Ойронду салган шок болду.
Жалпы аламан урушуп,
Жазы калмак жок болду.

Уруш басылганда тандалган баатырлардан улам иргелип олтуруп карааны эки миңден ашуун гана киши калды.

Эмдиги сөз Оролкан сулууга кеткен Кыйыр баатырдан болсун. Ал бешөө Жоргонун белин ашып, Нылдынын сайынан өтүп караганда кара жолдун алды, үстү калмактын калың өлүгү жуушап айкалышкан өлүктөрдөн жик ачылбайт. Булар Талас өйдө жүрүп олтуруп көп кыяны ашып, Кара кыштакка түшүштү. Андан эл жатар мезгилде өзүнө белгилүү кара кыштактын оозундагы Тоскулу байдын айлына жакындап барышты.

Жээни Оролкан сулуу Таластан качып баргандан кийин, Тоскулу бай өзүнчө бир үй көтөрүп берип, жанына эрмек болуп жүрүү үчүн сулуу, ырчы, обончу, комузчу жана сурнайчы тандалган кыздардан 15 кызды алып келип кашына кошуп, ал үйдүн сыртынан 12 кишини кароолго коёт. Андан башка дагы байдын карышкыр алган 5 тайганы жана шырт алдырбаган эки ити бар экен. Ал иттери жат кишилер- дин дабышын тай чабым жерден билчү.

Беш баатыр Кара кыштактын ичинде кечке жуук бара жатып бир кишиден бир улак сатып алышып, союп, анын этине дарыдан сээп ачытып коюшту. Алар аттарын бир жерге бекемдеп байлашып, жанына баатыр Чоголойду коюп, төрт баатырды баштап, этти көтөрүп Кыйыр баатыр айылды карап жүрүп кетти.

Айылга жакындаганда эле иттери чуулдап кирип келишти. Эр Кыйыр шашпастан туруп ал этти улам ыргыта берди. Аны жээр менен барлык иттер мас болуп кулап калышты.

Тоскулу бай болсо өзүнүн 5 уулу, 5 кулу менен урушка кеткен. Төрт баатыр кыздардын үйүн көздөй бара жатышса, кыздардын сыртынан кайтарган 12 киши отурбастан кылычтарын сууруп, колдоруна алышып, үйдү айланып басып жүрүшөт. Ошондогу төрт баатырдын иштеген өнөрү:

Обочороок тигилген,
Сакчылардын чоң чатыр,
Андан төмөн ак үйдө
Айдай сулуу кыз жатыр.
Айбыкпастан кирди го,
Арстандай төрт баатыр.
Кайтаруучу сакчылар
Калбай көрүп чуркады.
Ууруну көрүп баарысы,
Умтулбай чыдап турабы?
Караңдап кайдан жүрсүң деп
Баатырлардан сурады.
Кыйыр баатыр алардын
Өз тилинче сүйлөдү.
Энтелеп жүргөн жигиттер
Экинчи сөзгө күйбөдү.

Караңгыда булардын
Жүргөнүн алар сүйбөдү.
Ошөндө булар сурады,
Оролкан сулуу үйдөбү?
Оңбогон ууру жогол деп,
Он эки сакчы тилдеди.
Карма дешип туш-туштан,
Камалашып киргени.
Алардын баатыр экенин
Ал акмактар билбеди.
Падыша болуп келсең да,
Бастырбайм дейт илгери.
Балаа болуп сакчылар
Барган сайын жинденди.
Элден мурун бир муштап,
Эр Шабекке тийгени.
Эр Шабек карап турбастан,
Эңкейип кармап колунан,
Түз ыргытып ийгени.
Дөңкөнөй жыгып бирөөнүн
Төшүнө толук мингени.
Солтонойду бирөбү
Союл менен бир салды.
Солтоной ылдам ошонун,
Союлун жулуп колго алды.
Экөөнү жыга чапты эле,
Башкасы качып жөнөдү.
Төрт баатырдын колунан
Жарадар болду бешөбү.
Жан соогалап жалдырап,
Жабыла качты жетөбү.
Андан бошоп баатырлар
Ак үйдү карай жөнөдү.

Эшикте турду кирбестен
Эр Кыйырдан бөлөгү.
Алып жолго түшсөк дейт,
Айдай Орол төрөнү.
Албай куру кеткенче,
Айылды көрбөй өлөлү.
Каалгасын карс уруп,
Караңгы үйгө киришти.
Ойгонушуп барлыгы,
Бир шумдукту билишти.
Кара чырак жагышып,
Оролкан менен он беш кыз,
Ордунан турду тептегиз.
Анда Кыйыр кеп айтат:
Асыл, Орол деп айтат, —
Темирканга жазылган,
Катың барды, Оролкан.
Анык Орол мен деген
Атың барды, Оролкан.
Караталдын бутагын
Иемин депсиң, Оролкан.
Калмакты коюп кыргызга,
Тиемин депсиң, Оролкан.
Темиркан, сени ашкере
Сүйөмүн депсиң, Оролкан.
Аның үчүн ак кагаз,
Атайылап кат кагаз,
Саган арнап, Темиркан,
Чиемин депсиң, Оролкан.
Калмакты эптеп бузууну,
Билемин депсиң, Оролкан.
Калкыңда сулуу сен элең,
Кадимки Кыйыр мен элем,

Темиркан кыргыз баатыры,
Жибергенден келди элем.
Беттеп барган жумушун
Бүтүрбөй койчу мен белем.
Ак жибектен жамындын,
Аманын тилейм жаныңдын.
Анык болсоң кыргыздык,
Алып кетем камындын.

Эмдиги сөз калмактардан болсун. Баягы кыздарды кайтарган сакчылардан үчөө, атты баккан атчылардан төртөө качып олтуруп урушта жүргөн Оролкандын таякеси бай Тоскулуга барып, ага болгон ишти түшүндүрүшөт. Аны угаары менен тезден чаап барып, Түлөмөт канга айтса, кан ага ишенбей, кайра: — Сен кыргызга өзүң мурдатан сүйлөшүп, болжолдуу күндө Оролканды жөнөтүп жиберип, энди мага билмексен киши болуп эмнесин айтасың — деп, ичи өрттөнүп чыдай албай ачууланып Тоскулуну кылыч менен бөлө чаап таштады.

Түлөмөт кан аны өлтүрүп туруп, Колон байды чакырып алып: «Сен, өз жаныңа миң жигит алып тиги кыргыз алып кеткен Оролкан сулуу менен он беш кыздын аркасынан кууп жетип, Таласка ашып кетсе дагы жолдон кармап келгиле!» — деп, шашылыш түрдө жөнөтөт.

Оролкан сулууну, он төрт кыз менен кыргыз алып кетиптир, анын аркасынан миң киши кууп барса, Таластын боюнда ойронун чыгарыптыр деген сөз бүтүн калмактын элине бат эле тарап кетет.

Бул сөздү укканда бүткүл калмак эли намыстанышып эки падыша душмандыкты коюшуп, ынтымак менен кыргызды жооламакчы болушат.

Бул болочок ишти Оролкан сулуу акылы менен болжолдоп Темирканга айтат.

Бул тууралуу Темиркан баатыр Каратал карыяны баштап, кырк жигиттин алдында олтуруп:

«Биздин душманыбыз болгон калмактын каны намыстанып бизге каршы элин курап жатканы белгилүү. Ошон үчүн биз дагы карап турбай жамагыбыздагы элден миңге бир өзүм татыйм деген баатырлардан беш миң баатырга беш миң тулпар мингизип, бардыгына алты кабаттан зоот, чарайна кийгизип, калкан жана башка уруш куралдары менен камсыз кылышыбыз керек», — деди.

Айтылган иштин бардыгын орундаткандан кийин, Каратал карыяны башчы кылып Чүй боюндагы көп калмакка каршы тууну көтөрүп жүрүп калышты.

Обочороок тигилген,
Сакчылардын чоң чатыр,
Андан төмөн ак үйдө
Айдай сулуу кыз жатыр.
Айбыкпастан кирди го,
Арстандай төрт баатыр.
Кайтаруучу сакчылар
Калбай көрүп чуркады.
Уруну көрүп баарысы,
Умтулбай чыдап турабы?
Караңдап кайдан жүрсүң деп
Баатырлардан сурады.
Кыйыр баатыр алардын
Өз тилинче сүйлөдү.
Энтелеп жүргөн жигиттер
Экинчи сөзгө күйбөдү.
Караңгыда булардын
Жүргөнүн алар сүйбөдү.
Ошөндө булар сурады,
Оролкан сулуу үйдөбү?
Оңбогон ууру жогол деп,
Он эки сакчы тилдеди.
Карма дешип туш-туштан,
Камалашып киргени.
Алардын баатыр экенин
Ал акмактар билбеди.
Падыша болуп келсең да,
Бастырбайм дейт илгери.
Балаа болуп сакчылар
Барган сайын жинденди.
Элден мурун бир муштап,

Эр Шабекке тийгени.
Эр Шабек карап турбастан,
Эңкейип кармап колунан,
Түз ыргытып ийгени.
Дөңкөнөй жыгып бирөөнүн
Төшүнө толук мингени.
Солтонойду бирөбү
Союл менен бир салды.
Солтоной ылдам ошонун,
Союлун жулуп колго алды.
Экөөнү жыга чапты эле,
Башкасы качып жөнөдү.
Төрт баатырдын колунан
Жарадар болду бешөбү.
Жан соогалап жалдырап,
Жабыла качты жетөбү.
Андан бошоп баатырлар
Ак үйдү карай жөнөдү.
Эшикте турду кирбестен
Эр Кыйырдан бөлөгү.
Алып жолго түшсөк дейт,
Айдай Орол төрөнү.
Албай куру кеткенче,
Айылды көрбөй өлөлү.
Каалгасын карс уруп,
Караңгы үйгө киришти.
Ойгонушуп барлыгы,
Бир шумдукту билишти.
Кара чырак жагышып,
Оролкан менен он беш кыз,
Ордунан турду тептегиз.
Анда Кыйыр кеп айтат:
Асыл, Орол деп айтат, —

Темирканга жазылган,
Катың барды, Оролкан.
Анык Орол мен деген
Атың барды, Оролкан.
Караталдын бутагын
Иемин депсиң, Оролкан.
Калмакты коюп кыргызга,
Тиемин депсиң, Оролкан.
Темиркан, сени ашкере
Сүйөмүн депсиң, Оролкан.
Аның үчүн ак кагаз,
Атайылап кат кагаз,
Саган арнап, Темиркан,
Чиемин депсиң, Оролкан.
Калмакты эптеп бузууну,
Билемин депсиң, Оролкан.
Калкыңда сулуу сен элең,
Кадимки Кыйыр мен элем,
Темиркан кыргыз баатыры,
Жибергенден келди элем.
Беттеп барган жумушун
Бүтүрбөй койчу мен белем.
Ак жибектен жамынгын,
Аманын тилейм жаныңдын.
Анык болсоң кыргыздык,
Алып кетем камынгын. Обочороок тигилген,
Сакчылардын чоң чатыр,
Андан төмөн ак үйдө
Айдай сулуу кыз жатыр.
Айбыкпастан кирди го,
Арстандай төрт баатыр.
Кайтаруучу сакчылар

Калбай көрүп чуркады.
Ууруну көрүп баарысы,
Умтулбай чыдап турабы?
Караңдап кайдан жүрсүң деп
Баатырлардан сурады.
Кыйыр баатыр алардын
Өз тилинче сүйлөдү.
Энтелеп жүргөн жигиттер
Экинчи сөзгө күйбөдү.
Караңгыда булардын
Жүргөнүн алар сүйбөдү.
Ошөндө булар сурады,
Оролкан сулуу үйдөбү?
Оңбогон ууру жогол деп,
Он эки сакчы тилдеди.
Карма дешип туш-туштан,
Камалашып киргени.
Алардын баатыр экенин
Ал акмактар билбеди.
Падыша болуп келсең да,
Бастырбайм дейт илгери.
Балаа болуп сакчылар
Барган сайын жинденди.
Элден мурун бир муштап,
Эр Шабекке тийгени.
Эр Шабек карап турбастан,
Эңкейип кармап колунан,
Түз ыргытып ийгени.
Дөңкөнөй жыгып бирөөнүн
Төшүнө толук мингени.
Солтонойду бирөбү
Союл менен бир салды.
Солтоной ылдам ошонун,

Союлун жулуп колго алды.
Экөөнү жыга чапты эле,
Башкасы качып жөнөдү.
Төрт баатырдын колунан
Жарадар болду бешөбү.
Жан соогалап жалдырап,
Жабыла качты жетөбү.
Андан бошоп баатырлар
Ак үйдү карай жөнөдү.
Эшикте турду кирбестен
Эр Кыйырдан бөлөгү.
Алып жолго түшсөк дейт,
Айдай Орол төрөнү.
Албай куру кеткенче,
Айылды көрбөй өлөлү.
Каалгасын карс уруп,
Караңгы үйгө киришти.
Ойгонушуп барлыгы,
Бир шумдукту билишти.
Кара чырак жагышып,
Оролкан менен он беш кыз,
Ордунан турду тептегиз.
Анда Кыйыр кеп айтат:
Асыл, Орол деп айтат, —
Темирканга жазылган,
Катың барды, Оролкан.
Анык Орол мен деген
Атың барды, Оролкан.
Караталдын бутагын
Иемин депсиң, Оролкан.
Калмакты коюп кыргызга,
Тиемин депсиң, Оролкан.
Темиркан, сени ашкере

Сүйөмүн депсиң, Оролкан.
Аның үчүн ак кагаз,
Атайылап кат кагаз,
Саган арнап, Темиркан,
Чиёмин депсиң, Оролкан.
Калмакты эптеп бузууну,
Билемин депсиң, Оролкан.
Калкыңда сулуу сен элең,
Кадимки Кыйыр мен элем,
Темиркан кыргыз баатыры,
Жибергенден келди элем.
Беттеп барган жумушун
Бүтүрбөй койчу мен белем.
Ак жибектен жамынгын,
Аманын тилейм жаныңдын.
Анык болсоң кыргыздык,
Алып кетем камынгын.
Обочороок тигилген,
Сакчылардын чоң чатыр,
Андан төмөн ак үйдө
Айдай сулуу кыз жатыр.
Айбыкпастан кирди го,
Арстандай төрт баатыр.
Кайтаруучу сакчылар
Калбай көрүп чуркады.
Ууруну көрүп баарысы,
Умтулбай чыдап турабы?
Караңдап кайдан жүрсүң деп
Баатырлардан сурады.
Кыйыр баатыр алардын
Өз тилинче сүйлөдү.
Энтелеп жүргөн жигиттер
Экинчи сөзгө күйбөдү.

Караңгыда булардын
Жүргөнүн алар сүйбөдү.
Ошөндө булар сурады,
Оролкан сулуу үйдөбү?
Оңбогон ууру жогол деп,
Он эки сакчы тилдеди.
Карма дешип туш-туштан,
Камалашып киргени.
Алардын баатыр экенин
Ал акмактар билбеди.
Падыша болуп келсең да,
Бастырбайм дейт илгери.
Балаа болуп сакчылар
Барган сайын жинденди.
Элден мурун бир муштап,
Эр Шабекке тийгени.
Эр Шабек карап турбастан,
Эңкейип кармап колунан,
Түз ыргытып ийгени.
Дөңкөнөй жыгып бирөөнүн
Төшүнө толук мингени.
Солтонойду бирөбү
Союл менен бир салды.
Солтоной ылдам ошонун,
Союлун жулуп колго алды.
Экөөнү жыга чапты эле,
Башкасы качып жөнөдү.
Төрт баатырдын колунан
Жарадар болду бешөбү.
Жан соогалап жалдырап,
Жабыла качты жетөбү.
Андан бошоп баатырлар
Ак үйдү карай жөнөдү.

Эшикте турду кирбестен
Эр Кыйырдан бөлөгү.
Алып жолго түшсөк дейт,
Айдай Орол төрөнү.
Албай куру кеткенче,
Айылды көрбөй өлөлү.
Каалгасын карс уруп,
Караңгы үйгө киришти.
Ойгонушуп барлыгы,
Бир шумдукту билишти.
Кара чырак жагышып,
Оролкан менен он беш кыз,
Ордунан турду тептегиз.
Анда Кыйыр кеп айтат:
Асыл, Орол деп айтат, —
Темирканга жазылган,
Катың барды, Оролкан.
Анык Орол мен деген
Атың барды, Оролкан.
Караталдын бутагын
Иемин депсиң, Оролкан.
Калмакты коюп кыргызга,
Тиемин депсиң, Оролкан.
Темиркан, сени ашкере
Сүйөмүн депсиң, Оролкан.
Аның үчүн ак кагаз,
Атайылап кат кагаз,
Саган арнап, Темиркан,
Чиемин депсиң, Оролкан.
Калмакты эптеп бузууну,
Билемин депсиң, Оролкан.
Калкыңда сулуу сен элең,
Кадимки Кыйыр мен элем,

Темиркан кыргыз баатыры,
Жибергенден келди элем.
Беттеп барган жумушун
Бүтүрбөй койчу мен белем.
Ак жибектен жамынган,
Аманын тилейм жаныңдын.
Анык болсоң кыргыздык,
Алып кетем камынган.

* * *

Жедигер кан менен Түлөмөт кан кыргызга намысыбызды жибербей
Оролканды тартып алып, күң кылып кордукту көрсөтүп, эң жаман көргөн кулга
алып берелик, кыргызды болсо бүт жоготуш керек дешип, аскерин жыйнаганы:

Кан Түлөмөт, Жедигер
Калкынан аскер жыйнады.
Эрдемсинип бир кызга,
Эрегишип кыргызга
Элүү миң калмак дөөлөрү,
Ээн жерге сыйбады.
Беш миң балбан чогултуп,
Кылычтуудан камдады.
Как ошондой беш миңди,
Найзалуудан жамдады.
Күнү-түнү тынымсыз
Күн чыгыш жак чаңдады.
Жана эки миң жыйнады.
Жазайыл атчу мергенди.
Оролкан аттуу кыз үчүн,
Бүтүн калмак желденди,
Айылына койбоду,
Атка минчү балдарды.
Такыр койбой жыйнады.
Таяк алган чалдарды.
Түн тарабын караса,

Түнөрүп асман көрүнөт.
Түмөн калмак көбүнөн
Түңүлүп көөнүң бөлүнөт.
Баш, аягы көз кайкып,
Байкаган жандан түңүлөт.
Он эки жаштан жогорку,
Ойноо балдар калбаган.
Сексен жаштан төмөнкү
Сенделген чалдар калбаган.
Түлөмөт кан, Жедигер.
Түмөн калкын жалмаган.
Каарман баатыр эрлердин
Каны жерге тамбаган.
Кары, жашы тептегиз
Калкында такыр калбаган.
Каркыра, Текес калкынан,
Алматы, Жергент жалпыдан,
Түмөн калмак жыйналды
Эки кандын даңкынан.
Калбады го аскерден
Каракол менен Тянь-Шань.
Келбегендер ким болду,
Кекенген калмак чың болду.
Жыйнаганы аскерин.
Жыйырма эки күн болду.
Эки кандын аскери.
Элүү сегиз миң болду.

Калмактын көп аскери Чүйдүн учу-кыйрына көз жетпеген мейкин талаасына тоо этектеп, булактуу, өзөн суулуу жерлерди таап, ал жерге жатып калышты.

* * *

Каратал карыя баштаган кыргыздын беш миң баатыры душманды кантип жеңүү аракети менен болушту. Каратал аксакалдын Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабек жана кырк жигитке карата айткан сөзү:

Айтканыма кулак тут,
Душманыңды уруп жык.
Сандаган жоонун бетинде
Салда баатыр сөзүмдү ук.
Чүйдүн Талас багыты,
Чубалып жаткан кара тоо.
Түбүндө жатат кылкылдап,
Тунжураган калың жоо.
Бет алдыда карайып,
Белгилүү душман кол жатат.
Талкаласаң түгөнгүс,
Талааны алып мол жатат.
Ар кимиңер жаныңа
Экиден баатыр жигит ал.
Аскерге согум камдаган
Калмакта болот эң көп мал.
Акыл айтат силерге
Алдыңда абаң Каратал.
Жүз жыйырмаң тандалып,
Камдангыла, балдарым.
Кайраттанып калмакка,
Чамдагыла, балдарым.
Бириң ашып бириңден,
Тандалгыла, балдарым.
Кол салгыла душманга,
Бир кудайга жалбарып,
Бир четинен үркүтүп,
Түрө куугун чамданып.
Көп душманга бүгүн түн,
Көргүлөчү кол салып.
Калмактын көрүп сыягын,
Кайра келгин жол чалып.

Карап жатпай баатырлар,
Азык-түлүк жыйнасын.
Айласыз көп душман эл,
Алыша албай кыйрасын.
Аксакал мендей карысын,
Айтканындай сыйласын.
Али түндө, баатырлар,
Атка минип чыккыла,
Ага чейин тынчтанып,
Ак чатырда жаткыла!
Ал түндө барып мал алып,
Аябай олжо тапкыла!
Картайдым өзүм дебейин,
Кайгыны күндө жебейин,
Качан уруш бүткөнчө,
Кароол карап берейин —
деп, Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Темиркан баатыр ушул түнкү жортуулга Солтоной баатыр башчы болуп барсын деди.

Ошондо баатырлардын жортуулга аттанганынын түрү.

Калмакка түндө тиймекке,
Камданышты өң баатыр.
Кара корум тунжурап
Калмакта калың кол жатыр.
Асыл баатыр жигиттер
Аттанышты кечинде.
Айныбастан куп деди,
Айтылган ушул чечимге.
Кантип карап туралат
Калың жоонун четинде.
Каз моюндуу тулпарлар
Качырып кирер кезинде.
Качыратып суулугун
Кадимки чуркар этинде.

Ай караңгы болгондо,
Асманга жылдыз толгондо,
Атырылтып жөнөдү
Анык куптан болжолдо.
Караңгыда буларды
Кароолчусу көрбөдү.
Каз моюндуу тулпарлар
Караңгыда секирип,
Калмактарды четинен
Капшыра кирди жепирип.
Жефиргени мамындай,
Жалбырттаган жалындай.
Солтоной, Шабек баш болуп,
Союп кирди четинен.
Кайрылып токтоо бере албай,
Качты душман бетинен,
Ар жеринен кыйкырып
Аралай кирди экиден.
Шылыды эрлер душманды,
Шилтесе түшүп жетиден.
Караңгыда калмактар
Касын, досун тааныбайт.
Илгерилеп камчы уруп,
Ичинен булар нарылайт.
Таанымалдуу болсун деп,
Ак көйнөк кийген баатырлар
Зооттордун тышынан.
Арстандай жулунуп,
Ары-бери бурулуп,
Арылап барат тепсетип,
Аңгемелер курулуп.
Артыкча душман кыйрады,
Ар немеге урунуп.

Жашыктарын ыйлатты,
Жайлатты далай чыйракты.
Жашынышат калмактар
Жалбыз куурай уйгакты.
Ак кийинип жүргөндү,
Алыстан көрүп сүргөндү,
Алиги душман ушу деп,
Анын да баарын кыйратты.
Баатырларды карасаң —
Ач бүркүттөй жулунуп
Аягынан киргенде,
Өөдө карап сүрүлүп
Бири-бирин карабай,
Бир чети качты бөлүнүп.
Кабыландай баатырлар
Кыйкырыгын салышты.
Качыра кирип калмакты,
Караңгыда жарышты.
Таш-талканын чыгарып,
Таң атканча урушту.
Көптөн бери бук болгон,
Көрсөттү балдар курушту.
Каяша кылган душманды
Каңтарып аттан жулушту.
Алдуусу калмак алсызын
Тааныбастан кырышты.
Солуткан далай калмакты
Солтоной, Шабек мыкты го.
Сартору атты ойнотуп,
Бир дөбөгө чыкты го.
Таң атарда эр Солтон
Баатырларды күттү го.
Калкынын теңи кырылып,

Калмактын иши бүттү го.
Бир эле түнү калмактар
Бирин-бири жутту го.
Чоң дөбөгө Солтоной
Чыгып тиктеп турду го.
Айланасын каранып,
Аңгемени курду го.
Калкым кыргыз баатыры,
Кайра тарткын атыңы.
Токтоп бери келгин деп,
Добулбасты урду го.
Аны уккан баатырлар,
Аралап калың өлүктү,
Аркасын карап жүрдү го.
Айдап алып жөнөштү
Алты жүз өгүз согумду.
Жүз атанга артылган
Майы, наны дагы бар,
Андан башка көп азык
Нечен түркүн табылар.
Баарын алган олжолоп
Баатырлардын багы бар.
Чыкты кыргыз ушинтип,
Калмактын калың шоруна,
Ат, өгүз, жүктүү төөлөрдү
Айдап түштү жолуна.
Канча бир көп олжону,
Кантип адам болжоду.
Калтырбастан беришти.
Караталдын колуна.

Ушул түрдө баатырлар калың олжо менен кайра келишти. Ошол түнкү жортуулда кыргыз баатырларынан жыйырма жети киши өлгөн.

Каратал карыя элге карап: «Биздин түп максатыбыз калмактарды кыргыздын жеринен кубалоо. Аны үчүн бул уй түгүндөй көп калмакты жөн гана урушуп олтуруп күч менен жеңүү өтө кыйын, ошондуктан, оболу мурун падышасын жоготуу керек. Ал эми каны жоголгондон кийин — калган эли эч кимге баш бербей бириндеп качып жоголот», — деди.

Ошондо Кыйыр баатыр лып этип ордунан тура калып: «Менин оюмдагыдай баатыр жигиттен беш жигит кошуп берсеңиз, мен барып аны өлтүрүп, сиздин максатыңызды орундаймын», — деди. Кыйырдын суроосу боюнча Эр Солтоной, Шабек, Бердике, Болоткан — кадим калмактын порумундай кийинишип, жылкынын куйругунан узун кылып өрүп аны тебетейлеринин ичинен кадап, аркасына чубалтып таш- тап коюшканда, кадим эле калмактан айырмасы болбой калды. Булар түндөп аттанып, айла менен калмак аскерине аралашып билинбей кетишти. Калың элди аралап жүрүп олтурушуп эл жатар мезгилде кандын чатырына жакын барышты. Аттарын бир жерге коюп, анын жанына баатыр Бердике калды. Берки төрт баатыр айсыз караңгы түн жамынып, кандын чатырына жакын барышса чатырды айланып, канды кайтарып, кылычын колуна кармап беш киши тегеренип басып жүргөн экен.

Кыйыр баатыр ары-бери ойлонуп туруп: «Солтоной менен Болоткан экөөң тиги тарабынан киргиле! Шабек экөөбүз бул тарабынан кирели да, кароолчулар силер менен уйпаланышып жатканда экөөбүз билинбей канды жайлап чыгалы», — деди.

Солтоной Болотканды ээрчитип чатырдын чыгыш тарабына кетти. Ал жагынан экөө кылычтарын колуна алып чатырды карап басып келе жаткан убакытта, кароолчулар көрүп жабыла чуркап кетишти. Кыйыр баатыр Шабек экөө чатырга кирип уктап жаткан Түлөмөт кандын карынын жара тартып, алтын таажы, ченин жана башын кесип чыгышты. Түндөп олтуруп булар эртең менен кыргыздын аскерине келип, Каратал карыяга Түлөмөт кандын башын, таажысын, ченин беришти. Ошондо Каратал аксакалдын айтып турган сөзү:

— Айланайын, кудайым,
Ак тилекти бериптир.
Баатыр тууган эр Шабек,
Башын алып келиптир.
Эрдик менен беш баатыр

Эң бир сонун иш кылды.

Аты калмак душманга,

Ажыдаардай ышкырды.

Бардык душман элине,

Балакетти туш кылды.

Түбү менен түз кылды,

Түлөмөт аттуу кузгунду.

Чүкөдөйү калбастан,

Чүй, Таластан түңүлөт.

Бул жерге калмак келгени

Эки жүз жыл болуптур,

Таар каптай толуптур.

Алыша албай кыргыз эл,

Алы кетип солуптур.

Наалып кыргыз солуба,

Намысың тийди колуңа.

Ошол убакта калмактын Түлөмөт каны жок, Жедигер канга эли моюн сунбай, айтканына көнбөй ар кимиси алды-алдынан кетип жатат. Кан Жедигер жекелик кылып кыргызга каяша кылар алы жок. Элинин канчасы кетип, канчасы калганынын эсептүү саны жок. Ар кимиси билгенин иштеп, амандыгын издеп, миңдеп-жүздөп, жандан күдөрүн үзмөк. Айрыкча шашып, айлын карап качып, алып жүргөн оокатын ар кайсы жерге чачып, бир-бирине карабай, же урушууга жарабай кетип жатышты.

Мына ушул түрү менен Чүй боюндагы калмак түп көтөрө калбастан күн чыгыштагы Каркыраны, Текести карап качып, мал-мүлкүнө карабай, айдап кетүүгө жарабай, же өлбөймүн деп санабай, балдарын көтөрүп, чал-кемпири жөтөлүп, далай күнү даамсыз ачкалыктан өзөрүп, камбылдары жаткан жерине куурай, бакал төшөнүп, эптеп жылжып кетип жатышты.

Ошентсе дагы Жедигер кан кайраттанып, кара жолборс сыяктуу айбаттанып, жигиттерин туш-тушка чаптырып 12 жаштан жогорку эр бүлөнү илгери жибербей кара кыштактын оозуна токтотуп, баш-аягы ал жерге 25 миң сапатсыз жан жыйнап, көпчүлүгү жаш бала, кемширейген чал жыйнап, ылаажы болсо кыргызды жеңип, калмак элин кайра алып келип олутуна кондурамын деп, ошол

25 миң бала менен чалдын караанына кубанып чыңданып кыргызды күтүп карап турушту.

* * *

Кыргыздын Каратал баштаган он миң колу эки түнөп, үчүнчү күнү шашке ченде калмактардан шашкелик бир чоң булактын боюна келип жайланышып чатырларын тигишип, душманга каршы тууну көтөрүп жайланып жатып калышты.

Солтоной аскерлерге буйруп, ар кайсы шектүү жерлерге кароочулар чыгарып, калганы малын союп оокаттанып жата беришти. Үч күн өтүп, төртүнчү күн түш болуп, эт тууралган атала кемегеден алынууга жакын калган эле. Ошол учурда кароочулар тарабынан кокуй жоо келип калды деген кабар алышып, кудай салбасын, кырк жигит баш болуп бака-шака болушуп, бышкан ашка караган киши жок. Бардыгы тең жүгөндөрүн колуна алышып, аттарын кармап токонуп, шайма-шай болуп жөнөп калышты. Ошондогу уруштун түрү:

— Калмак аскер тараптан,
Катуу чыкты бир балбан.
Как устундай найзаны
Кармап туура колго алган.
Ага каршы аттанып
Алдынан чыкты Нар балбан.
Ал экөөнү көргөн эл
Айран азыр таң калган.
Баданадай торгой көз
Баатырлардын кийгени.
Асманды карап секирген,
Алардын тулпар мингени.
Бирин бири качырып
Найзалашып киргени.
Адам айран калгандай
Экөөбүнүн өнөрү.
Бир-бир коюп өтүшүп,
Эки жакка жөнөдү.
Алыс барып арстандар,

Кайра салып качырды.
Бир-биринен найза жеп,
Карайып жаны ачынды.
Сүзүшкөн кадим кочкордой
Жана айланып атылды.
Карап турган адамдын,
Кабыргасы кайышты.
Кабыландай канкорлор
Кайра келип сайышты.
Туура жанга күч келип,
Тулпарлары майышты.
Кайра дагы качырып,
Бир-бир коюп калышты.
Найзалары сынышып,
Чокмор менен салышты.
Жалпы дени согулуп
Жарадар болуп калышты.
Жигиттикте баатырлар,
Жибербеди намысты.
Тизеден оюп чаң кылды,
Дың жер менен аңызды.
Кача түшүп Нар балбан,
Кайрып чапты чокморлоп.
Корулдап калмак жан берди.
Алайып көзү тостоңдоп.
Калмактын аты элирип,
Кыргызды карап жөнөдү.
Нак ушундай болду го,
Нар балбандын өнөрү.
Айланып келбес болду го,
Ал баатырдан бөлөгү,
Кишенеп аты элирип,
Келди кыргыз элине.

Жан жолотпойт жаныбар
Жүгүргөндө ченине.
Булуттанып карайды,
Күн күркүрөп жаркылдап
Төгүп турду асмандан,
Жер сыйрылып шалпылдап.
Дагы бирөө келатат
Короз каздай таркылдап.
Эңип кетчү немедей,
Эрдемсинип талпылдап.
Нар балбан турат козголбой,
Найзаны кармап колуна.
Кара чокмор өңөрүп
Качпай турду жолуна.
Келе жатып ал баатыр,
Кекетип тилдеп октолду.
Кылычын алып колуна
Кызарып көзү от болду.
Аты тайып жыгылып,
Алкымга жүрөк тыгылып,
Алдына келбей жок болду.
Ак топурак тайгакка
Алиги баатыр жыгылды.
Буту сынып жиликтен
Былк эте албай чыңырды.
Талкаланып суналып,
Тапшырды денден чымынды.
Ал өлгөн соң артынан
Талкан баатыр аттанды.
Аны көргөн коркоктун,
Алкымга жүрөк капталды.
Тосуп турду эр Накең,
Толкундап келе жатканды.

Ак кылычты колго алып
Чапмак болуп келатат.
Коён кулак сур атын
Аркыратып келатат.
Көмөлдүрүк, жүгөнүн
Жаркыратып келатат.
Терин төгүп тулпардын
Шаркыратып келатат.
Алиги балбан келгенде
Ажыдаардай арбагы.
Келе замат токтоосуз
Кылыч менен салганы.
Курч кылычты Нар балбан
Как мизинен кармады.
Кармаган кылыч мизинен,
Эки дөөнүн ишинен
Таңданышты көргөн эл
Ал экөөнүн түзүнөн.
Мизи мында, сабы анда,
Кабы калды кылычтын
Тартышканда жулкушуп.
Тамыры көөп булкушуп,
Дөө калмактын колунда
Сабы калды кылычтын.
Бирин-бири эки дөө,
Алмагына карышты.
Жарагы жок экөөбү
Жакалашып калышты.
Жыгыша албай бир-бирин,
Жибербеди намысты.
Чоң денесин атына
Артты бекем Нар балбан,
Чалкалай түшүп калмакты

Тартты бекем Нар балбан.
Эки колун ээрге,
Басты бекем Нар балбан.
Каршылашкан калмактын
Жеңилерин билди го.
Жерге батып аттары,
Жез билектен кирди го.
Бир убакта Нар балбан
Чыкмак болду армандан.
Колу такыр бошобойт,
Кошо басып кармалган.
Бошотууга колдорун
Бир тынымга күйбөдү.
Темтеңдеген дөө калмак,
Тегеренип сүйлөдү.
Анын сөзүн укпастан,
Айландырып жыкпастан
Арстан экен Нар балбан,
Ат-маты менен сүйрөдү.
Дөө калмакты Нар балбан,
Жерге таштап койбоду.
Бизге кирсе бул баатыр,
Бел болор деп ойлоду.
Нар балбанга кудайым,
Как ушундай бак берди.
Өзгөчө балбан ал дөөнү
Өкүртүп элге алып келди.
Аны таштап эр Накең,
Калмакка кайра тап берди.
Ошол күнү Нар балбан,
Он жети балбан өлтүрдү,
Жыйырма үч балбанды
Элге байлап келтирди.

Эртесинде эр Накең,
Дагы барып желпинди.
Ал күнү Нардын колунан,
Кырк эки балбан серпилди.
Үчүнчү күнү эр Накең,
Дагы барды майданга.
Калкын карап кылчайып
Калды каны айранга.
Ким барат деп сүйлөдү
Майдандагы айбанга,
Түшкө чейин күтсө да,
Эч бир киши келбеди.
Эли калмак уруштун,
Эч кабарын бербеди.
Ысык күндө Нар балбан,
Ысылап куру тердеди.
Жеке чыгып келе албай,
Жети жүз калмак ат койду.
Ага чыдап тура албай,
Солтоной, Шабек тап койду.
Аяң-буяң дегиче
Ой-чуңкурдун баарысын,
Өлүктөргө толтурду.
Аны көрүп душмандан
Алты миң жөө умтулду.
Кыргыздан Кыйыр баш болуп,
Алтымыш баатыр аттанып,
Алгыр бүркүт баштанып,
Аларды карап жулунду.
Келген кыргыз душманды,
Кечке чейин жайлады.
Аман калган калмакты
Алдына салып айдады.

Көп аттарды олжолоп,
Көрдү кыргыз пайданы.
Кара жерди ылайлап,
Кандары акты жошула!
Акыры кыргыз койбойт деп,
Канкорлор канга тойбойт деп,
Кайран жер суу калдың деп,
Калбай кетти тозула.
Аркасынан кууду го.
Нар балбан, Шабек, Солтоной.
Калмактан түшкөн көп аттар,
Кадим айдап алган олжодой,
Булар да кууду артынан,
Калдаркан, Калман, Эр Кыйыр
Бузулуп качкан душмандар
Буларга болду бир тыйын.
Бир нече күнү куушуп,
Баатырлар чыкты бир белге.
Нары жактан көп кол көрүндү
Азыраак эмес болжолдо.
Ар жерден калмак куралган.
Алышмак кыргыз келгенде.
Элүү миңче бар экен.
Баатырлардын билиши.
Ошол түзгө жыйылган,
Орчундуу калмак жынысы.
Бул калмакка баш болуп,
Падыша болгон кимиси.
Жетилип өзү кан болгон,
Жедигер кандын иниси.
Кандардын канын алам деп,
Кайрадан уруш салам деп,
Түйүнчөк баатыр деген эр,

Түбөлүк ойлойт мындай кеп.
Ат арылтып согулткан,
Ачкадан элин сорунткан
Алга киши жибербей,
Элүү миң киши чогулткан.
Калмактын көрүп көп колун
Эр Калман туруп кеп айтат
Сынамакка мындай деп,
Пайдасыз болот жекелик,
Баспайлы жоого кекенип,
50 миң калың калмактан
Эсим бир чыгат кетелик.
Арттагы 10 миң аскерге
Айланып кайра жетелик.
Солтоной анда мындай дейт;
Байкап сүйлө, эр Калман,
Барааныңа карасам,
Баарыбыздан сен балбан.
Элүү миң душман бул тургай,
Эки жүз миңге жарайбыз!
Качып барып биз элдин
Кантип бетин карайбыз.
Душмандын сырын билемин,
Кудайдан дарман тиледим.
Коркконуң артка кете бер,
Коркулдаган өңчөй эр
Эр Шабекти ээрчитип,
Жалгыз өзүм киремин.
Ата-бабам көрбөгөн
Артына кайра чегинип,
Көргөн эмес жети атам
Душманынан жеңилип.
Мынабу жоонун болжолу,

Элүү миңдей бар экен.
Кыргызды кайра жеңүүгө
Кылчайып калмак зар экен.
Кырк миң ашуун калмакка,
Түйүнчөк баатыр кан экен.
Түмөн душман каптаса,
Түк жеңилбес жан экен.

Кырк жигит алардын аркасынан акмалап алысыраак бир булактын жанына чогулушуп, арттагы көчтү күтүп турушканда, Каратал карыя баштап көч дагы келип калды.

Каратал карыя бир бийик дөбөгө чыгып дүрбү менен душман тарапты карап, ал жерге эң бир кыраакы жана сергек кишиден беш кишини кароол коюп, өзү аскердин ичине келип, бир катар атактуу баатырларын сындап өттү да, ушундай деди:

— Ойлодум акыл кичине,
Ой кирбесин ичиңе.
Көңтөрүлө баргыла
Көздөгөн максат ишиңе.
Көп кыргыздын баатыры,
Көңүлүм толду күчүңө.
Ар иштин жайын билесиң,
Азыртан атка минесиң.
Арстандай баатырлар,
Абыдан толук акыл бар.
Артыңардан Каратал
Силердин амандыгың тилесин.
Тиктеген жоого киргенде,
Тике эле атка мингенде,
Тизгинди жулуп тулпарлар,
Тизеден канды жиресин —

деп, Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Баатыр Темиркан:

«Бүгүнкү күн эр сынаар күн, баатыр Болоткан жекеге чыксын», — деди. Ошондо Болоткан калмакка каршы аттанганынын түрү:

Жөнөдү Болот жөнөдү,
Жоого кандай өнөрү.
Бул өнөрдү көп элим,
Бурулуп азыр көрөлү.
Эрдик көрсөт жоого деп,
Энебиз бизди төрөдү.
Жарактанып душманды
Жайламакка таптанды.
Он төрт жашта Болоткан,
Оолжуп жоого аттанды.
Кара кашка тулпарды,
Салды жоого камчылап.
Тапка келген бүркүттөй,
Талаада келет аркырап.
Чарайна зоот калкандан,
Бүткөн бою жаркырап.
Карчыгадан аккан тер,
Кара жерге тамчылап.
Кара жерлер солкулдап,
Чүйдүн суусу толкундап,
Урушуучу жерине
Умтулуп кирди орчундап.
Болоткан баатыр кеп айтат:
Калмактын баатыр эрлери,
Кашыңа келдим, кел бери.
Өзөн, жылга жык толор,
Өлүккө майдан жерлери.
Эл камытын жегендер,
Эрдемсинген эрендер,
Эки жүз миң болсо да,
Эпке салам дегендер.
Энди келсең кашыма
Элиме кетем дебеңер.

Атты мыктап миңгендер,
Айылды жакшы билгендер.
Анык жоону көргөндө,
Аянбай тике киргендер.
Алышар жоо чыкса деп,
Арманда болуп жүргөндөр,
Алышкан жоодон качканды,
Аңгемелеп күлгөндөр.
Колго кылыч алгандар,
Коркпой жоого баргандар.
Коломолуу кол көрсө,
Коркпой кирчү балбандар.
Жашым он төрт келгеним,
Жалпы күчкө толбодум.
Жаңы чыктым урушка,
Жалпы калмак оңбодуң.
Жаш чемирчек болсом да,
Жалмачудай болжолум.
Баатыр болсоң бириң кел,
Коркок болсоң миңиң кел.
Он сан ойрот бүт жабыл,
Орун кылам кара жер —

деп, Болоткан баатыр майданда ат ойнотуп турганда, кан Түйүнчөк айланып элин карап: «Бул урушка келген баатыр кадимки Жолборскандын Болотканы турбайбы. Буга ким барып түбөлүк жообун берет», — деди. Ошол калмак аскеринин ичинде чоңдугу тоодой, муруну коодой, эки колу чынардай, отурганы мунардай бир Шоокен аттуу баатырды аттандырды. Баатыр Шоокендин чокмору чоң батман, атка минсе сеңирдей, колдорунун манжасы алты карыш темирдей, өңү кара көмүрдөй, үнү күн күркүрөгөндөй болуп, жашы ошол кезде 22 ге толуп, токтоосуз чаап келип Болотканды кылычы менен бир салганда, анын кылычы Болотканга жаза тийип, кадим түпкүчтөй болуп ийилип экинчи чабууга жарабай калды. Баатыр Шоокен чапчандык менен устундай болгон союлун колго

алганда, Болоткан чү деп барып ага чаптырбай союлун колунан жулуп алып, калмактын аскерин карай ыргытты.

Оор чокмор аскердин арасына барып түшкөндө ал чокмордун оор салмагы менен 7 адамды өлтүрүп, 11 адамды жаралуу кылды.

Болоткандын ачуусу келип аны жакадан алып, атынын жалына бекем кыбыратпай басты. Болоткан Шоокенди эси оогончо аттын жалына басып туруп коё бергенде — аттан Шоокен баатыр кулап калды. Болоткан атынан түшө калып анын башын кесип алып: «Мына, баатырыңардын башын алгыла» — деп, ыргытып жибергенде баштын оордугу менен он эки адам өлүп, беш адам жаралуу болот.

Ошол күнү Болоткан утуру жекеге келгенинен бир чапкандан чыгарбай кырк үч баатырын өлтүрүп, алтымыш тогуз баатырды тирүүлөй байлап алат. Эртеси күнү Болоткан майданга дагы барып калмак элинен балбан чакырды. Ошондо Түйүнчөк көп аскерине кайрылып мындай деди:

— Аркасын карап Түйүнчөк,

Айтат сөзүн түйүндөп.

Ажыдаардай бул кыргыз

Анык балаа кыйын деп.

Жеке барбай, бул итке

Жети миң аскер жыйыл деп.

Бир өзүнө жети миң

Ортого муну алгын деп.

Дүңгүрөтүп жиберди,

Түптүз кылып салгын деп.

Болоткан баатыр балага

Калбай тегиз аттанды.

Каны буйрук кылганда

Кайнап жаткан аш калды.

Тиктешип калмак кыргызды,

Тирүү койбос баштанды.

Каарман баатыр Болоткан,

Калмактан кантип жасканды.

Аны көрүп кыргыздар,

Аттанышмак болду эле.
Уруксат бергин ата деп,
Караталга келди эле,
Жоо калмакты урушуп,
Жок кылалы деди эле.
Каратал анда кеп айтат,
Шашпа, балдар, деп айтат.
Болоткандын бир сөзүн,
Болжолдоп туруп эми айтат.
Болоткан мага кеп айткан,
Болочок сөздү эп айткан.
Кырк миң душман жабылса,
Кыйналбаймын деп айткан.
Болгонун көрүп тургула,
Болоткандай төрөнүн
Көп өлүккө толтурган,
Көгөргөн Чүйдүн өрөөнүн.
Өзүнчө ушул Болоттун,
Өнөрүн бүгүн көрөмүн.
Алы келбей баратса,
Ар жеринен кан акса,
Алтымыш арстан, кырк жигит,
Анан кийин жөнөгүн.
Акылдан шашкан кез болсо,
Айласы кетип нес болсо,
Асылдан кылыч жаркылдап,
Анан тийсин көмөгүң.
Уруш майдан жерине
Ушинтип барбай калышты.
Дал жети миң кол каптап,
Аз гана эмес мол каптап,
Айланасын караса,
Ак аркан керген тор каптап,

Кантип турат Болоткан,
Майданда денин кызытпай,
Көрүнөт уруш баатырга
Көкбөрү тарткан кызыктай.
Бирин урат бирине,
Күчүк менен мышыктай.
Далайлар жатат суналып,
Ай менен күн баткандай.
Атырылып бир тийсе,
Аңыздан чөптү чапкандай.
Кара кашка тулпары,
Асманда куштай болжолу.
Кылыч менен бир чапса,
Кыйрасы менен жыгылат.
Кыры, ою, жылгасы
Кырылган койдой тыбырап.
Кырылса дагы артынан,
Кылкылдап келет жыбырап.
Сай, чуңкурдун баарына
Сандаган өлүк толду го.
Сары куурай чапкандай,
Шакылдатып орду го.
Болоткандын кыргыны,
Эсинен кеткис болду го.
Карасаңыз момундай,
Кан Болоттун өнөрү.
Урушка такыр барбады,
Болоткандан бөлөгү.
Калганы тегиз жаралуу,
Качып алып жөнөдү.
Бычак өтпөс тор зоот
Калыңдыгы чепкендей.
Кара бүркүт таптагы

Капталдан кууп жеткендей.
Качырып тиет айланып,
Кара ителги тепкендей.
Кууп берет артынан,
Коркпой душман калкынан.
Элүү миңдей калмактан
Эч бир коркуп шектенбей.
Куулжуган Болоткан,
Кууп кетип баратат.
Өнө боюн кызыл кан,
Жууп кетип баратат.
Атырылып октолуп,
Ар бир жерге токтолуп
Денесинен окторду
Күбүп кетип баратат.
Кез келгенин козудай,
Союп кетип баратат.
Топ-топ кылып өлүгүн,
Коюп кетип баратат.
Жара чаап төбөсүн
Оюп кетип баратат.
Душманынын өлүгүн
Үйүп кетип баратат.
Тулпарынын куйругун
Түйүп кетип баратат.
Бардык калмак тептегиз
Качып кетип баратат.
Дүнүйөсүн, оокатын
Чачып кетип баратат.
Чыйрактары чабалын,
Чын билдирип кабарын,
Үстү-үстүнө тепселеп
Басып кетип баратат.

Аты кыргыз душмандар,
Артыбыздан келет деп,
Шашып кетип баратат.
Нечен белес, нечен тоо
Ашып кетип баратат.
Кан Түйүнчөк баш болуп
Жүрүп кетип баратат.
Солтоной, Шабек, эр Кыйыр
Кууп кетип баратат.
Болотканга кубанып
Күлүп кетип баратат.
Он миң баатыр кыргыз эл,
Ойлосоң деги жылгыс эл.
Түйүнчөктү баш кылып
Сүрүп кетип баратат.
Жеткенин алып желкеден
Уруп кетип баратат.
Каркыра, Тескей, Жаргентти
Каптап кетип баратат.
Качып көчкөн көп калмак,
Көрүнгөндү бүт жалмап,
Саптап кетип баратат.
Нечен өзөн суулардан
Өтмөк болуп баратат.
Он сан ойрот көп калмак
Оң келгенди бүт жалмап,
Түбөлүккө кыргыздан
Кетмек болуп баратат.
Кайра калмак кайрылып
Кармашууга жарабай,
Калган малы, мүлкүнө
Кайрылып Ж8.Н3. карабай,
Үч айчылык жолуна,

Жетпеймин деп санабай.
Жетемин деп баратат,
Күн чыгышта борбору,
Кайнаган калмак элине.
Далай калмак жоголду
Ашуулардын белинде.
Куржундарын көтөрүп,
Жөө басканы мындан көп.
Нечен күн бети жуулбай,
Көө басканы мындан көп.
Толорсугу созулуп,
Тоо ашканы мындап көп.
Беш-алтыдан, он, жүздөн
Чубашканы мындан көп.

Мына ушул түрдө кыргыздын баатырлары сан калмакты сандалтып кууп олтуруп Жаргентке жеткиче жайлап, койдой айдап, көбүн кырып, ойдон кеткис кылып, жер бети өлүккө толуп, өлбөгөнү солуп, кайрылбас болуп калды. Кыргыздын баатырлары Чүйдү карата бетин буруп жөнөп калышты.

Эмдиги сөз Жолборскандан болсун. Жоодон аман кайткан баатырларды көрүп, Жолборскандын кубанычы көйнөгүнө батпай, курбусу Караталга карата айтканы:

— Алыстан келдиң жоону кууп,
Асылым, курбум аманбы?
Жаштайымдан бирге өскөн,
Жанымдай курбум, аманбы?
Чүй, Таластын боюнда
Такыр калмак койбодуң.
Балдарыңа баш болуп,
Чыгардың душман ойронун.
Асыл жаным эриттиң!
Аман-эсен келипсиң.
Арманым жок мен сага,
Айлананы кеңиттиң.

Аты калмак дөөлөрүн,
Ак улактай эңипсиң.
Бактылуу кыргыз эмдиги,
Баарына кудай бердиби:
Баатыр курбум Каратал,
Балдарың аман келдиби?
Басты душман мөрөйүн
Баатырлардын эрдиги.
Ырыстуу кыргыз эмдиги,
Ырысты кудай бердиби?
Ыкчыл курбум Каратал,
Ырчылар аман келдиби?
Ыракмат сага Каратал,
Ырысыма жараткан.
Кыйын сүрдү душманды,
Кыргыздардын эрдиги.

Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Каратал карыя жоону кантип жеңгендигин, кырк жигиттин чексиз баатырлыктарын, каны өлгөн калмактардын качышын толук айтты. Караталдын сөзүн уккандан кийин, Жолборскан аларга абдан ыраазы болуп, баатырларды айылга баштап жөнөгөнү:

Аны угуп кан Жолборс,
Айылга баштап жөнөдү.
Башкача болду ушундай,
Баатырлардын өнөрү.
Кадырлашты калың журт,
Каратал асыл төрөнү.
Баатырларга бир-бирден
Садага какты улактан.
Ырымдашып кемпирлер,
Ыгы жок аны ким тилдер.
Суу айлантып чачышты,
Сузуп алып булактан.
Аман бол дейт баатырлар,

Айланышып катындар.
Ошол кезде күз болуп,
Эл орогун оруптур.
Кыш жакындап, дың сууп,
Кызыл кырман болуптур.
Баатыр кыргыз элинин,
Башына дөөлөт конуптур.
Эли-журту, тууганы
Учурашты келишип,
Каратал аттуу карыга,
Калкы салам беришип.
Кайра келдиң деп айтып,
Калмак менен эңишип.
Алдыңарга түбөлүк
Айлананы кеңитип.
Урушта баатыр кыргыздар
Урматтуу жанын кыйнады.
Укмуштуу калмак дөөлөрү
Ууктай болуп кыйрады.
Андан алган көп олжо,
Айылына сыйбады.
Кара калмак элинен,
Качып келген эрлерди
Аял алып беришип,
Малдуу кылып сыйлады.
Баштарынан өткөнүн,
Баарын айтып теришти.
Балбандардын кашына,
Баары басып келишти.
Баш-башына алардын
Баары сөзүн айтып чын,
Эр башына бир миңден
Кой энчилеп беришти.

Жетим-жесир, карыпты,
Жетпегенди жарытты.
Ар кимиси элүүдөн
Жандык бөлүп беришти
Ак таяктуу кедейлер,
Ак маңдайдан аккан тер,
Баары тегиз бай болду.
Бактысы бар нечен эр,
Жүз элүүдөн кой күттү,
Жалчы болуп жүргөндөр.

Ушуну менен кыргыз эли душманын жеңип, айланасы кеңип, кырк жигит күндө бир тайдан союп, шерне жеп тоюп, ырдап-жыргап, жайланып жатып калышат.

Эмдиги сөздү кыргыздын каарына чыдабай күн чыгышка качып кеткен кара калмактан баштайлы. Кыргыздын баатырларынан көрбөгөн кордукту көрүп, Жедигер кан, Түйүнчөк баатыр жана Нойгут сурнайчы 150 адам менен арып-ачып, дүнүйөсүн чачып, жөө басып сандалып, ар кимге жалданып, ирдүүлөрү тандалып, бир сындырым нан үчүн көрүнгөнгө жалбарып, сыпатына алардын көргөн адам таңданып, басса-турса жетөлүп, баштыктарын көтөрүп, ары-бери ыргалып, ар кайсы үйгө бир барып, коюнуна кол салып, колтук- башын тырманып, кийими жыртык самтырап, сүйлөсө тили тантырап, арыганынан жүрө албай, айласы кетип сандырап, жөө чубап отуруп, дал беш айда Монголиядагы Оргут шаарынын каны Уюлканга барышты.

Жедигер кан менен Түйүнчөк баатыр ошол сыны менен Уюлкандын ордосуна баруудан арданышып, ордого бет багып кире алышпай, башка жакка кетишти.

Нойгут сурнайчы сурнайды тартып кандын ордосуна кирет. Бирок аны эч ким тааныбайт. Кандын алдына сакчылар жибербейт. Ошондо Нойгут кандын үстүнө кире албай, эмне дээрин биле албай, же сакчылар ага тил албай, айласы кетип, мени алда кандай кылат деп сакчылардан шекип, ордонун ортосуна олтуруп сурнайды муңдуу күүгө салып, адам таңданардык кылып тарта берет. Бул күү кандын кулагына угулуп, Нойгут сурнайчыны өз кашына чакыртып киргизет.

Нойгуттун мусапырлык кийиминин бардыгын чечиндирип, кайра аны казынадан кадим бектер катарында жасап өз кашына отургузуп, оокатка

тойгузуп, Уюлкан сурнай тартууга уруксат эткенде, Нойгут сурнайды кадим кишидей сүйлөтүп мындай дегизип тартты:

— Аман-эсен барсыңбы?

Асыл Уюл каныбыз.

Азып, тозуп алыстан

Аман келди жаныбыз.

Алыскы жерге угулган,

Асыл сиздин шаарыңыз.

Талоонго түштү го,

Далай дүнүйө малыбыз.

Кетирбей тартып алууга,

Келбеди сиздин алыңыз.

Кедейлик башка келгенде,

Кетти биздин алыбыз.

Атым Нойгут сурнайчы

Алдыңызда сайраган.

Айлым, элим, журтумду

Аты кыргыз жайлаган.

Күлүстөндөй Таластан,

Күн чыгышка айдаган.

Күркүрөп жатчу калмактын,

Күндө шору кайнаган.

Чүй, Таласты жердеген

Он сан ойрот эл элек.

Ойлоп акыл жеткисиз

Мал жагына кен элек.

Дүнүйөдө эч душман,

Түк жеңалбайт дээр элек.

Жердеп жаткан Чүй боюн,

Жетимиш шаар калк элек.

Алматы менен Чүй, Талас,

Тянь-Шань, Нарын жалпы элек.

Калмак-калмак болгону,

Мындай азап тарта элек.
Кыргызга зордук көрсөтүп,
Кыздарын тартып алчу элек.
Он сан ойрот атанган,
Үч падышалуу эл болуп,
Тоо өлкөсү Тянь-Шань,
Чүй, Таласка жык толуп.
Бүлүкчүлүк түштү го,
Бул сыяктуу иш болуп.
Кыйын болду калмакка,
Кыргыз эли күч болуп.
Түп көтөрө биз качтык,
Дүнүйөбүз түз болуп.
Жайы менен уруштук,
Жаркырап коңур күз болуп.
Биздин аскер көптүгү,
Он миңден нечен жүз болуп.
Жан аябай согуштук,
Жабыла жарак колго алып.
Уруш майдан жерине
Ушунчалык мол барып.
Көрдүк обол биз мурун
Көгөйканга кол салып.
Кыргыздын кырк кез бийиги,
Чебин бузуп жол салып.
Алтымыш миң кол менен,
Көгөйканды курчадык.
Кыргыздын он миң баатырга,
Кырдырып чыдап турбадык.
Баарыбыз качтык чыдабай,
Ат боорунан кан кечип.
Өлгөнүбүз эсепсиз,
Өз денинен жан кетип.

Жолборскандын балдары,
Темиркан баатыр, Болоткан
Далай күчтүү дөөлөрдү
Талкалап алар сулаткан.
Такымга салып сүйрөтүп,
Далайды аттан кулаткан.
Оңой болдук аларга,
Көкбөрү тарткан улактан.
Аларга жардам жигиттер,
Солтоной, Шабек, Нар балбан.
Бирөө жалгыз миң менен
Согушудан арданган.
Кетирип калмак душманын,
Кедейлери малданган.
Келдик зорго жүз элүү,
Эң баатыр деп тандалган.
Ооругандай онтолоп,
Оокатым жок камдалган.
Эң оболу эр Кыйыр,
Каалап кетти кыргызды
Бештеп, ондоп, отуздан.
Калмактан баатыр жылбышты.
Кыргызга алар болушуп,
Калмакка кайра тырмышты.
Өзүнчө калмак урушуп,
Талаша кетти бир кызды.
Таптакыр калмак кырылып,
Талпактай четтен жырылып,
Тамаша болуп кыргызга
Тарттырып ийди ал кызды.
Ойрондоп бизди жоюуга
Оозуна алган каргышты.
Озунуп алып кетти го,

Оролкан сулуу жалгызды.
Ошону менен бирге алды,
Эң өнөрпоз он кызды.
Суусунду минтип кандырдык,
Көргөндү чексиз таң кылдык.
Көпчүлүк эл качканда,
Кара жолду чаң кылдык.
Карайып жаткан көп малды,
Калыбын бузбай алдырдык.
Жөн жүрбөстөн урушуп,
Жүрөккө найза малдырдык.
Кыргызга тегиз бастырдык,
Ичибизден кан өтүп,
Ичкенди кантип аш кылдык.
Элүү миңден кол жыйып,
Эки жерден уруштук.
Мактанган кыргыз дөө менен,
Мас букадай сүрүштүк.
Болоткан баатыр он жашар,
Жүз миң эрдик күчү бар.
Бир эле ошол балага,
Бере албадык туруштук.
Ашуу ашып, таш басып,
Алды билбей касташып,
Ал балага чыдабай,
Ал жерден дагы биз качып.
Жолдогу качкан эсепсиз,
Жоор эшекке учкашып.
Тар капчыгай кечүүгө
Эртерээк өтүп кетүүгө,
Сууга түртүп бири-бирин,
Жол талашкан мушташып.
Он сан ойрот көп элдин

Малы калды кыргызда.
Бүтүн шаар имарат,
Тамы калды кыргызда.
Маңдайында бүткөндүн
Баары калды кыргызда.
Алтын, күмүш казына,
Зары калды кыргызда.
Жандык, кара, өлүү мал,
Жамы калды кыргызда.
Темиркан менен Болоткан,
Эки айчылык жол чалат.
Кытайды чаап кыйратып
Кыргын салып олжо алат.
Аты Уюлкан падышам,
Аларга оңбойт катылган.
Аларды мурда жойбосоң,
Акыры сага кол салат, —

деп Нойгут сурнайдын үнүн созуп барып токтотту. Уюлкан бул сөздүн бардыгына түшүнгөндөн кийин, ары бери ойлонуп: «Нойгут, сен кыргыздын Темиркан, Болоткан аттуу эки баатырынын күчүнөн катуу коркуп калган турбайсыңбы, мен алардын жайын табармын», — деди. Уюлкан Жедигерди таптырып вазирликке алып, баатыр Түйүнчөктү он миң аскерге башчы кылып коёт.

Күндөрдүн биринде Уюлкан түшүнөн чочуп, кыйкырып ыргып турат. Вазиринин кеңеши боюнча Уюлкан түшүн жорутуу үчүн бардык молдолорду жыйноого буйрат. Молдолордун бардыгы 12 күндө чогулуп бүтөт.

Анын ичинен эң тандалма чоң молдолордун эсеби 185 болот. Кан Уюл буларга түшүн айтат. Молдолор жоруй албай бирин-бири карайт.

Кан каарына алды, желдеттерди чакырып, молдолордун мойнуна темир чынжыр зоолу салып, бардыгын чиркештирип айдап, дардын түбүнө алып барышты. Бардыгын даргага асып өлтүргөнү турганда, бир Жигит шашып чуркап келип: таксыр, биздин үйгө түндө бир жигит келип конду. Өзүнүн жашы

отуз чамалап барып калган киши экен. Кошток атында сылай артылган китеби бар. Бирок ал киши кайдан келип, кайда барарын айткан жок, — деди.

Кан Уюл бир адам жиберип, ал молдону алдырды Кан молдонун жайын сураштырды. Анда молдо: «Улутум кыргыз, уругум багыш, атым молдо Накыш, кыргыздар үч миң соодагер, он беш миң төөгө жүк артып ушул Оргут шаарына келип малыбызды айландырып бүтүп, кайта кетип бара жаткан чагыбыз, менин ушул артынган китебимден башка эч нерсем жок. Кербендер мени алыскы жолдо өлгөн-житкендер үчүн гана алып жүрөт», — деди.

Кан Уюл Накыш молдого түшүн айта баштады:

— Айтайын сизге, молдоке,

Көргөнүмдү аныктап.

Акылың жетет деп ойлойм,

Ардак менен барыктап.

Алдыңызга чоң милдет,

Айтамын сизге табышмак.

Мен сонун түш көрүпмүн,

Түшүмдө ойноп күлүпмүн.

Чытырман калың токойдон

Чыгалбай кейип жүрүпмүн.

Эң акыры белиме

Эки этегим түрүпмүн.

Токойдон чыга бергенде,

Эки жолборс качырды,

Айлам кетип шашылып,

Акылым кумдай чачылды.

Өрттөлгөн көңдөй жыгачка

Өлбөгөн денем жашынды.

Денем батпай тар жерге

Көңдөйгө тыктым башымды.

Эки жолборс чамынган,

Күн батыш тарап жагымдан,

Коркконумдан мен туруп

Жыгылып түштүм тагымдан.

Анык ушул түш кандай?
Болду мага чагылган.
Кыйкырган жолборс үнүнө,
Кызыл аска жаңырган.
Анан кийин качырды,
Аңырдай оозу ачылды,
Эки буура күркүрөп,
Оозунан көбүк чачылды.
Эки буура, кош жолборс
Эптеп айтса сөз болбос.
Мага жардам берүүгө,
Табылбады эч жолдош.
Далай согуш майданда,
Далайлардын жүзү өткөн.
Жолборс менен бууранын
Жоругу кетпейт өзөктөн.
Баарысы камап киргенде,
Бакырып турдум төшөктөн.
Анык жоруп бербесең,
Сени ак кылычтан өткөзөм —
деп, кан Уюл сөзүн бүтүрдү. Ошондо Молдо Накыш кандын түшүн:
— Айткан сөзүң түз экен,
Анык көргөн түш экен.
Бул түшүңдүн чындыгы
Башыңа кыйын иш экен.
Эки жолборс дегениң,
Эки баатыр киши экен.
Экөөнү ким дегенде,
Темиркан, Болот жүзү экен.
Көчөңө токой бүткөнү,
Көп элиңди жоо алат.
Көп тууганың кайгырып,
Көп душманың кубанат.

Ичиңден чыгып көп душман,
Ичегиң жерге чубалат.
Кыйналып жаның өлгөнчө,
Кызыл өңүң кубарат.
Акыры башың айласыз,
Алтын тактан куланат.
Эки жолборс дегениң,
Темиркан, Болот турбайбы.
Кашыңда туруп калп айтсам,
Мени кудай урбайбы.
Көп элдин көөнү тынбаса,
Көзүңдүн жашы кургайбы.
Атка минсең жолуң тар,
Аркайган тоодо аппак кар.
Теңтушуң эмес силердин,
Темиркан, Болот баатырлар.
Теги аны жеңе албайт,
Жанына эч ким келе албайт.
Артыңан келсе качырып,
Ак көбүк чачкан бууралар,
Солтоной, Шабек кош баатыр
Соолтуп сени кууратар.
Артындагы кырк жигит
Ак пактаңды чубалтар.
Калмакка кара түн кылып,
Кыргызды чексиз кубантар.
Келтирбегин каарыңды,
Токтоткун Уюл жаалыңды.
Түбүндө кыргыз баатыры,
Алат экен шаарыңды —
— деп жоруду.

Ошондо кан Уюлдун каары келип, жүзүнүн купкуу заары келип: Бул оңолбогон жолоочу дүйнө жүзүндө менден чоң, менден көп жана менден баатыр

адам бар деп келжирейт. Муну орго салгыла. Канча убакыт болсо дагы жата берсин. Мен мындан адам жиберип, ал Темиркан, Болоткан баатырларын байлатып мында келтиремин, андан кийин муну менен жайма жай сүйлөшөмүн, — деди.

Мына ушинтип молдо Накыш ордо калды. Уюлкан кыргыз тууралу ойдо калды. Ал бардык вазирин чакырып алып, Жолборскандын балдарын кантип колго түшүрүү керек деп айтып турган сөзү:

— Эл-журт, вазир, бектерим,

Эмдиги айтар кептерим,

Эки баатыр кыргызды

Эми бир кантип эптедим?

Батыш кыргыз жеринде

Чынабат аттуу калаа бар,

Ал шаарда туулган

Темиркан, Болот бала бар.

Касташып ошол шаарды,

Кандай бир душман аралаар.

Көздөгөн максат аны үчүн,

Көңүлүмдө жара бар.

Мен кыргыздан кеп уктум,

Аз гана эмес көп уктум.

Аты кыргыз уругу,

Айласыз баатыр деп уктум.

Ошол эки баланы

Алдырууга оолуктум.

Темиркан баатыр, Болоткан,

Алардын жайын мен айтсам,

Беттеше чыкса душманга,

Бети суук жыландан,

Укмуш баатыр кыргыздар,

Урушта далай сыналган.

Эндиги менин силерден

Суранарым нак ушул.

Баарың угуп түшүнсөң,
Бар максатым мына бул.
Ал душманды кармоого
Аракет кылып көргүлө.
Алты күндөн өткөрбөй,
Акылын таап бергиле!
Алты күндө келбесең,
Акылды таап бербесең,
Ажалыңдан эртерээк
Асылып дарга өлгүлө.
Калмакты кууп кыргыздар,
Каткыра күлүп калгандыр.
Айтканым азыр силерге,
Абыдан ичте анык сыр —
деп, кан Уюл сөзүн бүтүрдү. Вазирлеринин акылы боюнча ырчы Шыргый
мындай деп жар чакырды:
— Карайган журт, калың эл,
Какшап айтар жарым бар.
Кайраттуу баатыр жан болсо,
Кандырып айтар зарым бар.
Кедей менен бай-манап,
Каның-бегиң кулак сал.
Калың элге мындай деп,
Кадырын сатат Уюлкан.
Базардагы баарың ук,
Байың менен каның ук.
Жалпы элдин бардыгы,
Жашың менен карың ук.
Жаман, жакшы жүргөн эл,
Жаңшап айткан жарым ук.
Укпай калып бекерге,
Ушактаба таарынып.

Максатыңа жетесиң,
Башыңдан мээнет арылып.
Көрүнөөгө ким чыгат,
Көк жолборстой чамынып.
Кыргызда эки баатырга,
Ким бара алат камынып?
Каныбыздын душманы
Кыргыз эки бала бар.
Ал балдардын шаары
Чынабат деген калаа бар.
Илгерки Аяс, Аргынга
Анын күчү барабар.
Темиркан, Болот баатырды
Апкелүүгө ким даяр?
Айлалап байлап келүүгө,
Ким баатыр да, ким аяр?
Алып келген кишиге,
Мына мындай дүйнө бар:
Бармак болгон жигитке
Каныбыз тулпар ат берет.
Анаркан аттуу сулуусун,
Аялдыкка алып берет.
Отуз төөгө арттырып,
Оролтуп аркан тарттырып,
Орундатат максатын
Айныбаска ант кылып.
Жеткирет сени тилекке,
Жегениң шекер-кант кылып.
Алты шаар өкмөтүн
Берет сени барк кылып.
Барамын ага дегениң,
Баатырлык камды жегениң,
Барып байлап келүүчү

Бактысы артык чебериң.
Билдирип айттым маанисин,
Бири жалган дебегин.
Жаркырап, жайнап жөнөгүн,
Жалтанбай жоодон эгерим.
Буга макул дегениң
Кан Уюлга барасың.
Мактап сени калың эл,
Максатыңа жарасын.
Чындасаң үч ай басасың,
Чынабат, Оргут арасын.
Айыктырам деп айткын,
Уюлкандын жарасын.
Алтын башың ардактап,
Алыскы жолго саласың.
Байлап келсең экөөнү,
Барлык мүлкүн аласың.

Мындан кырк беш күн өттү, кыргыздын эки баатыр уулун мен барып байлап алып келемин деп кандын алдына эч ким жооп сурап келгени жок.

Ошол кезде Зордо аттуу шаарда Каңгырт аттуу бай болгон.

Ошол Каңгырт байда Мадылбек аттуу бир жигит бар болучу. Бир күнү Мадылбек ошол чакырылган жар жөнүндө угуп Уюлканга барууга байдан уруксат сураса, Каңгырт уруксат бербей коёт. Бирок, Мадылбек түн жамынып Каңгырттан качып чыгып, Уюлканга келди. Ошондо кан Уюл Мадылбектен жөн-жайын сураган сөзү:

— Арып келген эр жигит,
Айт сөзүңдү сен жигит.
Алы-жайың кандайча,
Азыр айтып бер жигит.
Алды-артыңды карасам,
Арстандай шер жигит,
Алыспы, же жакынбы?
Айтканым сага акылбы?

Айлыңдан козгоп ким сени,
Алмакка кимдер катылды?
Арып келген эр жигит,
Айтып бергин атыңды.
Мага келген доссуңбу,
Пикириңди коштуңбу?
Жеринде жүрүп кекенген,
Же жеталбай жүргөн кассыңбы?
Алышып жоодон жыгылып,
Алың жетпей качтыңбы?
Же уурулук сен иштеп,
Же байдын дүнүйөсүн чачтыңбы?
Жактырдым, баатыр, түзүңдү,
Жай билермин күчүңдү.
Тил сүйлөшүң башкача,
Ким билди сенин ичиңди.
Кимдер сага кас болуп,
Ким кайтарды мизиңди?
Кимдер кууп жете албай,
Кимден башың кутулду?
Кимден көрдүң кордукту,
Ким көрсөттү чоңдукту?
Ким сени мынча жүдөтүп,
Ким көрсөттү зордукту?
Эсиңе түшүп мен сенин,
Эми тааныш болдукпу?
Тилиңди тишке жаңшанып,
Бүлөгөндөй түрүң бар.
Өзүңдү өзүң чамынып,
Сүрөгөндөй түрүң бар.
Азапты көрүп алтын баш,
Жүдөгөндөй түрүң бар.
Өз башыңды өмүрү,

Кыйнагандай түрүң бар.
Жумуш кылып бирөөнү
Сыйлагандай түрүң бар.
Ызаланып бирөөдөн
Ыйлагандай түрүң бар.
Бекем чапсаң душманды,
Кыйраткандай түрүң бар.
Келбетиң кедей үйүнө
Сыйбагандай түрүң бар.
Анык душман бетиңе
Карай албас түрүң бар.
Аралашсаң душманга,
Жан аябас сүрүң бар.
Кедейлик кесип таалайың
Келе албаган жолуң бар.
Ушунча келбет күч менен
Мынчалык жүдөө болбой кал.
Түрүңдү көрүп мен сенин,
Оозума жүрөк тыгылды.
Бейли бузук душмандар
Беттесең бекем жыгылды.
Анык сенден сурайын,
Айтчы, жигит, сырыңды.

Ошондо Мадылбектин канга берген жообу:

— Амансыңбы, таксыр кан,
Душманды жоюп бас кылган.
Бекер келип бек сүйлөп,
Мен эмесмин кас кылган.
Элге жарын чакыртып,
Сизсиз мени шаштырган.
Менин атым Мадылбек,
Жыйырма үч жаштамын.
Кабарын жардын мен угуп,

Каңырт байдан качкамын.
Алыска бетим бурамын,
Ат-тонумду мыктасаң,
Арстандай күркүрөп
Аттанып жолго чыкпасам,
Атым өчсүн Мадылбек,
Алышкан жоону жыкпасам.
Эрте камын жөнөйүн,
Эрдик кылып көрөйүн.
Байлап алып келбесем,
Мадылбек болбой өлөйүн.
Кызыталак балдарды
Кырк жигиттен бөлөйүн.

Мадылбек сөзүн бүтүрдү. Кан Уюл Бозтору жоргосун берип, Мадылбекти
Таласка жөнөттү.
Жөнөдү баатыр Мадылбек,
Боз торуну камчылап.
Келе жаткан алдында
Туралбады жан чыдап.
Соорусунан аккан тер
Кара жерге тамчылап.
Омууроодо ак көбүк,
Капталында балчылдап.
Жибек тизгин колунда,
Күмүш жүгөн жаркылдап.
Көмөлдүрүк, куюшкан
Көмөрө купа алтындан.
Карга, кузгун жолунан
Качканга өлөт салпылдап.
Кетти Мадыл торуну
Кезек-кезек теминип.
Күмүштөгөн баштыктан
Күндө үч убак жем илип.

Күчөп барат тору жорго,
Күндөн күнгө элирип.
Ич майынан арылып,
Кайра кеткен семирп.
Канчырдай жигит Мадылбек,
Канжар, кылыч байланып.
Душманды байлап келем деп,
Кетип барат шайланып.
Камырабай жаткын деп,
Кан Уюлду жайгарып.
Нак өзүндөй дөөлөрдүн
Өлүгүн көрдү аңгарып.
Өлүктөрдүн көбүнө,
Өзгөчө барат таңданып.
Аларды кантип байлайм деп,
Ойлонот катуу сандалып.
Амал менен байлайм деп,
Алдыма салып айдайм деп,
Кайраттанып кайта ойлоп,
Кээде кетет жанданып.
Балекеттен сакталып,
Барлык элге макталып,
Өлбөй тирүү кайтадан,
Келсем болду жан калып.
Ушундайча Мадылбек
Алты күнү жол жүрдү.
Бир айчылык жол басып,
Биротоло мол жүрдү.
Бир калың токойду аралап,
Четинен жайык жер көрдү.
Жашаң чөптүү жер экен,
Жай тартып ага бурулду.
Тушап салды жайдактап,

Боз тору сындуу жоргону.
Күүгүм жарык ай чыгып,
Түн ортосу болгону.
Ары-бери көп оттоп,
Тору жорго тойгону.
Токойдун эки жолборсу,
Буларды карап жойлоду.
Жолборстондон шекинип,
Мадылбектин тор жорго
Тиштеп тартты этегин.
Айбан да болсо адамды
Ойготконго жарады.
Тура калып Мадылбек
Айланасын карады,
Келе жатат жолборстор
Тике эле түптүз качырып.
Айныган жок Мадылбек,
Акылынан шашылып.
Оозун ачып качырып,
Кирип келди катылып.
Артык балбан Мадылбек
Келгенде экөө асылып,
Желкеден кармап экөөнү
Сүзүштүрдү мышыктай.
Быркырады баштары
Айрандай мээси чачылып.
Экөөнүн терисин
Сыйрып алды Мадылбек.
Жолум болот экен дейт,
Эки жолборс алдым деп.
Эки бала кыргызды,
Байлап жолго салдым деп.
Кургатып эки терини,

Салынып алып жөнөдү.
Мындан кийин Мадылбек
Дагы төрт күн жол жүрдү.
Ушул жерге жатсам деп,
Белгиледи бир жерди.
Жанына коюп жоргосун,
Токумун төшөп олтурду.
Эр Мадылбек жатты го,
Ээрин башка жазданып.
Уктап калды Мадылбек,
Үйүндө жаткан баштанып.
Түн ортосу болгондо
Кара асканын алдынан,
Кош жылдыз чыкты жанаша
Чырактай болуп жаркыган.
Аны көрүп Боз тору
Кошкурук салып олоңдоп,
Кетенчиктеп келатат,
Улам жылып артынан.
Арткы буту тийгенде
Мадылбек турду ойгонуп.
Дагы эмне көрдү деп,
Ары-бери ойлонуп.
Огу менен жаасын
Карап турду колго алып.
Жаркыраган кош жылдыз,
Ажыдаардын көзү экен.
Ийрелеңдеп сойлогон
Ажыдаардын өзү экен.
Билбей калса Мадылбек,
Аты менен экөөнү
Жутуп койчу кези экен.
Ал ажыдаар күн сайын,

Алты жандан жечү экен.
Жоондугун караса,
Чоң өгүздүн белиндей.
Узундугу капырдын
Отуз кулач чениндей.
Куйругунун ичке учу
Чоң ичиктин жеңиндей.
Сулк жатканын караса,
Бир белестин сеңирдей.
Боз тору байкуш айланат,
Мадылбекке тырмышып.
Улам-улам жакындап
Келе жатат жылбышып.
Алышуучу жан эмес,
Адамзатча белдешип.
Жакындаса оп тартат,
Жанына булар чендешип.
Жылып келип ажыдаар,
Жакын ченге токтоду.
Жуткунган тору жоргону
Жута турган окшоду.
Жаасын алып Мадылбек,
Жай туруп шашпай октоду.
Жазы маңдай ченине
Жалп дедире соккону.
Ажыдаарды Мадылбек
Аныктап туруп атканы.
Башын жарып жаа огу,
Өпкөсүнө капканы.
Барган жерим көрсүн деп,
Бу да бир белги болсун деп,
Жон терисин үч кулач,
Эндүүсүн карыш кескени.

Темселеген жыландын
Терисин сойду тескери.
Терини белге курчанып,
Ал жерден дагы аттанды.
Ажыдаарды өлтүрүп,
Алиги баатыр мактанды.
Чынабаттын шаарынын
Эми жолу аз калды.
Үч айлык жолду ким билген
Он сегиз күндө басканды.
Жарым күндө шаарга
Кире турган баштанды.
Шаарда бийик мунара
Талашып турат асманды.
Жаркылдап мунар төбөсү
Алыстан буга көрүндү.
Ойлогону арамдык,
Оюна албай өлүмдү.
Ордого кантип кирүүнү
Ойлонуп акыл бөлүндү.
Камдап алды көөнүнө,
Кандарга айтмак төгүндү.
Аяң-буяң дегиче,
Таластын суусун кечти го.
Баатырларга айтарлык,
Маселени чечти го.
Ордодогу тулпарлар,
Олураңдап кошкуруп,
Душмандын келе жатканын
Түшчүлүк жерден сизди го.
Атканадан акырдан
Арпа жеген тулпарлар,
Үй ичиңде туурда

Тапка келген шумкарлар
Баары билди душманды.
Кирди кара коргонго
Как бешим чен болгондо.
Айылга барды Мадылбек,
Анык күүгүм болгондо.

Мадылбек кандардын үстүнө түн ичинде барып кирүүдөн коркуп, эртесинде баягыдай түрүн бузбай кандын ордосуна кирип келди.

Ошондо баатырлар Кыйыр баатырды тилмеч кылып кырк жигиттин алдында Мадылбектин ал-жайын текшерип айтып турганы:

— Жаңы келген, эр жигит,
Жайың айткын сен, жигит.
Кайдан шашып жүрөсүң,
Кандырып сүйлөп бер, жигит.
Душманына алдырбас,
Тула бою шер жигит.
Кайдан келип турасың?
Каймана колуң сунасың.
Кандыра сүйлөп айтчы, дос,
Калктын тегиз мудаасын.
Каалаган сөзгө жооп бер,
Жигиттер сенден сурасын.
Абалың, жайың, атың ким?
Улутуң ким, затың ким?
Кытайсыңбы, калмакпы?
Жакының ким, жатың ким?
Кайдан жүрүп, кай жактан
Шашып келе жатасың?
Мүнөзүңө карасам,
Мусулман эмес капырсың.
Кимге тааныш, кимге жат,
Ким алыс, кимге жакынсың?
Келбетиңе карасам,

Кемчили жок баатырсың.
Жүзүң заар көрүнөт,
Жүз миң эрге татырсың.
Колтугуңда кысылган
Эки жолборс териң бар,
Чоң ажыдаар өлтүргөн,
Дагы бир сонун белгиң бар.
Душмансыңбы, доссуңбу?
Пикириң бизге коштуңбу?
Чын сырыңды айта кой,
Чыйраксыңбы, бошсуңбу?
Чын пикириң коштуңбу?
Кайтпас баатыр элде бар,
Кабылан жүрөк эрде бар,
Калмактан келген эр жигит,
Кандай өнөр сенде бар?
Кашыңдагы көп элге
Калпы жок чынын айта сал.
Кабак, сының түрүңдөн
Калкым сени байкашар.
Аппак жүзүң саргайган,
Алыстан арып келгендей.
Алдынан чыккан душманды
Арзандык менен жеңгендей.
Арстан, жолборс, ажыдаар
Алдырган сага тең келбей.
Алышкан жоого болорсуң
Аркарды аткан мергендей.
Каны менен бегиң ким?
Ата-журтуң, тегиң ким?
Качып жүрсөң чыныңды айт,
Кай душмандан жеңилдиң?
Айтчы, баатыр, сырыңды,

Ажыдаар кимден жыгылды?

Кимден мынча жеңилип,

Ким тапты сенин ыгыңды?

Коломолуу кол болсоң,

Кошунуң кимден кырылды?

Анык баатыр сен болсоң,

Айта койгун чыныңды?

Мадылбектин берген жообу:

— Аман-эсен болдуңбу,

Арзыган менин бектерим.

Арманым жок кудайга,

Ак тилекке жеткеним.

Араңарда болсом деп,

Алыстан сени беттедим.

Аты калмак колунда,

Ак тилекке жетпедим.

Менин атым Мадылбек,

Аттанып сизди бет алган,

Эки жолборс, ажыдаар

Эч жардамсыз жеке алган.

Үч ай бою жол жүрүп,

Үшкүрүп зорго жете алган.

Тирүү көрдүм жүзүңдү,

Энди жок менде эч арман.

Элим калмак, падышам

Элинен чыккан Уюлкан.

Уюлканды куткардым

Урушта нечен кыйындан.

Уюлкандын өзүнүн

Жылкысы бар элүү миң.

Жылкычысы нак беш жүз,

Башчысы анын жалгыз мен.

Жылкыга тийген жоо болсо,
Анын бир тайын берген эмесмин.
Миңдеген далай баатырга
Беттешип далай кездештим.
Далайын колго түшүрүп,
Далайлар менен беттештим.
Бир күнү ойлоп олтуруп,
Турмушум менен чектештим.
Канымды берип, кан үчүн,
Далайлар менен кектештим.
Кыргыздай жакшы турмушка
Кыяматта жетпесмин.
Өмүрлүккө кыргыздан
Өлбөсөм тирүү кетпесмин.
Кан Уюлдун душманын
Далайларын зарлаттым.
Өнөрдүү баатыр болсом да,
Өмүрү канга алдаттым.
Ушул чакка мен келип,
Уйчумандай жан бактым.
Келдим качып кутулуп,
Кереги жок калмактын.
Ээн баш калмак канына
Эмгегимди жалматтым.
Качып жолго мен түшүп,
Кара жолду чаңдаттым.
Келтирбе мага жиниңди,
Келе электе мурунтан
Кереметиң билинди.
Колуңа качып мен келдим,
Кошуп ал мендей иниңди.
Так башымды кессең да,
Тартпай айтам тилимди.

Калмактагы жүрүшүм
Кайталабай курусун.
Капалык көөнүңө албагын,
Качкын жигит урушун.
Каалабасаң сенде жок,
Кара чака жумушум.
Оңбогон калмак канынан,
Оңдолбоду турмушум.
Ошонун үчүн мен келдим,
Ойлонуп сени кыргызым.
Мудаам ушул ойлогон.
Башка жок менин кылмышым.
Кыргыз сенден көөнүм ток,
Кыялым менин абдан шок.
Бара-бара сынаарсың,
Менде көрүнөрлүк өнөр жок.

Ошондо Болоткандын айтып турган сөзү:

— Жашылын кийдин күрмөнүн,
Жагалмайдай жүргөнүң,
Жагымдуу сүйлөп кишиге,
Жаш келиндей күлгөнүң.
Жапылдашың башкача,
Жансыз болуп жүрбөгүн?
Торкосун кийдин күрмөнүн,
Турумтайдай жүргөнүң,
Туюнта сүйлөп кишиге,
Турмушта болбойт күлгөнүң.
Тулку денең сууктай,
Душман болуп жүрбөгүн?
— Айткан сөзгө ынаныңыз,
Ар кандай ишке салыңыз,
Жашабасын калп айтсам,
Жаш өспүрүм жаныбыз.

Ишенбесең, башымды
Азыр кесип алыңыз.
Келме шаадат үйрөтүп,
Кесе башым чабыңыз.
Мусулман кылып өлтүрүп,
Көп соопту табыңыз.
Мага болот ал өлүм
Миң жашасам табылгыс.
Мен ишендим диниңе,
Мусулмандык илимге,
Туура башым кесип ал,
Менин душмандык шегим билинсе.

Темиркан, Болоткан баатыр Мадылбектен эч күнөм санабай ишенип, жигиттердин катарына алып, жыйырма жигитке башчы кылып, экинин бири деп дайындап койду.

Мадылбек айла менен бардыгынын койнуна кирип, моюн алышып, кимисине болсо да ынак болуп кетти. Мадылбекке Темиркан элден сулуу тандатып, сынчыларга сындатып жүрүп Бердиярдын Бексулуу аттуу кызын, катардагы нарын, казынадагы зарын төгүп жатып алып берген. Ушуну менен толук бир жыл өтөт. Мадылбектен эч кандай шек, же арамдык белги билинбеди, Кетмен-Төбөдө жашаган Тагайкан деген кан бар болучу. Бул киши абдан акылман жана тажрыйбалуу, адамдын ички пикирин акыл менен болжоп, анын жаманын, же жакшысын, адалын же арамын көз карашынан эле ачык билип койчу. Ошол Тагайкан жээндеринин ташты жарган даңкын угуп, ага барып көрүп келүүгө өтө кумарланып, он жигит алып Таласты карап жүрүп кетти.

Жолборскан аны колунан келишинче сыйлап, Каратал карыяны чакырып келип кашына койду. Тагайкан бардык жигиттерди күндө сынап жүрүп, Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабектерди Караталдын кашына чакырып алып туруп ошолорго айтып турган сөзү:

— Айланайын балдарым,
Айтпаймын сөздүн жалганын.
Көп сөз айтам силерге
Көрөсүң кудай салганын.

Аркаңда Шабек, Солтоной
Арстандай балбаным.
Айланайын баатырлар,
Арылбайт менин арманым.
Ичиме муңдуу сөз батпай,
Имерилип зарладым.
Күрөктөп дилде сузгандар,
Күлпөтүңдү бузган бар.
Күндө ойлонуп олтуруп,
Күйүттүү менде бушман бар.
Ичиңерде силердин
Ичи арам душман бар.
Дүйнөгө жаралып,
Адамзат болуп саналып,
Ичи бузук душмандан
Илинбей өчтү алалык.
Кызык сөзгө ишенип,
Кылбагыла балалык.
Балакетти тургузбай
Башын кесип салалык.
Кызыкты кылат окшоду,
Кырк жигитке жамалып.
Мен бир арман кыламын,
Мээрлешим чырагым,
Бир боорумдан туулган,
Бир тууган жээн ынагым.
Кыркасы менен тептегиз
Кырк жигитиң сынадым.
Кырк баатырың тептегиз
Кыялы-бейли сүттөн ак.
Кыркын бир аял туугандай,
Кызыктуу тегиз бүткөн ак.
Жалпагыраак жаш жигит,

Жаңы келген бир калмак.
Жалпы пейли оңолбойт,
Жаман экен кызталак.
Жакшынакай көздөрү
Жамандыкты көздөдү.
Шашып жүргөн немедей
Шайтандай экен сөздөрү.
Арамы азыр козголбойт,
Ар кайсыңды кош колдойт.
Ар неме айтып күлдүрүп,
Алдыңарда оштондойт.
Айтты десең өзүң бил,
Акыры түбү дос болбойт.
Оңдосун кудай акырын,
Ойлонуп айтып жатырым.
Башынан бузук пикири,
Мадылбек аттуу баатырың.
Көңүлү сага душмандык,
Көзү чаар капырың.
Желдетиңе тез өлтүрт,
Жетти менин акылым.
Жаккан оттой жанып тур,
Сырыңарга каныптыр.
Анын айткан сөзүнө
Акылың абдан ынаныптыр.
Илбериңки жан болуп
Ичиңе кирип алыптыр.
Барлык менин айтарым,
Мадылбек кулду бат өлтүр.
Мага бир пейли жакпайт го,
Калмактын тузун актайт го.
Абыдан алып сырыңды,
Ал-күчүңдү чактайт го.

Анык сырың билгиче,
Азыр бул капыр шашпайт го.
Тентектигин иштетип,
Тескери сенден баспайт го.
Өмүрү сага жагынып,
Өлүмдөн дагы качпайт го.
Ушинтип жүрүп бир күнү,
Мойнуңа аркан таштайт го.
Билгенче качан сырыңды,
Бир пейлинен жазбайт го.
Нак ушинтип бул арам,
Найзасын бир күн ашпайт го.
Асили мындан пайда жок,
Азыр муну жок кылгын.
Абыдан пейли арамдык
Арбак чындап соккурдун.
Айткан тилим албасаң,
Ажалдан мурун өлөсүң.
Жоготпосоң калмакты
Бир балааны көрөсүң.
Ичкениң кымыз, шекер, бал,
Кийгениң күлгүн ак кемсел.
Жалганда көрүп жыргалды,
Жая кесип жедиң жал.
Кагылайын медегим,
Капырды кайра келбес жолго сал!
Кас душмандан бул жаман,
Кайышпай менин тилимди ал.
Семирип жүрөм аркаңда,
Сенден башка кимим бар.
Алдыңардан кетпеген
Ашырбек аттуу иним бар.
Акыры менин айтканым —

Каапырды тез өлтүрүп, башын ал.

Аны угуп Темиркан

Тагасын карап күүлөнүп.

Тетири карап күбүрөп,

Угузбастан сүйлөнүп.

Катуу сүйлөп айтуудан

Калкы журттан ийменип.

— Чоң атаңды, таяке,

Тартып калган экенсиң,

Шайыр эмес, күлкү эмес,

Шалпып калган экенсиң.

Кырк жигитти сен ага

Аңдып калган экенсиң.

Алтымышка чыкпастан

Алжып калган экенсиң.

Өгүз эмес, үй эмес,

Мөөрөп калган экенсиң.

Кесел эмес, жинди эмес,

Жөөлүп калган экенсиң.

Ара жолдо аты өлбөй,

Жөөлөп калган экенсиң.

Төгүн эмес, чын эле

Дөөрүп калган экенсиң.

Жигиттерим бир баштан

Көөлөп калган экенсиң.

Мадылбекти сен баштап

Бөлүп калган экенсиң.

Бизге кылган зыянын

Көрүп калган экенсиң.

Күн мурунтан алдымды

Торгогонун карачы.

Боёкчу десе сакалын

Боёгонун карачы.

Таяке, сенин бул сөзүң
Айласы кеткен далбаса.
Мадылбектей жигитти
Берет кудай жалгаса.
Мадылбек сенин улактуу
Чебичиңди албаса.
Саламдан башка эч кимди
Жамандап айтып барбаса.
Бул айтканың биз үчүн,
Муз көпүрө каргаша.
Бул сөзүңдүн мааниси
Ачылбаган дарбаза.
Ачууланган түрүңүз,
Адамдан сөздүү сүрүңүз.
Анык чыны Мадылбек
Биздин арабызда гүлүбүз.
Жаным тага, ойлосоң,
Жарабайт го мунуңуз.
Муну жогот дегенче,
Бир-бирден чачым жулуңуз.
Өзгөлөр доор сүрө албайт,
Өкүм сүрүп биздердей.
Өз багыма Мадылбек,
Өзү келген изделбей.
Айткан сөзүн Мадылбек
Апты айлана тандыбы?
А болбосо, таяке,
Азапка сени салдыбы?
Ат-тонуң уурдап Мадылбек
Анан көөнүң калдыбы?
Анчалык жаман көргүдөй,
Сенин алтының уурдап алдыбы?
Адамзатка жамандык

Кыял кылбайт Мадылбек.
Өктөмсүнүп кишини
Уялдырбайт Мадылбек.
Досу түгүл жатына
Зыян кылбайт Мадылбек.
Кербен болсоң, таяке,
Кечке калбай жүгүң арт.
Мерген болсоң, таяке,
Тоого чыгып кийик ат.
Жолоочу болсоң, таяке,
Жоболоң салбай жолуң тарт.
Ичиңде бизди жактырбай,
Иретимди бузгансың.
Күндүгүнө күрөктөп
Күмүш алтын сузгансың
Мадылбекти сен бизден
Айырмакка куштарсың.
Андай ишти ойлосоң,
Азыр мага душмансың.
Аны угуп Тагайкан,
Ачууланып бакырды.
Атымды тарткын кетем деп,
Өз жигитин чакырды.
Душман көрөт бул акмак,
Айтып турсам акылды.
Айырбаш болуп душманга,
Менин алтын башым сатылды.
Керек кылбайм тыйынча,
Бул акмактай жакынды.
Таяке, жээн ичине
Чоң душмандык орноду.
Тагасына тил албай,
Түбү балдар шорлоду.

Жолунан чыгып кой деген,
Жолборсканга болбоду.
Караталдай карыя
Катуу айтса да болбоду.
Малым-мүлкүм тартуу деп,
Ат айтса да болбоду.
Болбой турган Тагайкан,
Болжолду сөздү эми айтып,
Мадылбекти өлтүрбөй
Жашабайсың деп айтып.
Шарт эттире камчы урду,
Шашпагын балам деп айтып.
Жүрүп кетти Тагайкан,
Жээнине таарынып.

Мадылбек өзү бир түнү таң атканча уктабай ойлонуп чыкты да, Темиркан менен Болотканды кантип колго түшүрөрүнүн айласын ойлоп тапты. Эртең менен эрте туруп элдин көзүнчө дааратын алып, намазын окуду. Баягысындай эле сездирбей жүрүп баатырлардын кырк жигит менен олтурган үстүнө кирип келип, колун куушуруп салам берип айтып турганы:

— Ассалоому алейкум,
Адамдан артык бектерим.
Ар кайсыны сүйлөсөм,
Айыптар мени этпегин.
Он сегиз ай боюнча
Ойноп бөлө кетпедим.
Мартабам өөдө болсо да,
Максатыма жетпедим.
Максатымды мындайча,
Макул кылып чектедим.
Уюлканда мен элем,
Жылкычынын баштыгы.
Жылкысын айдай келбеген,
Мадылбектин жаштыгы.

Уюлкан мага көрүндү
Урушсам жанды алчудай.
Акырында болгомун
Акыга жүргөн жалчыдай.
Эптей албай мен болдум,
Энчиден куру калгандай.
Уруксат берсең баатырлар,
Кайра жанып барамын.
Жылкычынын барлыгын,
Үгүттөп колго аламын.
Мен жөнүндө кан жактан
Айтылган сөзгө канамын.
Он миңдеген жылкыны
Айдатып жолго саламын.
Өнөрүн көргүн ошентип,
Мадылбек сындуу баланын.
Дабасын табам ошентип,
Көкүрөктө жаранын.
Мындан чыгып жөн гана
Канга барам жалынып.
Күнөөмдү, таксыр, кеч деймин,
Мойнума курум салынып.
Өзү ак көңүл жан эле,
Кайра калар багынып.
Баягыдай жылкычы
Боломун белги тагынып.
Мага келип малчылар
Учурашат жабылып.
Үч ай турам ал жерде,
Үзүлбөстөн жагынып.
Жылкычынын барлыгын
Үгүттөймүн чамынып.
Элиң менен жериңди

Эбегейсиз мактаймын.
Силердейди чынында
Дүнүйөдөн таппаймын.
Жылкычыны имерип,
Илгери айдап жиберип,
Аркасынан жоо тосуп,
Көп жылкыны сактаймын.
Он миңдеген жылкы албай,
Ороюп куру келбеймин.
Он миң кошун болбосо,
Миң кишиге желбеймин.
Жалгыз өзүм он миңге
Такыр моюн бербеймин.
Беш кишини чыңдасам,
Бир колума сермеймин.
Мындан кетип мен кайра.
Тогуз айда келемин.
Калмактын калың жылкысын
Айдап келип беремин.
Эмдиги жылы көктөмдө
Силерди көрүп келемин.
Кайра келер учурда
Алдымдан тосуп утурла.
Кырк жигит менен эки бек,
Он беш күн мурун жөнөгүн.
Бээ байлап ойноп жаткыла,
Кара-Суу, Кара-Ой өрөөнүн.
Ошол жерден жолугат
Мадылбек сындуу берениң.
Айланып кайра келгенче
Андай-мындай дебегин.
Эки баатыр сен менден,
Эч убайым жебегин.

Чакалайдын чак түштө,
Маңдайыма бак түшсө,
Байладым го деп ойлоп,
Чакчарылды Мадылбек.
Белгиледи тоскун деп,
Кара-Суу, Кара-Ой болжолун.
Тизгинин жыйбай чу деди,
Боз тору сындуу жоргонун.
Тер төгүлдү денинен
Суу аккандай чоргонун.
Көзү тойбой дүйнөгө,
Көрчү, баатырлардын соргогун.
Курсагы ачса бүтүн жейт,
Кунан чыкма торпогун.
Закымдай учуп Боз тору,
Баскан сайын талыбайт.
Отуз беш асый чыгыптыр,
Ошондо да карыбайт.
Күндүгүнө Боз тору,
Алты күндүк жол басат.
Эрте жетсем экен деп,
Көбүнчө конбой түн катат.
Эртең менен салдырып,
Оозун жыйбай күн батат.
Кан милдетин аткарбай
Кантип чыдап тим жатат.

Мына ушул жүрүшү менен Мадылбек үч айчылык жолду он беш күндө басып, Уюлкандын ордосуна кирип келет. Ошондо Мадылбек Уюлкандын алдына кирип, башынан өткөргөн бардык окуяларын айтып турганы:

— Аман-эсен барсыңбы,
Адилет Уюл каныбыз?
Алыскы жолго мен кетип,

Аман келди жаныбыз.
Айтканыма түшүнүп,
Азыр кулак салыңыз.
Жакшы тыңшап уккула,
Жашы менен карыңыз.
Мен бардым мындан кыргызга,
Боз тору минип аяңдап.
Баштан өткөн иштердин
Баарын айттым баяндап.
Айтар сөздү жолдо эле
Камдап алгам даярдап.
Кыргызды абдан көтөрүп,
Калмакты койдум жамандап.
Ала көөдөн баатырлар
Асмандап кетти бараандап.
— Илекор абдан жагымдуу,
Ичи толгон кир экен.
Барлык сырын билгенче,
Бир туугандай ини экен.
Торго бир күн түшүрөт,
Буга тоскоол болчу ким экен, —
Деп Тагайкан айтканда,
Оюм онго бөлүндү.
Ошол жерде Тагайкан
Мени өлтүрчүдөй көрүндү.
Айлам кетип алсырап,
Акылым алты бөлүндү.
Амалым кетип ал жерде.
Ажалым жакын көрүндү.
Аны угуп жээни.
Темиркан баатыр сүйлөдү.
Тагасынын бул сөзүн
Такыр жаны сүйбөдү.

Тагасына ишенип,
Мага эч бир тийбеди.
Кайра мага болушуп,
Өктөмсүгөн тагасын
Өлтүрөм деп жинденди.
Мадылбекти жаман деп,
Өлтүртчү киши ким, — деп,
Таарынып алып тагасы
Качкан бойдон жөнөдү.
Мендик болду ал жерде
Тагайкандан бөлөгү.
Калкалады душманы,
Мадылбектей төрөнү.
Дагы алдап мен келдим,
Андан бетер желдендим.
Карылуу кырк миң кол алып,
Кайра барып көрөлү.
Өзүмдүн ишим оңолсо,
Экөөн байлап келели.
Каным сенин колуңа.
Кармап келип берели.
Анаркан кызың мен алсам,
Башканын эмне кереги.

Мадылбек сөзүн бүтүрдү. Уюлкандын Мадылбекти кайра жөнөткөнүнүн түрү:
Жүрүп кетти Мадылбек,
Алганы кырк миң кол болуп.
Калың эл жүрүп кеткен жер
Кадимки кара жол болуп.
Каткырып күлөт Мадылбек
Өөдө-төмөн толгонуп!
Биргелешкен жолдошун
Биротоло күлдүрөт.
Түнөгөн жери түз болуп,

Токоюн тегиз бүлдүрөт.
Алыскы жерден угулат
Ат даңканы дүңгүрөп.
Түнөгөн жери түз болуп,
Түгөл өтсө бир жерден,
Бийик жерлер бас болуп
Мадылбек жүрөт кутуруп,
40 миң колго мас болуп.
Боз торуну салдырып,
Бар кумарын кандырып.
Калың колду как жарат,
Бул башына бир чыгып.
Анан кайра зуулдап
Ал башына бир чыгып.
Арка жагы көп колдун,
Бул ашуудан ашканда,
Алды жагы аскердин.
Тиги ашуудан артылып.
Ар жеринен зырылдай
Сурнай, керней тартылып.
Өзүнчө Мадыл кыйкырат,
Өзгөчө жаман алкынып.
Чынабаттын шаарына
Он беш күндүк жол калды.
Миң башыларды чакырып,
Мадылбек баарын колго алды.
Маселени түшүнтүп,
Бардыгына сөз салды.
— Мен кетемин илгери
Он миң баатыр кол менен.
Калганы келсин арт жактан,
Секиндеп биздин жол менен.
Кармашабыз тик барып,

Темиркан баатыр эр менен.
Тандап алып он миңди,
Мадылбек кетти оскундап.
Эки баатыр баланы
Түшүрмөккө тоскундап.
Асман, жердин арасы
Чаңдаган калың боз турпак.
Он миң колду Мадылбек,
Алып кетти оскундап.
Керней, сурнай угулат
Кере күндүк алыстан.
Күлүк ат чапса Боз тору,
Жоргосу менен жарышкан.
Акыл ойлоп келатат
Мадылбек сындуу даанышман.
Керме тоонун талаасын
Бойлоп келет Мадылбек.
Кырк жигиттен бөлүнтүп,
Өзүн достой көрүнтүп,
Кантип алдап байлоону
Ойлоп келет Мадылбек.

Мына ушул түрү менен Мадылбек жүрө турсун. Эмдиги сөздү кыргыздан баштайлы. Темиркан менен Болоткан бир күнү Мадылбек жөнүндө өз ара акылдашты да, кырк жигитти чогултуп алып:

— Кана, баатырлар, биздин Мадылбектин мындан кетип, кайра келер учуру болуп калды, биз алдынан утурлап чыгалы, — деди. Оролкан сулуу ошол түнү түш көрүп, аны күйөөсү Темирканга айта албай, өзүнүн жакын көргөн асылкеч кайниси Каратал карыянын уулу Арстанбек баатырды чакырып алып, Оролкан сулуунун айтып турган сөзү:

— Кагылайын о бала!
Кайрыла кет сен бала,
Кайгылуу бир сөз айтам,
Канып уксаң мен сага.

Менден угуп бул сөздү
Айта баргын агаңа.
Кайтпасаңар бу жолдон
Калтырдың кангыс табага.
Табага калган себебиң
Такыр жалган дебегин.
Айталбаймын ачыктан
Айланып кайта келериң.
Түндө бир жатып түш көрдүм,
Түшүмдө шумдук иш көрдүм.
Каптап келген чыгыштан
Калың кара куш көрдүм.
Көк жалкаяк бер жагы
Жан жүрө албас муз көрдүм.
Эки колго кондуруп,
Эки туйгун багыпмын.
Туурун алтын чаптырып,
Дүрү маржан¹³ тагыпмын.
Болот бычак колго алып,
Боосун кыркып алыпмын.
Көтөрө шилтеп ыргытып,
Көп каргага салыпмын.
Аны салып артынан
Кырк бир тайган агыттым.
Эки туйгун каргага
Аралаша түштү го.
Эки туйгун боолорун
Чындап менден үздү го.
Каргалар алып туйгунду,
Асманды карап сызды го.
Жерге түшүп каргалар,

¹³ Дүрү маржан — асыл мончок.

Кара кулак шер болду.
Карап туруп Оролкан
Кайгырып ичи чер болду.
Агыткан тайган барлыгы,
Аларга сонун эр болду.
Такымын жарып шерлердин,
Далайы кара жер болду.
Калың шерге кырк тайган,
Абыдан салды урушту.
Ат боорунан кан жүрүп,
Аябастан жулушту.
Убайымдуу катыгүн,
Ушул түшүм дуруспу?
Эки туйгун колума,
Экинчи кайра келбеди.
Каптаган калың шер чыккан,
Туйгундарды бербеди.
Айта баргын агаңа,
Мынча неге дегдеди.
Кырк тайганым кырса да,
Көп чычканды жеңбеди.
Уюлкандын жылкысын
Мадылбек капыр алып келбейт.
Буга барса эки бек,
Экинчи кайра түк келбейт.
Кыргын кылса канчалык
Кырк жигит аны түк жеңбейт.
Кагылайын, мен билдим,
Калмакты кайра жеңбесин.
Качанга какшап олтурам,
Какылдап сөздүн эмнесин.
Мындан кетсе мен билдим,
Кайрылып кайта келбесин.

Оролкан сөзүн бүтүрдү. Арстанбек баатыр аны угуп, тезден барып Темирканга айтты. Темиркан Оролканды чакырып алып, ачууланып Темиркандын айтып турганы:

Азыр бизге сен катын

Олуя кылдың өзүңдү.

Ар убакта сен мага

Аябай кылдың кесирди.

Алдыма тоскоол болбо деп,

Айтып тилим тешилди.

Эр Мадылбек баатырдан

Эч жамандык сездіңби?

Бир зыянга калтырып,

Мадылбек кыйбайт эч кимди.

Же сен, барбагын деп түш көрүп,

Пайгамбар болуп кеттиңби?

Орундуу Мадыл шайырдын

Оозунан ушак сездіңби?

Ойлобой турган түш көрүп,

Олуя болуп кеттиңби?

Дегенде Оролкан:

— Калың кербен калааңа,

Дүнүйөсүн саттыбы?

Же болбосо Мадылбек

Сага бекер малды таптыбы?

Же мал жагынан көп элиң

Сага бир катуу милдет тактыбы?

Тилимди албай койду деп,

Таарынып тагаң көчтүбү?

Тагаң сага жандырган

Шам чырагың өчтүбү?

Малдан көзүң каткыдай

Башың жетим өстүбү?

Саралалуу сан жылкы

Сага жетпес болдубу?
Сандык толгон асылдар
Мага жетпес болдубу?
Аксы, Талас жык толгон
Коюң жетпес болдубу?
Ар өзөндү жайлаган
Уюң жетпес болдубу?
Шаар сайын кырк дүкөн
Мага буюм жетпес болдубу?
Өрүш толуп өрчүгөн
Малга көзүң тойбойбу?
Алтын, күмүш алты там
Зарга көзүң тойбойбу?
Алысты самап делбесең,
Чындап менден үздү го.
Каргалар алып туйгунду,
Асманды карап сызды го.
Жерге түшүп каргалар,
Кара кулак шер болду.
Карап туруп Оролкан
Кайгырып ичи чер болду.
Агыткан тайган барлыгы,
Аларга сонун эр болду.
Такымын жарып шерлердин,
Далайы кара жер болду.
Калың шерге кырк тайган,
Абыдан салды урушту.
Ат боорунан кан жүрүп,
Аябастан жулушту.
Убайымдуу катыгүн,
Ушул түшүм дуруспу?
Эки туйгун колума,
Экинчи кайра келбеди.

Каптаган калың шер чыккан,
Туйгундарды бербеди.
Айта баргын агаңа,
Мынча неге дегдеди.
Кырк тайганым кырса да,
Көп чычканды жеңбеди.
Уюлкандын жылкысын
Мадылбек капыр алып келбейт.
Буга барса эки бек,
Экинчи кайра түк келбейт.
Кыргын кылса канчалык
Кырк жигит аны түк жеңбейт.
Кагылайын, мен билдим,
Калмакты кайра жеңбесин.
Качанга какшап олтурам,
Какылдап сөздүн эмнесин.
Мындан кетсе мен билдим,
Кайрылып кайта келбесин.

Оролкан сөзүн бүтүрдү. Арстанбек баатыр аны угуп, тезден барып Темирканга айтты. Темиркан Оролканды чакырып алып, ачууланып Темиркандын айтып турганы:

Азыр бизге сен катын
Олуя кылдың өзүңдү.
Ар убакта сен мага
Аябай кылдың кесирди.
Алдыма тоскоол болбо деп,
Айтып тилим тешилди.
Эр Мадылбек баатырдан
Эч жамандык сездийби?
Бир зыянга калтырып,
Мадылбек кыйбайт эч кимди.
Же сен, барбагын деп түш көрүп,
Пайгамбар болуп кеттиңби?

Орундуу Мадыл шайырдын
Оозунан ушак сездиңби?
Ойлобой турган түш көрүп,
Олуя болуп кеттиңби?
Дегенде Оролкан:
— Калың кербен калааңа,
Дүнүйөсүн саттыбы?
Же болбосо Мадылбек
Сага бекер малды таптыбы?
Же мал жагынан көп элиң
Сага бир катуу милдет тактыбы?
Тилимди албай койду деп,
Таарынып тагаң көчтүбү?
Тагаң сага жандырган
Шам чырагың өчтүбү?
Малдан көзүң каткыдай
Башың жетим өстүбү?
Саралалуу сан жылкы
Сага жетпес болдубу?
Сандык толгон асылдар
Мага жетпес болдубу?
Аксы, Талас жык толгон
Коюң жетпес болдубу?
Ар өзөндү жайлаган
Уюң жетпес болдубу?
Шаар сайын кырк дүкөн
Мага буюм жетпес болдубу?
Өрүш толуп өрчүгөн
Малга көзүң тойбойбу?
Алтын, күмүш алты там
Зарга көзүң тойбойбу?
Алысты самап делбесең,

Айланып кайра келбесең,
Аңдыган душман атайлап,
Атаңдын көзүн ойбойбу?
Душман болуп жакының
Кырк баатырыңды сойбойбу?
Аздыр, көптүр мүлкүңдүн
Ыраатын көрсөң болбойбу?
Аны угуп Темиркан
Ачуусу оттой тутансын.
— Албадың десең тилимди
Ажыдаар болуп жутарсың
Азыр жүрүп биз кеттик
Айткан сөзүң ит алсын,
— Аман-эсен барсыңбы,
Адилет Уюл каныбыз?
Алыскы жолго мен кетип,
Аман келди жаныбыз.
Айтканыма түшүнүп,
Азыр кулак салыңыз.
Жакшы тыңшап уккула,
Жашы менен карыңыз.
Мен бардым мындан кыргызга,
Боз тору минип аяңдап.
Баштан өткөн иштердин
Баарын айттым баяндап.
Айтар сөздү жолдо эле
Камдап алгам даярдап.
Кыргызды абдан көтөрүп,
Калмакты койдум жамандап.
Ала көөдөн баатырлар
Асмандап кетти бараандап.
— Илекор абдан жагымдуу,
Ичи толгон кир экен.

Барлык сырын билгенче,
Бир туугандай ини экен.
Торго бир күн түшүрөт,
Буга тоскоол болчу ким экен, —
Деп Тагайкан айтканда,
Оюм онго бөлүндү.
Ошол жерде Тагайкан
Мени өлтүрчүдөй көрүндү.
Айлам кетип алсырап,
Акылым алты бөлүндү.
Амалым кетип ал жерде.
Ажалым жакын көрүндү.
Аны угуп жээни.
Темиркан баатыр сүйлөдү.
Тагасынын бул сөзүн
Такыр жаны сүйбөдү.
Тагасына ишенип,
Мага эч бир тийбеди.
Кайра мага болушуп,
Өктөмсүгөн тагасын
Өлтүрөм деп жинденди.
Мадылбекти жаман деп,
Өлтүртчү киши ким, — деп,
Таарынып алып тагасы
Качкан бойдон жөнөдү.
Мендик болду ал жерде
Тагайкандан бөлөгү.
Калкалады душманы,
Мадылбектей төрөнү.
Дагы алдап мен келдим,
Андан бетер желдендим.
Карылуу кырк миң кол алып,
Кайра барып көрөлү.

Өзүмдүн ишим оңолсо,
Экөөн байлап келели.
Каным сенин колуңа.
Кармап келип берели.
Анаркан кызың мен алсам,
Башканын эмне кереги.

Мадылбек сөзүн бүтүрдү. Уюлкандын Мадылбекти кайра жөнөткөнүнүн түрү:
Жүрүп кетти Мадылбек,
Алганы кырк миң кол болуп.
Калың эл жүрүп кеткен жер
Кадимки кара жол болуп.
Каткырып күлөт Мадылбек
Өөдө-төмөн толгонуп!
Биргелешкен жолдошун
Биротоло күлдүрөт.
Түнөгөн жери түз болуп,
Токоюн тегиз бүлдүрөт.
Алыскы жерден угулат
Ат даңканы дүңгүрөп.
Түнөгөн жери түз болуп,
Түгөл өтсө бир жерден,
Бийик жерлер бас болуп
Мадылбек жүрөт кутуруп,
40 миң колго мас болуп.
Боз торуну салдырып,
Бар кумарын кандырып.
Калың колду как жарат,
Бул башына бир чыгып.
Анан кайра зуулдап
Ал башына бир чыгып.
Арка жагы көп колдун,
Бул ашуудан ашканда,
Алды жагы аскердин.

Тиги ашуудан артылып.
Ар жеринен зырылдай
Сурнай, керней тартылып.
Өзүнчө Мадыл кыйкырат,
Өзгөчө жаман алкынып.
Чынабаттын шаарына
Он беш күндүк жол калды.
Миң башыларды чакырып,
Мадылбек баарын колго алды.
Маселени түшүнтүп,
Бардыгына сөз салды.
— Мен кетемин илгери
Он миң баатыр кол менен.
Калганы келсин арт жактан,
Секиндеп биздин жол менен.
Кармашабыз тик барып,
Темиркан баатыр эр менен.
Тандап алып он миңди,
Мадылбек кетти оскундап.
Эки баатыр баланы
Түшүрмөккө тоскундап.
Асман, жердин арасы
Чаңдаган калың боз турпак.
Он миң колду Мадылбек,
Алып кетти оскундап.
Керней, сурнай угулат
Кере күндүк алыстан.
Күлүк ат чапса Боз тору,
Жоргосу менен жарышкан.
Акыл ойлоп келатат
Мадылбек сындуу даанышман.
Керме тоонун талаасын
Бойлоп келет Мадылбек.

Кырк жигиттен бөлүнтүп,
Өзүн достой көрүнтүп,
Кантип алдап байлоону
Ойлоп келет Мадылбек.

Мына ушул түрү менен Мадылбек жүрө турсун. Эмдиги сөздү кыргыздан баштайлы. Темиркан менен Болоткан бир күнү Мадылбек жөнүндө өз ара акылдашты да, кырк жигитти чогултуп алып:

— Кана, баатырлар, биздин Мадылбектин мындан кетип, кайра келер учуру болуп калды, биз алдынан утурлап чыгалы, — деди. Оролкан сулуу ошол түнү түш көрүп, аны күйөөсү Темирканга айта албай, өзүнүн жакын көргөн асылкеч кайниси Каратал карыянын уулу Арстанбек баатырды чакырып алып, Оролкан сулуунун айтып турган сөзү:

— Кагылайын о бала!
Кайрыла кет сен бала,
Кайгылуу бир сөз айтам,
Канып уксаң мен сага.
Менден угуп бул сөздү
Айта баргын агаңа.
Кайтпасаңар бу жолдон
Калтырдың кангыс табага.
Табага калган себебиң
Такыр жалган дебегин.
Айталбаймын ачыктан
Айланып кайта келериң.
Түндө бир жатып түш көрдүм,
Түшүмдө шумдук иш көрдүм.
Каптап келген чыгыштан
Калың кара куш көрдүм.
Көк жалкаяк бер жагы
Жан жүрө албас муз көрдүм.
Эки колго коңдуруп,
Эки туйгун багыпмын.
Туурун алтын чаптырып,

Дүрү маржан¹⁴ тагыпмын.
Болот бычак колго алып,
Боосун кыркып алыпмын.
Көтөрө шилтеп ыргытып,
Көп каргага салыпмын.
Аны салып артынан
Кырк бир тайган агыттым.
Эки туйгун каргага
Аралаша түштү го.
Эки туйгун боолорун
Чындап менден үздү го.
Каргалар алып туйгунду,
Асманды карап сызды го.
Жерге түшүп каргалар,
Кара кулак шер болду.
Карап туруп Оролкан
Кайгырып ичи чер болду.
Агыткан тайган барлыгы,
Аларга сонун эр болду.
Такымын жарып шерлердин,
Далайы кара жер болду.
Калың шерге кырк тайган,
Абыдан салды урушту.
Ат боорунан кан жүрүп,
Аябастан жулушту.
Убайымдуу катыгүн,
Ушул түшүм дуруспу?
Эки туйгун колума,
Экинчи кайра келбеди.
Каптаган калың шер чыккан,
Туйгундарды бербеди.

¹⁴ Дүрү маржан — асыл мончок.

Айта баргын агаңа,
Мынча неге дегдеди.
Кырк тайганым кыrsa да,
Көп чычканды жеңбеди.
Уюлкандын жылкысын
Мадылбек капыр алып келбейт.
Буга барса эки бек,
Экинчи кайра түк келбейт.
Кыргын кылса канчалык
Кырк жигит аны түк жеңбейт.
Кагылайын, мен билдим,
Калмакты кайра жеңбесин.
Качанга какшап олтурам,
Какылдап сөздүн эмнесин.
Мындан кетсе мен билдим,
Кайрылып кайта келбесин.

Оролкан сөзүн бүтүрдү. Арстанбек баатыр аны угуп, тезден барып Темирканга айтты. Темиркан Оролканды чакырып алып, ачууланып Темиркандын айтып турганы:

Азыр бизге сен катын
Олуя кылдың өзүңдү.
Ар убакта сен мага
Аябай кылдың кесирди.
Алдыма тоскоол болбо деп,
Айтып тилим тешилди.
Эр Мадылбек баатырдан
Эч жамандык сездіңби?
Бир зыянга калтырып,
Мадылбек кыйбайт эч кимди.
Же сен, барбагын деп түш көрүп,
Пайгамбар болуп кеттиңби?
Орундуу Мадыл шайырдын
Оозунан ушак сездіңби?

Ойлобой турган түш көрүп,
Олуя болуп кеттиңби?
Дегенде Оролкан:
— Калың кербен калааңа,
Дүнүйөсүн саттыбы?
Же болбосо Мадылбек
Сага бекер малды таптыбы?
Же мал жагынан көп элиң
Сага бир катуу милдет тактыбы?
Тилимди албай койду деп,
Таарынып тагаң көчтүбү?
Тагаң сага жандырган
Шам чырагың өчтүбү?
Малдан көзүң каткыдай
Башың жетим өстүбү?
Саралалуу сан жылкы
Сага жетпес болдубу?
Сандык толгон асылдар
Мага жетпес болдубу?
Аксы, Талас жык толгон
Коюң жетпес болдубу?
Ар өзөндү жайлаган
Уюң жетпес болдубу?
Шаар сайын кырк дүкөн
Мага буюм жетпес болдубу?
Өрүш толуп өрчүгөн
Малга көзүң тойбойбу?
Алтын, күмүш алты там
Зарга көзүң тойбойбу?
Алысты самап делбесең,
Чындап менден үздү го.
Каргалар алып туйгунду,
Асманды карап сызды го.

Жерге түшүп каргалар,
Кара кулак шер болду.
Карап туруп Оролкан
Кайгырып ичи чер болду.
Агыткан тайган барлыгы,
Аларга сонун эр болду.
Такымын жарып шерлердин,
Далайы кара жер болду.
Калың шерге кырк тайган,
Абыдан салды урушту.
Ат боорунан кан жүрүп,
Аябастан жулушту.
Убайымдуу катыгүн,
Ушул түшүм дуруспу?
Эки туйгун колума,
Экинчи кайра келбеди.
Каптаган калың шер чыккан,
Туйгундарды бербеди.
Айта баргын агаңа,
Мынча неге дегдеди.
Кырк тайганым кырса да,
Көп чычканды жеңбеди.
Уюлкандын жылкысын
Мадылбек капыр алып келбейт.
Буга барса эки бек,
Экинчи кайра түк келбейт.
Кыргын кылса канчалык
Кырк жигит аны түк жеңбейт.
Кагылайын, мен билдим,
Калмакты кайра жеңбесин.
Качанга какшап олтурам,
Какылдап сөздүн эмнесин.

Мындан кетсе мен билдим,
Кайрылып кайта келбесин.

Оролкан сөзүн бүтүрдү. Арстанбек баатыр аны угуп, тезден барып Темирканга айтты. Темиркан Оролканды чакырып алып, ачууланып Темиркандын айтып турганы:

Азыр бизге сен катын

Олуя кылдың өзүңдү.

Ар убакта сен мага

Аябай кылдың кесирди.

Алдыма тоскоол болбо деп,

Айтып тилим тешилди.

Эр Мадылбек баатырдан

Эч жамандык сездіңби?

Бир зыянга калтырып,

Мадылбек кыйбайт эч кимди.

Же сен, барбагын деп түш көрүп,

Пайгамбар болуп кеттиңби?

Орундуу Мадыл шайырдын

Оозунан ушак сездіңби?

Ойлобой турган түш көрүп,

Олуя болуп кеттиңби?

Дегенде Оролкан:

— Калың кербен калааңа,

Дүнүйөсүн саттыбы?

Же болбосо Мадылбек

Сага бекер малды таптыбы?

Же мал жагынан көп элиң

Сага бир катуу милдет тактыбы?

Тилимди албай койду деп,

Таарынып тагаң көчтүбү?

Тагаң сага жандырган

Шам чырагың өчтүбү?

Малдан көзүң каткыдай

Башың жетим өстүбү?
Саралалуу сан жылкы
Сага жетпес болдубу?
Сандык толгон асылдар
Мага жетпес болдубу?
Аксы, Талас жык толгон
Коюң жетпес болдубу?
Ар өзөндү жайлаган
Уюң жетпес болдубу?
Шаар сайын кырк дүкөн
Мага буюм жетпес болдубу?
Өрүш толуп өрчүгөн
Малга көзүң тойбойбу?
Алтын, күмүш алты там
Зарга көзүң тойбойбу?
Алысты самап делбесең,
Айланып кайра келбесең,
Аңдыган душман атайлап,
Атаңдын көзүн ойбойбу?
Душман болуп жакының
Кырк баатырыңды сойбойбу?
Аздыр, көптүр мүлкүңдүн
Ыраатын көрсөң болбойбу?
Аны угуп Темиркан
Ачуусу оттой тутансын.
— Албадың десең тилимди
Ажыдаар болуп жутарсың
Азыр жүрүп биз кеттик
Айткан сөзүң ит алсын, —
деп, Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабек жана кырк жигит болуп Чынабат
шаарынан чыгып, Жоргонун белин ашып жүрүп кетишти.

Булар самаган чоң сазга барышып, сегиз отор үйлөрүн катар тигишип, сегиз жерге сегиз желе бээ байлап, кымыздан арак тартып мас болуп, уктап жатып калышты.

* * *

Эмдиги сөз кырк миң колду баштаган Мадылбектен болсун. Мадылбек көп колду баштап, Чүй бетиндеги Кумбел ашуусунун түшкөн жерине жыйырма беш миңди таштап, салда дөөлөрдөн тандап он беш миңди алып, Таластын башы Караколдун түзүнө миңди таштап, анын ичинен мен баатыр деген эр жүрөктөрдөн тандап беш миң колду өзү баштап, Талас ылдый кирип, Кара чокунун төмөн жагындагы Сулпукордун аралындагы Манастын желесиндеги чоң сазга келип, ал жерге теректин өзөнүн өрдөтүп, беш миң аскерди көрсөтпөй бекитип коюп, өзү жалгыз салт ат менен секидеп Кара-Суу, Кара-Ойго келип, ал жердеги кырк жигиттин айлын жана байлаган желелерди көрүп, бастырып келип түшө калса, ар кайсы үй толуп уктап жаткан баатырлар.

Кыргын тийген немедей

Кырк жигит жатат мас болуп.

Илебине баралбай

Ичкени мастык аш болуп.

Байламакка умтулуп,

Мадылбек келет бастырып.

Арам ойду ойлогон

Аны шайтан азгырып.

Жанындай көргөн Мадылбек

Жайламак болду кас кылып.

Келип көрсө Мадылбек,

Сегиз үй катар тигилген.

Сабаны бышып жылкычы,

Кымызын ала жүгүргөн.

Чаңкап калган Мадылбек

Чаначы менен шимирген.

Кош башы Шоңкор баш болуп.

Учурашты баарына.

Эки бектин аттарын,

Эркин оттоп жатканын,
Басмайыл тартып токушуп,
Байлады үйдүн жанына.
Мас болуп тегиз кулаган,
Арак, шарап ичкенде.
Жайыты тулаң саз болуп,
Жегени чүйгүн аш болуп,
Баары тегиз уктаган,
Баатырдын баары мас болуп.
Союп кетсе белгисиз
Солтоной, Шабек баш болуп.

Мадылбек Темиркан менен Болоткандын мурдуна насыбай куюп жиберип, ал экөөнү тең тургузуп алды. Ал үчөө кучакташып көрүшкөндө, анткор Мадылбек кубангансып абдан ыйлады. Мадылбек ыйын токтотуп мындай деди:

Мен жөнөдүм ушундан
Боз торуну теминип,
Оолжуган жаныбар
Ооздугун кемирип.
Он тогуз күндө мен бардым,
Качкандай болуп элирип.
Уюлкандын өзүнө
Тик көрүндүм көзүнө.
Күнөөмдү кеч деп жалынып,
Күлө сүйлөп жагынып.
Анан кийин эки айга
Үйүндө турдум дем алып.
Бир күнү Уюл кеп айтты,
Жылкыга баргын деп айтты.
Балалык кылба балам деп,
Үгүт, насаат кеп айтты.
Кан буйругун мен угуп,
Жылкыны көздөй жөнөдүм.
Эки жүз киши бар экен,

Барлыгына мен айттым
Жылкыңды чогулт көрөмүн.
Жылкычылар мен айткан
Сөзүмдү эки кылбады.
Он эки миң жылкыны,
Көз ачканча жыйнады.
Түштүк жердин бетине
Түмөн жылкы сыйбады.
Келип менден кеп сурайт,
Эмне кылам деп сурайт,
Жылкычынын ичинде
Кай бир такмаксыган чыйрагы.
Анда аларга кеп айттым,
Анык ишен деп айттым,
Каныбыздын буйругу
Ушундай деп мен айттым.
Таластагы кыргызга
Калыңга берет жылкыны.
Күнү-түнү катуу айдап
Биз коёбуз уйкуну.
Артынан жооп беремин,
Калмактын келсе куугуну.
Бал тилимди балкытып,
Жылкычыларды азгырдым.
Укмуштуу сөзгө ишентип,
Уюлканды жаздырдым.
Калың жылкы айдатып,
Калмакка чындап кас кылдым.
Ишендирип сөзүмө
Көп жылкыны айдадым.
Артымдан келген куугунга
Ажыдаардай айбатым.
Оолжуп минген Боз торум,

Он миң жоодон тайбадым.
Кум белден бери ашырып,
Кең Таласка жайладым.
Кызыл коргон түзүнө
Кош тигип бээ байладым.
Зери учуруп жылкынын,
Өзүмдөн өзүм шердендим.
Жылкыны өзү көрсүн деп,
Атайлап сизге келгемин.
Жылкычылар тай соёт,
Жылкысынын четинен.
Кысыр эмди тайларды
Күндө союп экиден.
Силерди баары көрсөк дейт,
Кароолдоп секиден,
Бол, бектерим, аттанып,
Биз жүрөлүк тезинен.

Мадылбектин сөзүнө ишенип кырк жигитти уктаган жеринен ойготпой Темиркан, Болоткан колдоруна камчыдан башка жарак албай, салт ат менен жүрүп кетишти.

Зулпукордун аралынан өтүп Кара чокуну имерилгенде, Мадылбек атынан түшө калып бирдемесин оңдогон болуп айланышып кала берди. Мадылбек беш миң колду эки баланын артынан жөнөтүп, өзүнүн жүрөгү алеп-желеп болуп, алда кандай күн болор экен деп бир жерге токтоно албай, эки баланы кууп келе жатат. Ал эки бала эчтемеден кабарсыз, ыр ырдап кетип бара жатканда айлана аркасынан чыккан кыйкырык, чуу, тумандай каптаган чаң, чаңдан чыккан өңчөй эле түрү суук жан. Булар акылы айран таң калышып, эмне экенин биле алышпай алакташып турганча болбой, Агышайдын оозунан өтө берген ченде калың жоонун ортосунда калганын ошондо гана билишти.

Агышайдын түзүндө
Калың калмак камады.
Жараксыз келген балдарды
Жабылып ичте талады.

Тизгининен кармады
Тик Мадылбек арамы.
Жарагы жок жаш балдар,
Урушка кантип жарады.
Кыямат түшүп башына
Кырк жигитти самады.
Белден алып беш миң кол,
Жарагы жок жабылды.
Мадылбектей досунун,
Каарына кабылды.
Жарагы жок жабыл деп
Мадылбек шашып өкүрдү.
Армандуу балдар экөө тең
Абыдан кыйын өкүндү.
Мадылбек абдан кыйкырат;
— Айландыра торгогун.
Алдына барчу болбогун.
Колуңдан бирөө жаракты
Алдырып ийсең оңбодуң.
Темиркан менен Болоткан
Далайын муштап сулаткан.
Бирин уруп бирине
Далайын аттан кулаткан.
Көрүнөт оңой буларга
Көкбөрү тарткан улактан.
Көзүн ирмеп бу балдар
Көп калмактан качпады.
Кор болгону балдардын
Колунда жок аспабы.
Эрдик менен экөө тең
Эс-акылдан шашпады.
Кай бирөөнү карасаң
Аттан жулуп ыргытса,

Моюнунан үзүлүп,
Колунда калат баштары.
Үймөлөктөп көп душман,
Үстү-үстүнө жабылды.
Чоюлган эки балага
Чоң балакет табылды.
Кастык кылса достусу,
Кантип кылат сабырды.
Көп жылкыга кызыгып,
Көп балаага кабылды.
Он миң жылкы дегени
Он миң калмак жоо экен.
Көп калмакты бекиткен
Күңгөйдүн нечен коо экен.
Карайган жылкы дегени
Калмактын калың колу экен.
Алты жүздөн, беш жүздөн
Ар коктуда толо экен.
Алып келген Мадылбек,
Аскери калмак шол экен.
Кызыталак арамы
Кырса бүткүс мол экен,
Талыганча баатырлар,
Далайын кырып саптады.
Аттан жыгып байлоого
Айланы калмак таппады.
Тик качырып кирүүгө,
Мадылбек өзү батпады.
Бир мезгилде бир калмак
Дарыга малган пахтаны
Аркадан барып билинбей,
Мурунуна басканы.
Экөөнүн тең мурдуна,

Ал дарысын каптады.
Куу калмактар ойлонуп,
Мындай айла тапканы.
Аттан кулап экөө тең,
Кара жерди капканы.
Экөөнүн тең колдорун
Темир менен байлады.
Эр Мадылбек ошентип,
Эки бекти жайлады.
Экөөнүн колун бекитип,
Өлтүрүштөн тайбады.
Эки колун артына
Темир менен таңышты.
Мактаган досу Мадылбек,
Балакет болуп жабышты.
Жулкунарга дарман жок,
Армандуу болуп калышты.
Анык душман Мадылбек,
Алды колго намысты.
Атан төө комдоп миндирип,
Алыскы жолго салышты.
Кетип барат экөбү
Кум белди ашып төө минип.
Куру убайым, кур кайгы,
Кур санаага чөмүлүп.
Калмактарга кор болуп,
Кабыргалар сөгүлүп.
Өзүмө өзүм кылдым деп,
Өшөрлөп жашы төгүлүп.
Колдору бекем байланган
Аркасына таңылып.
Козголбогон немелер,
Колго түштү жаңылып.

Кылчактап карайт аркасын
Кырк жигитти сагынып.
Мадылбек куу артында,
Мактанып күлүп каткырды.
Алтын ооз, жез керней
Айды карап тарттырды.
Аңдып жоону алдым деп,
Асемин абдан арттырды.
Душманын кармап Мадылбек,
Туу түбүндө каткырды.
Күмүш ооз, жез керней
Күндү карап тарттырды.
Күткөн жоону алдым деп,
Күлпөтүн абдан арттырды.
Чүй боюнда кырк миң кол,
Жер дүңгүрөп баратат.
Мактанып жорго салдырып,
Мадылбектин көөнү шат.
Армандуу дүйнө жалган деп,
Акылды кудай алган деп,
Өзүбүздү өзүбүз
Байлатып кылдык арман деп.
Темселеп төөнүн үстүндө,
Темиркан айтты мындай кеп:
— Баатыр Болот, уга жүр,
Башынан айтам арманым.
Дагы бизге бул иш аз
Тагамдын тилин албадым.
Кайра кагып тагамды,
Таарынта тилдеп салганым.
Жүрөбүз деген түнүндө
Оролкан жаман түш көрүп,
Эртеси айткан күнүндө,

Кас кишидей көрүндү.
Атаны кокуй арман-ай,
Азапты башка салганы-ай.
Бир сескенип кырк жигит
Бизден кабар албады-ай.
Зар болду бизге жарты нан,
Кайырсыз калмак калкынан,
Бүтүн дүйнө сезденген,
Темиркан, Болот даңкынан.
Акканы көздө жаш болуп,
Солтоной, Шабек баш болуп,
Кыйкырык салып кырк жигит
Тиер беле артынан.
Көздөрүбүз тунарып,
Бутубуз төөдө суналып,
Көз жашыбыз көл болду
Көп калмактын зарпынан.
Аты калмак биз үчүн,
Артыкча жаман карышты.
Ата-эне, жарым Оролкан
Азаптуу күндө калышты.
Кедери жакка биз кеттик,
Келер чакты ким билет.
Кетти төрөң алыс деп,
Кыргызга кимдер билдирет.
Кырылдап үндү муң алып,
Кыйналып кеттик илдиреп.
Алыс жүрүп биз өлсөк,
Ак кепиндеп ким көмөт.
Кара көздөн жаш алып,
Кашымда турган жеңем жок.
Кейип ыйлап муңканып,
Кендирим деп ким калат.

Кыргыз, казак, өзүбек
Кырк беш шаар эл калдың.
Ага-тууган, ата-энем
Армандуу болуп сен калдың.
Сонун баатыр тең өскөн,
Солтоной, Шабек эр калдың.
Калмакка кетип байланып,
Кашыңа кантип мен бардым.
Алтын бөрү ичик
Киер күнүм бар бекен?
Ат куйругун чакчайтып
Түйөр күнүм бар бекен.
Оолжуган Оролкан
Сүйөр күнүм бар бекен?
Ак калпак кыргыз элимди
Билер күнүм бар бекен?
Артымдан кууп кырк жигит
Келер күнүң бар бекен?
Кыйкырып келип артынан
Тиер күнүң бар бекен?

Эки баатыр арманын айтып кете беришти. Эмдиги сөздү кыргыздын кырк жигитинен баштайлы. Эки баатырды Мадылбек алып кеткенине жети күн өтүп, сегиз күнгө айланды. Кырк жигиттин бири дагы сезбейт. Кырк жигит болбосо аларды ким эстейт.

Мас басканды нас басат, тоодон оор таш басат дегендей, Солтоной, Шабек болуп бардыгынын уктаганы тогуз күнгө созулду. Ошол күнү таңга жакын Солтоной түшүнөн чочуп ойгонуп, ордунан кыйкырып турду. Анын үнү менен Шабек жана Кыйыр баатыр ойгонуп тура калды. Ал үчөө караса — жаткан жеринде Темиркан менен Болоткан баатыр жок. Солтоной, карыя Шоңкордон сураганда ал киши Мадылбек келип, он миң жылкы айдатып келдим деп тургузуп алып кеткенине бүгүн сегиз күн болду деп, ал үч баатырга түшүндүрдү. Ошондо Солтоной ачууланып, бир шумдуктун болгонун билип, кырк жигитти ойготуп айткан сөзү:

— Жазайылга ок салып,
Атасыңбы, кырк жигит?
Жаныңдан бектер кеткенге
Капасыңбы, кырк жигит?
Жан бегинден ажырап,
Жатасыңбы, кырк жигит?
Калың жоого качырып,
Кирбейсиңби, кырк жигит?
Амандыкты алдадан
Тиледиңби, кырк жигит.
Кармалып кетти бектериң,
Билесиңби, кырк жигит.
Ак бүркүттөй теминип,
Таптангыла, кырк жигит.
Ажыратып бектерди,
Мактангыла, кырк жигит.
Баатырлар колго түшүптүр
Аттангыла, кырк жигит.
Атты терге бөлөйлүк,
Артынан кууп жөнөйлүк.
Ажыратып албасак,
Айылга келбей өлөлүк.
Кылычты канга бөлөйлүк,
Кырк жигит, бүгүн жөнөйлүк.
Кыргынды сонун салбасак,
Кыргызды көрбөй өлөлүк.
Тогуз кабат зооттун,
Толук баарын кийгиле.
Өлтүрүп калмак дөөлөрүн,
Өлүгүн сайга үйгүлө.
Атын айтып Манастын,
Арт жагынан тийгиле.
Башынан такыр билбедик,

Мадылбектин жүрүшүн,
Сонун кыргын салбасам,
Менин Солтоной атым курусун.
Артынан кууп баралык,
Арылды бизден балалык.
Аты калмак душманга,
Аябай кыргын салалык.
Алда таалам колдосо,
Ажыратып алалык.
Башынан бизди кудайым,
Баатыр кылып жараттың.
Калмак, кыргыз эл кылып,
Канчалык жерге тараттың.
Артынан тийсек кыйкырып,
Ат боорунан кан аксын.
Кылычты кыя чабалык,
Кыйкырып кууп баралык,
Айдалып кеткен бектерди,
Алыстан издеп табалык.
Боз тору минген Мадылдын,
Башын кесип алалык.

Солтоной кырк жигитти тургузуп, беш жигитти Кең-Колдун өрдөшүндөгү Коңурбай дарбыттын тамындагы койгон уруш жарактарына жиберди. Алар ат тизгинин жыйбай, түшкө жакын алып кирип келишти. Солтоной жылкычыларды Жолборсканга айта баргын деп Чынабат шаарына жөнөтүп, андан башка отунчу жигиттерге Шонкор абышканы кош башы кылып, он сегиз төөгө жүк артып, калмактардын артынан кууп жөнөштү. Булар он төрт күн жол жүргөндөн кийин, Мадылбектин кырк миң колу түз талаанын бетин бербей, кара корумдай болуп жатканын көрүштү.

Солтоной, Шабек жана Кыйыр баатыр кечке дейре чоң чокудан түшпөстөн калмактын кай жерге барып жайланганын көрүп турушту да, кырк жигитке келип Солтонойдун айтып турган сөзү:

Азаматым кырк жигит,
Душманга келдик жакындап.
Калың калмак жабылар,
Канчык иттей такымдап.
Мадылбек жүрөт башкарып,
Согончогу шакылдап.
Айласы болсо Мадылбек,
Найзасын бизге батырмак.
Куткарууга бектерди,
Жигиттер чындап акыл тап.
Түзөң аттуу жер экен,
Эки тоонун арасы.
Кырк миң колду баштаган,
Мадылбекти карачы.
Түлкү жатар жери жок,
Түзөңдүн түптүз талаасы.
Ажыратып алганча,
Адамдын тынбайт санаасы.
Алдыңда учкул тулпарлар,
Адамдын талбас канаты.
Бир бириңе мактанып,
Тандалгыла, кырк жигит.
Кайрат менен душманга,
Камдангыла, кырк жигит.
Чар тарапка көз салып,
Чамдангыла, кырк жигит.
Оболу баштан ашыкпай,
Акыл менен иштейлик.
Алсыз уруш салбайлык.
Эң кеминде бул жерге,
Эки айлык азык камдайлык.
Нечен күнү жол жүрүп,
Жеткенче абдан саргайдык.

Бүгүн түнү тандалып,
Он жигит чык камданып.
Качырып койго тийүүчү,
Карышкырдай шаңданып.
Карааныңды көргөндө,
Калмактар калсын шалдайып.
Сез көрсөтүп калмакка,
Айбаттанар күн бүгүн.
Катуу тийип душманга,
Кайраттанар күн бүгүн.
Канын төгүп душманга,
Кыргын салар күн бүгүн.
Кайтпас баатыр кылычтын,
Канын жалаар күн бүгүн.
Сыздатып калың душмандын,
Сырын алар күн бүгүн.
Кырк жигиттин барлыгы,
Кылчайбайт башка жумушка.
Каршысында жоо турса,
Кантип болот турушка.
Караңгыда түн бою,
Камданышты урушка.
Өпкөсү көөп жигиттер,
Өрөпкүп деми кысыган.
Өнөрүм бүгүн чыгат деп,
Өрттөнүп дени ысыган.
Ак көйнөк кийди белгилеп,
Зооттордун тышынан.
Ат токунуп он жигит,
Камданышты кечинде.
Жолуктурба кудайым,
Жоо ичинде кесирге.
Оолжуп атка миништи,

Оор куптан кезинде.
Шабек баатыр баш болуп,
Шатырашып жөнөдү.
Байкасаңар мамындай
Баатырлардын өнөрү.
Эбин тапса бошотор,
Эки бала төрөнү.
Мына мындай болду го,
Жигиттердин жосуну.
Жаткан экен бир четте,
Калмактын он миң кошуну.
Душмандан шексиз жайма-жай,
Оокатын ичип отуру.
Калмакка жакын барганда,
Тулпардын чаңы созулду.
Жарап жүргөн тулпарлар,
Жүгүрө турган этинде.
Жаалданса жигиттер,
Жан туралбайт бетине.
Тизеден боз жер казылат.
Тикеден тулпар секирсе.
Кыйкырыгы жер жарып,
Келди жоонун четине.
Каршы душман келе албайт,
Каармандын бетине.
Карсылдатып кан төгүп,
Качырып кирди жепире.
Качырыштан шашылыш,
Кайгы түштү калмакка.
Караңгыда калмактар,
Бирин бири чабышты.
Ичтеринен жоо чыгып,
Издебей өлүм табышты.

Кылыч чаап, найзалап,
Бир-бирине жабышты.
Карааны тоодой он жигит,
Калың колду как жарып.
Кантер айла таба албай,
Канчасы турат дагдырап.
Качып жүргөн мындан көп,
Кара жанын сактанып.
Ойрону чыкты калмактын,
Он баатырга капталып.

Мына ушул түр менен он жигит караңгы түндү билбестен, кас душманды киши деп көздөрүнө илбестен, бирин-бири чакырып, канын суудай сапырып, калың чөптөй жапырып, караңгыда кыйкырык, сүрөөн, карсылдак, тарсылдак, кылычтары жаркылдап, кимди ким билсин, караңгыда тааныбай калың калмак бирин-бири чаап, сайып өлтүрүп жатышты.

Сар торуну ойнотуп,
Салааланып тер кетип,
Оолжуп чыкты Солтоной,
Ооздугун чайнатып.
Солтоной баатыр, эр Шабек
Сонун кыргын салды го.
Баатыр калмак дөөсүнө
Балбандар найза малды го.
Ат ойнотуп дөбөдө,
Айланып карап калды го.
Кырк жигит көзгө көрүнбөй,
Акылдан Сокең танды го.
Арыстаным кырк баатыр,
Урушту койгун сен азыр.
Аман болсоң келгин деп,
Ач кыйкырык салды го.
Солтонойдун кыйкырык,
Күнчүлүк жерге барды го.

Бул дабышты кырк жигит
Укканда таанып алды го.
Бир канчасы кетиптир,
Күн чыгышка урушуп.
Бир бөлүгү кетиптир,
Батыш жакка сүрүшүп.
Бет-бетинен баатырлар
Кеткен экен күрөшүп.
Кырылган калмак эсепсиз,
Кыйналып катуу жүдөшүп,
Кылыч алып колуна,
Кыйкырган болуп чү дешип.
Жаны калбайт Мадылбек,
Бир нерсени билгенсип.
Ичинде коркуп, сыртынан
Кенебейт бош жүргөнсүп.
Кырк жигит көзгө көрүнбөйт,
Түнт токойго киргенсип.
Бир убакта келатат
Дөңкөнөй баатыр, Бердике.
Далайларды талкалап,
Абыдан салган эрдикке.
Кан куюлуп боюнан,
Катып калган тердикке.
Бирөөнө урган таш,
Кулак түпкө тийиптир.
Урган жери алыстан,
Үн жетпеген бийик кыр.
Бычак менен кескендей,
Биринин бетин кыйыптыр.
Данакердеп таңышып,
Зоргодон канын тыйыптыр.
Бешөөн үйгө түшүрүп,

Беш баатыр кайра жөнөдү.
Белгилешти барууга,
Солтоной турган дөбөнү.
Белгилүү болду баарыдан,
Бул бешөөнүн өнөрү.
Жарадан аман калган жок,
Ошолордон бөлөгү.
Кайра келип бешөө тең,
Солтонойго жолукту.
Аттарын да, өздөрүн
Ачкалыктан солутту.
Солтонойдун айтканы,
Тез чогул дейт баарыңар.
Жараатыңар көбөйүп,
Азайыптыр каныңар.
Айланайын баатырлар,
Аман болсун жаныңар.
Бириңди бириң баштаба,
Жоо колуна таштаба.
Түшүп калса бирөөңөр,
Чанбагыла башкага.
Аман киши тоюнат,
Бел алдырба ачкага.
Ар киминин денинде
Кырдан жара болсо да,
Бир-бирине билдирбей,
Жараларын жашырат.
Бирин-бири көп мактап,
Кайрат, күчүн ашырат.
Күч сынашып күрөшүп,
Бир-бирине асылат.
Баатыр жигит жарага,
Ушунтип жүрүп катыгат.

Шабек айтат ушунтип,
Баарысына түшүнтүп.
Жалпы урушка кирерде,
Жаман жигит аптыгат.
От алдырбас милтедей,
Кылычын таамай шилтебей
Арбыталбайт жоо жеңип,
Ар кайсыны чапчылап,
Баатыр жигит душманды,
Бир чабышта сап кылат,
Жүз киши алса ортого,
Учурабай жолтого,
Бирөөнө чаптырбай
Кара жерди каптырат
Балбансыган душманды,
Баатыр жигит аралайт.
Жоолуу жерде жамандар,
Жолдошуна карабайт.
Жараларды жигиттер,
Жашырганың жарабайт.
Жаралуу болгон азамат,
Жамандыкка санабайт,
Эр Байыштын күчүнө,
Баатырлыгың чамалайт.
Бу калмакты бүт жеңбей,
Биздин кумар тарабайт.
Бул дөбөгө баш кошуп,
Бардык жигит чогулду.
Аттары да буларып,
Аябастан согулду.
Жарасынан айыгып,
Жана салмак кобурду.
Бир-бирине баатырлар,

Учурашып көрүштү.
Кучакташып кай бири,
Беттеринен өбүштү.
Баарын айтып жатышат,
Башынан өткөн көп ишти.
Көргөнүнө кубанып,
Көзүнөн жашын төгүштү.
Кобурашып бастырып,
Кошту карап жөнөштү.
Кошко түшүп эр Кыйыр,
Дарылады баарысын.
Дарыкердик дабаанын
Билет Кыйыр маанисин.
Баркын билип Кыйырдын,
Бардык жигит таанысын.
Баатыр табып эр Кыйыр,
Дарысын септи жаратка.
Эки күндө жаралар,
Бүт айыгып калат ко.
Каксыз болуп жарадан,
Кайта кыргын салат ко.
Оозун ачкан бөрүдөй,
От болуп көзү жанат ко.
Кеңешишип сүйлөшүп,
Келди баары кошуна.
Айылдагы жумушкер,
Аксакал Шоңкор досуна,
Караса Шоңкор эрлердин,
Кандары аккан жошула.
Кубанып Шоңкор карбаңдап,
Куштай учуп дардаңдап,
Эки өгүздү сойдуруп,
Эт бышырды дардаңдап.

Мадылбек не деген зор балбан жигиттерден тандап үч жүз жигитти байланган эки бектин кашына сакчы койгон. Байланган эки баатыр канчалык аракеттенишсе дагы бошоно албай койгон. Кырк жигит кошто дарыланып үч күнү жатышып, жаралары айыгып, аттары дагы тоюнуп, так секирип элөөрүп калышты.

Кырк жигит жарактанып, тамактанып, душманды карап бет алышты. Алардын келе жаткан караанын көрүп калмактар дүркүрөшүп, эси чыгып зиркирешип, уйгу-туйгу чакчилене кым-куут болушуп, ат атка тийбей, бөлүнүп калышты. Ошондогу кырк жигиттин экинчи жолу урушканынын түрү:

Кирди эрлер четинен,
Кыйкырышып качырып,
Алдынан тоскон душмандын,
Абийири ачылып.

Түп көтөрө шашты го,
Дүнүйөсү чачылып.

Эр жигиттер душманга,
Экинчи кирди жапырып.

Аралашып киришти,
Аябай канын сапырып.

Тиктегенде душмандын,
Тилегин таштай катырып,

Түз талаадан кууду го,
Тигил тоодон ашырып,
Баатырларын байлоодон,
Бошотууга ашыгып.

Кай бирөөсү найзалап,
Качып душман кайсалап.

Кырк жигитке калмактар,
Оңду, солду чайпалат.

Кырк жигитке бир бирден
Миң кишиден жабылып,
Баатырсынган далайдын

Баштары кыя чабылып.

Мылтыктары тарса-тарс,
Келтектери карса-карс.
Туш тушунан качырып,
Тулпарлары чарчабас.
Отуз жаштан, он тогуз,
Ортосунда баары жаш.
Кылычтары жаркылдап,
Кынаптары шаркылдап,
Кыйынсынган калмактар
Кырылып жатат талпылдап.
Куру чабуул кай бири,
Кулаалыдай салпылдап.
Кыргыз баары шамдагай,
Кыптай боюн арчындап.
Кан, ылайга жуурулду,
Кара жерге балчылдап.
Ызы-чуу да, күрү-күү,
Чаң аралаш чыккан буу.
Баарын айдайт урушка
Мадылбектей шайтан куу.
Убаралуу калмактар,
Урунбай качып чыга албайт,
Ону кабат чапса да
Бир баатырды жыгалбайт.
Баатырлардын тулпарлар
Бирин топтон чыгарбайт.
Он күнү-түн чапса да,
Откоруп же сугарбайт.
Ызы-чуудан эр адам,
Биринин сөзүн угалбайт.
Өлүктөрдү карасаң,
Боо түшкөндөй айкашат.
Кууп жүрүп баатырлар

Ары-бери чайкашат.
Өнөр кылып баатырлар,
Өзүн өзү байкашат.
Оңуту келсе душмандын,
Онун бир жолу кайсашат.
Кай бирөөбү душмандын,
Жаны чыкпай кырылдайт.
Кай бирөөбү найза жеп,
Асмандап каны зырылдайт.
Жарым өлүп кай бири,
Үнү зорго кырылдайт.
Союл, келтек соолордун,
Баштарына зыңылдайт.
Калың колду как жарып,
Сүргөнүндөй кырк жигит,
Кадим эле токойго,
Киргениндей кырк жигит.
Улак тартып тамаша,
Жүргөнүндөй кырк жигит.
Кыргын салып душманды,
Жадаткандай кырк жигит.
Кудай чындап шер кылып,
Жараткандай кырк жигит.
Калың токой ичинен,
Адашкандай кырк жигит,
Найзага сайып кай бирин,
Ыргытып кетип баратат.
Капталдуу жерден кан агып,
Жылбышып кетип баратат.
Алга карап баатырлар,
Тырмышып кетип баратат.
Калмактын баатыр дөөлөрүн,
Жыгып кетип баратат.

Сай чуңкурга өлүгүн,
Тыгып кетип баратат.
Тулпарларга камчыны,
Уруп кетип баратат.
Дени кызып аттары,
Сууп кетип баратат.
Кара көзүн душмандын
Оюп кетип баратат.
Карчыгадан каңтарып,
Союп кетип баратат.
Кызыл канга боёлду,
Кырк жигиттин баарысы
Калмактын көбүн жашырган,
Кара суунун камышы.
Бута атым жерге бир ыргыйт,
Кыргыздын аттарынын арышы.
Караганга бир сонун
Калмакка кыргын салышы.
Качырып барып бир чапса,
Калмак как бөлүнүп калуучу.

Мына ушул түрдө кырк жигит калың калмакты кууп белге чыгып, ары ашып түзүнө жакындаганда, болжоп караса тирүү калган жоонун караны 30 миң- дей экени билинди. Кырк жигит аны көргөндө биздин эки баатырды ушул калың топ өзүнүн арасына алып жүргөн экен, мунун бул уюткусун бузуп, эртерээк ажыратып алыш керек дешип, кайрадан аттын оозун коё берип, камчы уруп, болот учтуу найзаны сундуруп белдегисин белден, тодогусун тоодон, корголгонун коодон, жолдогусун жолдон, ойдогусун ойдон, түздөгүсүн түздөн, найзанын учуна илип ыргытып жатышты.

Кырк жигит түзгө түшкөндө Солтоной менен эр Шабек бир дөбөнүн башына чыга калышып, канжыга- дагы добулбасты даңкылдата камчынын сабы менен уруп, кырк жигитти тегиз жыйнап:

— Баатырлар, биздин аттан түшпөй, оокат ичпей, уйку көрбөй, ар жерге токтобой, аттар суулуп оттобой, же бирпас тыныкпай, урушканыбызга бүтүн төрт

күн, төрт түн болду. Күч арыды, кол талыды, курсак ачты, кубат качты, ошондуктан азыр урушту токтотуп кайра келген ашуубузду ашып, оторубузга барып тыныгып дарыланалы — деди.

Жигиттердин ар биринде отуздан, элүүгө чейин оор жаралуу экени билинди. Кыйыр баатыр бардыгын дарылады. Кырк жигит ошол бойдон тогуз күнү дем алып жатып калышты.

Калмактар дыгдырылып барып чыгыш жакы тоонун этегинен жай алышты.

Кыйыр айтты: Калмактар эми ырас оңтойлуу жерге барып жатты. Эртең эрте аттаныш керек деди.

Тогуз күн жатып баатырлар

Жаралардан айыкты.

Эригип калды буудандар

Тушоосу менен секирип,

Күч кубаты баарынын,

Кайрадан келди жетилип.

Мадылбек колду иреттейт,

Кырк жигиттен шексинип.

Кыйкырат кыргыз калмактын,

Дараматын кетирип.

Калмактар дагы карады,

Кырк жигитти дүрбүлөп.

Караса калмак кыргызды

Качырып келет күркүрөп.

Ажыдаардын заарындай

Ар киминен бүркүлөт.

Аны көрүп калмактар

Аттанышты дүркүрөп.

Адамзатка сыр бербей

Мадылбек жүрөт зиркиреп.

Калың калмак аскерди

Калтырбайт атка миндирет.

Калмакты тике качырып,

Карышкырдай жапырып,

Аргымактар секирет.
Аңырдай оозу ачылып,
Тиктеген душман калмактын,
Тилегин таштай катырат.
Кай бирөөн найзалайт,
Кай бирөөн союлдап,
Коломолуу көп колду,
Койдой сойду кырк жигит.
Келтек чаап кулачын,
Кеңири чойду кырк жигит,
Кай бир калмак качалбай
Карбаластап өксөдү.
Өлбөгөнү кудайлап,
Өзүнүн жерин көксөдү.
Аты мыкты калмактар,
Бири бирин тепседи.
Каарданган баатырдан,
Качар жолун эстеди.
Кабыргасы сөгүлүп,
Каны жерге төгүлүп.
Кырк жигитти карасаң,
Кирген суудай көбүрүп.
Даңканына аттардын,
Өлүктөр чала көмүлүп,
Кырк жигит кыргый, калмактар,
Таранчыдай көрүнүп.
Далортодон аккан тер,
Такымынан төгүлүп.
Жазайылдар атылып,
Огун ташка батырып,
Орок оргон жалмаңдай,
Ойдон, кырдан качырып,
Солтонойлоп кырк жигит,

Манастап ураан чакырып.
Жарып чыгып тобунан,
Кайрадан кирет качырып.
Кылычтардын учунан,
Кыпкызыл кан чачылып,
Чапса кылыч билинбей
Баш кесилет жетиден.
Найза сайса кабаттап,
Аттан кулайт экиден.
Жарып чыгып жалтылдап,
Кайра кирет четинен.
Бирин бири көрө албай
Кырк жигит кетти бетинен.
Жору, кузгун тоюнду,
Кырылган элдин этинен
Бирин менен бирөөнү
Уруп жыгат экиден.
Асманды атып кай бири,
Зыңылдатат окторун.
Оң колуна көтөргөн,
Алты кадак чочморун,
Бирин бири байкабай,
Тарс дедире сокконун.
Күчөп уруш тынымсыз
Күндөн күнгө созулду.
Калың калмак топтошуп,
Бир бирине кошулду.
Баатырлардын күчүнөн,
Барган сайын тозулду.
Капталдата кызыл кан,
Кар суусундай жошулду.
Келтектешкен баатырлар
Кемибеген күчүндө.

Күнү түнү барабар,
Калың кыргын ичинде.
Кабыландай баатырлар,
Карсылдашкан ишинде.
Калмак муну өңү эмес
Көрбөгөн такыр түшүндө.
Бири мында, бири анда,
Бирине миңден жабылып,
Ичине кирген соо чыкпайт,
Издебей өлүм табылып,
Биринен качкан калмактар,
Бирөөнө кабылып,
Биринин башы кесилсе,
Бири белден чабылып.
Ар бирөө кыйкырса
Алыстан тоо таш жаңырып.
Беш күн, беш түн кырк баатыр,
Бири бирин көрбөдү.
Өнөрлүү жана күч менен,
Кырк жигит такыр өлбөдү.
Аттарынын изи жок,
Акыл айтар киши жок.
Адеп кыргын ичинде,
Ачкалык менен иши жок.
Мындан чыгып тигини,
Качырып кирет түнөрүп.
Жиптей жарап аттары,
Күндө күчөйт элөөрүп.
Качып берет калмактар,
Тоо таяна жөлөнүп.
Улам демейт душмандар,
Арт жагынан төлөнүп.
Айкалышты өлүктөр,

Бир бирине жөлөнүп.
Беш күн, беш түн баатырлар,
Бир чаалыгып талбады,
Суусун ичпей, уктабай,
Бир да тынып албады.
Жабылып калмак ташка алып,
Ким жүрсүн аны башкарып.
Чыкыйына таш тийип,
Эр Токону жалмады.
Эгей менен Жанайдын
Эми жаны карайды.
Карыдан колун сындырып,
Кабатынан кармады.
Ал үчөө тең өлүп,
Калмактын басты салмагы.
Солтоной, Шабек сүйлөштү,
Кайтар убак болду деп,
Суу ордуна сайларга
Кызыл кандар толду деп.
Сай-чукурга толтурдук
Калмактан калың колду деп,
Кыргыздан өлүп үч баатыр,
Кара жерге кабышты.
Үчөөнүкүн бир жерден
Өлүгүн булар табышты.
Үч баатырды өлтүрүп,
Калмактар алды намысты.
Үч баатырдын бир күндө
Ажалы чындап жетиптир.
Таш жаадырып кериден,
Такыр жанчып кетиптир.
Өлбөй далай уруштан,
Өмүрү бүгүн бүтүптүр.

Ал жерге токтоп экөбү
Кырк жигитти күтүптүр.
Далай калмак кыргыздан,
Боздоп кетип баратат,
Качантан берки арманын,
Козгоп кетип баратат.
Бир убакта эр Шабек
Арка жагын караса,
Эки бектин аттарын,
Калмактар коштоп баратат.
Аны көрүп эр Шабек,
Сындыра кууп жөнөдү.
Кылычтын мизин эр Шабек
Кызыл канга бөлөдү.
Атынан жулуп ыргытты,
Коштой качкан немени.
Эки аттын чылбырын,
Түйүштүрдү эр Шабек,
Колунан алып эки атты,
Жүрүш кылды эр Шабек.
Жол ачууга калмактан,
Уруш кылды эр Шабек.
Арыштады эр көк жал,
Алга карай талпынып.
Бирдемеден жалтанып,
Нени билсин байканып.
Шабектин коштоо эки аты,
Калды кийин тартынып,
Кетенчиктеп эр Шабек,
Бу да азапка бир себеп.
Тизгини чыгып колунан,
Кетти кийин чалкалап.
Түштү баатыр Шабегин,

Соорусунан артылып.
Шабек минген көк буудан
Качпай турду тартынып.
Шыпырылып кулады,
Көк буудандын соорунан.
Ортого алып көп душман,
Эр Шабекти торуган.
Коломолуу калмакты,
Кош аяктап тепкилеп,
Жанына душман келтирбей,
Ээсин буудан коруган.
Ортосунда үч аттын,
Эр Шабек турат кыйкайып.
Тепкисине буудандын,
Келген душман буйдалып.
Үн угулбай көп чуудан,
Айласын таппай көк буудан,
Добулбасты урууга,
Куйругу менен шыйпанып.

Көк буудандын куйругу менен шыйпанып урган добулбастын үнүн угуп,
Солтоной баш болуп тогуз жигит келип эр Шабектин айланасында кыяматтын
кыргынын салды. Эр Шабек менен эки атты аман эсен бошотуп алып чыгып
кетишти.

Эр Солтоной дөбөгө чыгып, «Арстандарым, келгин!» деп, ач кыйкырык
салды. Солтонойдун кыйкырыгы кере күнчүлүк жерге угулду. Ошондо кырк
жигит бул үндү угуп урушкан жоону таштап туш-туштан Солтонойду карап келе
жатышат. Кырк жигит он күнү жатып тыныгышты. Кыйырдын дарысынын күчү
менен жаралары дагы тегиз айыкты.

Бир түнү Кыйыр баатыр калмакча кийинип калмактын аскеринин ичине
барып турса, Мадылбек барлык элин чогултуп алып ачууланып элин катуу
тилдеп, жатканынын түрү:

Каршылашкан душманга,
Калың калмак элим бар,

Карап туруп мактансаң,
Каптаган туман желиң бар,
Карааныңа карасам,
Кара тоодой демиң бар.
Качырыша келгенде,
Катыңдан жаман чениң бар.
Карап турсаң калың эл
Кашыңа айтар кебим бар.
Калмактын Оргут шаарынан
Каалап кырк миң эр жыйдым.
Каруу жарак мол алып,
Канчалык алыс жол жүрдүм.
Как башым жалгыз мен барып,
Кандарды колго түшүрдүм.
Канчалык туздаш болсом да
Кадыры кетти жүзүмдүн.
Канчалык күчүң барлыгын,
Калтырбай айтам түшүнгүн.
Айтылган менин сөздөрүм,
Аркырап соккон жел эмес.
Алтымыш миң болсо да,
Кыргыздын алтооно тең эмес.
Айбаттанып кармашсаң,
Ал күчүң андан кем эмес.
Кыйкырып айткан сөздөрүм,
Кыраңдан соккон жел эмес,
Кырк миң баатыр эр жыйдым,
Кырк жигитке тең эмес.
Кылычташып кармашсаң,
Кыргыздан күчүң кем эмес.
Айылда жүрүп мактансаң,
Алы, күчүң артык билсеңер,
Алтын сап кылыч байланып,

Аргымак буудан миндиңер.
Ал күчүңдү сындасам,
Ак туйгун кууган чилсиңер.
Алдына барсаң кырылдың,
Ашка тойгон жиндилер.
Арданып такыр өлбөдүң,
Аялсың эже, сиңдилер.
Курулай элге мактансаң,
Кубатың артык пилсиңер.
Куш канаттуу бууданды
Курулай желге миндиңер.
Кырк жигиттен качышың,
Кулаалы кууган чилсиңер,
Кумурскадай кырылдың,
Курсагы тойгон жиндилер.
Кылычты жакшы чаппадың,
Кыз, аял же сиңдилер.
Айылда баатыр эр жүрөк,
Атылган бараң мылтыксың.
Абийириң кетип урушта
Акылды кайда тынчылтың.
Миңиң бирге тең болбой,
Мизиң бир учуп кырсыктың.
Кырк жигиттин алдында,
Кадим кыргыйдан качкан чымчыксың.
Талталынан кырылып,
Талаага өлүк толду го,
Алты кыргыз биздерди,
Ажыдаардай сорду го.
Баарыбыздын сөөгүбүз,
Талаада калчу болду го.
Убайымдуу түр менен
Уктабай көзүм ирмеймин.

Ушул турган бараңды
Ургандан бетер тилдеймин.
Баарыңды айдап түгөтбөй,
Бастырып өзүм кирбеймин.
Баласыңбы, жашсыңбы?
Байкап жакшы билбеймин.
Хан Уюлдун алдында,
Мен убададан тайбадым.
Ажыдаар, жолборстой,
Айылда, сенин айбатың,
Мен ишенип силерге
Бектерди алдап байладым.
Бабылгандай күчүң жок,
Баарың тегиз жайрадың.
Аттансаңар барааның
Атактуу баатыр карааның.
Кор болбойсуң душманга,
Колуңда кош-кош жарагың.
Илгерки Аргын, Аястай,
Жайчылыкта талабың.
Кырылышың тынымсыз,
Кыз, аялдан жаманың.
Али да болсо ойлогун,
Аман кетер амалың.
Кырк жигиттин алдында,
Кыйрадың кадим куурайдай,
Кырк жигит келсе болосуң,
Боолоп койгон буудайдай.
Ичиңе келсе бир кыргыз,
Болосуң ителги таан куугандай.
Качырса кыргыз силерди,
Кан менен денин жуугандай.
Алсырайсың тирүүбүң,

Аялдар бала туугандай.
Барааның тоодой болсо да,
Баатырлык жок сиркедей.
Баарын түшүн сөзүмдү,
Башыңды бекер ийкебей,
Баатырлар келсе болосуң,
Барчындан качкан күйкөдөй.
Ат жарашат минерге,
Тон жарашат кьерге.
Баарың тегиз ат салсаң,
Баатырлык күчтүк силерде.
Эмдиги менин айтарым,
Эрдигиңди байкадым
Күнү, түнү дебестен,
Киргин суудай каптагын.
Кыргызды тегиз жайлабай,
Кылчайып келип жатпагын.
Кырса дагы коркпостон
Кылычың жаза чаппагын.
Кайра намыс жибербей
Кандын тузун актагын.
Медет кылам силерди,
Менин тилим алгыла,
Тийишип өчтү албасаң
Тике эле өлүп калгыла.
Тандалып он миң баатырлар,
Таркабай, коркпой жакын бар.
Кабарсыз жаткан кыргызга,
Каптап тегиз баргыла.
Кырк жигитти камынтпай
Кыйкыртып жоого чамынтпай,
Кызык уйку кезинде,
Кылчайбас жолго салгыла.

Душманыңды жектегин,
Тургузбастан тепсегин.
Бириң колго түшкөндө
Тириликтен күдөр үскөндө,
Жоого таштап жолдошуң,
Жеке качып кетпегин.
Түнөп жатып албагын,
Түзөңдүн талаа сайына,
Уктап калат кырк жигит,
Мас болуп калмак майына,
Баатырларды туйдурбай,
Баса киргин айлына.
Таза бирин койбостон,
Таласты көздөп сайгыла.
Элим элим дегендер,
Эл камытын жегендер,
Урушта акыл токтоткон,
Уста балбан чеберлер,
Алалбай келсең кыргызды,
Аман бир кетем дебеңер.
Басып душман көөдөнүн,
Баатырсынган эрендер.
Байлап апкел кыргызды
Баатыр билек берендер.

Мадылбек бардык элине жарлыгын айтып токтоду. Ал жыйын таркагандан кийин, Кыйыр баатыр тике эле Солтоной менен Шабекке барып укканын айтып берди. Шоңкор түн ортосунан ашчыларды тургузуп, тогуз казанга эт астырды. Казанда эт чала бышып, таң агарып калганда, эр Шабектин катуу кыйкырыгын жер жарып, калмактын кумурскадай быжырап каптап келе жаткан жолун тосуп аларды бери карай өткөрбөй, жалгыз өзү он миң калмак менен сайышып жүргөнүнүн түрү:

Солтонойлоп бакырып,
Кырк баатыр деп чакырып.

Кыяматтай кыргынды,
Эр Шабек салып жүрөт жапырып.
Тик качырып келгендин,
Тилегин таштай катырып.
Карсылдатып жалгыз эр
Канын суудай сапырып.
Кылычынын учунан,
Кып кызыл кан чачылып.
Шабектин үнүн укканда,
Шашпайт бекен кырк жигит.
Укалап көзүн уйкудан,
Ачпайт бекен кырк жигит.
Ат атына жүгүрүп,
Баспайт бекен кырк жигит.
Аттанышып барлыгы,
Жоону карап бет алды.
Кыйын жоону жоготпой,
Кырк жигит кайдан эс алды.
Жандап келип казанды,
Эңкейип келип эт алды.
Казандан эңип ар кими,
Чеңгелдеп кетти этинен.
Ат үстүндө бултуңдап,
Чайнап барат бетинен.
Ачууна чыдабай,
Ысык этти аймады,
Өгүздөрдүн жилигин,
Бачырата чайнады.
Ар кимисин карасаң,
Атка чаап баратып,
Сындыра чайнап жиликти,
Шимип бүркүп жайлады.
Ат үстүнөн оокат жеп,

Тоюп кетип баратат,
Алдындагы душманын
Союп кетип баратат.
Жоболоңдуу жоолорду.
Жоюп кетип баратат.
Өлгөнүнөн калганын,
Кууп кетип баратат,
Өнө боюн кан менен,
Жууп кетип баратат.
Он миң колду баатырлар,
Сүрүп кетип баратат.
Коркуу менен иши жок,
Коендой калмак күчү жок,
Тамашалап бир бирин,
Күлүп кетип баратат.
Миң калмактан айбыкпай,
Мизи кайтып чаалыкпай,
Бири бир миң калмакка
Кирип кетип баратат.
Баатырлыгын кыргыздын
Билип кетип баратат.
Шилтегенде кылычтар,
Шылып кетип баратат.
Кайра кууп душманды,
Салып кетип баратат.
Жеткендерин аркадан,
Малып кетип баратат.
Качкандарга кара жер,
Тарып кетип баратат.
Канжар менен кай бирин,
Жарып кетип баратат.
Кырк бөрүнүн кумары,
Канып кетип баратат.

Качып калмак кошулду,
Он сегиз миң элине.
Чаң тополоң барлыгы,
Кырк бөрүнүн демине.
Кумурскадай көптүгү,
Куурайбы, чөппү эмине?
Жааланса баатырлар,
Жан келе албайт ченине.
Чакчылекей кым куут,
Калмакка кайгы түштү го.
Жаалын көрүп жамандар,
Жанынан күдөр үздү го.
Кармашам деп нечен дөө,
Кара жерди сүздү го.
Ызы чуу да күрүгүү,
Чаң тополоң шашылып,
Тыңы качып, чабалы,
Үңкүрлөргө жашынып,
Мени таштап кетпе деп,
Бир бирине асылып.
Кайдасың деп бир бирин
Бери кел деп чакырып.
Ушундайча кырк жигит,
Урушту го катыра,
Бир тарапты бет алса,
Койдой үркөт жапыра.
Бир убакта капыстан,
Бийик эмес жапыстан,
Чоң чеңгелдей таш тийди,
Чоголойдун атына.
Жанып тийип жыгылды,
Жамбашынын башына.
Эр Чоголой турууга,

Же кучактап ашыга.
Жөө калганда Чоголой,
Душманы алды ортого.
Учурады эр Чогоң
Бул сыяктуу жолтого.
Ит талаган немедей
Туш-тушунан келди го.
Найза менен сайгылап,
Канжар менен кирди го.
Бир жагынан урушуп,
Душмандар жатат тырышып.
Өлгөн атка байланган,
Добулбасты урду го.
Аны угуп кырк жигит,
Атынын башын бурду го.
Туш-тушунан келишип
Карсылдатып киришти.
Жеткире кырып душманды,
Жеңебиз деп билишти.
Туш-тушунан калмакты,
Туздагандай шылышты.
Ат чалынып өлүктөн,
Абдан сонун кырышты.
Аман-эсен Чогоңду
Алмагына тырышты.
Чогуу калмак ичинен
Чоголойду куткарды.
Кызыганын мындан бил,
Кыркы чогуу бүт барды.
Таза кырып душманды,
Баатырлар тегиз жөнөдү.
Кылымда болбос иш кылды,
Кырк жигиттин өнөрү.

Шордон кудай куткар деп,
Шоңкорго салам берели,
Эс алдырып аттарды
Экинчи күнү келели.
Жигиттердин ичинде,
Эки баатыр дагы жок,
Өлүгүн издеп табууга,
Бардыгынын чагы жок.
Көкүш менен Мамахан
Экөөнүн наамы жок.
Кылычы белден сынгандай
Кырк жигиттин алы жок.

Солтоной баатыр Чоголой баатырга калмактын бош калган миңдеген атынан тандап жүрүп бир кара кашка атты карматып, аны мингизди. Өлгөн эки жигиттен башкасы кошко келип, Шоңкор абышкага салам беришти, жараларын Кыйыр баатырга дарылатып жатып калышты. Беш күнү жатышты. Алтынчы күнү камданышып, шаңданышып уруш майдан жерине келип турушту.

Буларды көрүп көп душман,
Көңүлү калган уруштан.
Мадылбекти каргашат,
Ичине толуп көп бушман.
Мындай баатыр эрлерди
Улам демеп келгенди
Тирүү калмак өмүрү,
Уккан эмес укмуштан.
Нечен дөө калмак эрлери
Бектерди байлап келгени.
Калың душман бет алып,
Качырып калды туш-туштан.
Карсылдашып калышты,
Как төбөгө салышты.
Качырып найза беттешип,
Как жүрөккө малышты.

Бирин бири түшүрүп,
Бек намысын алышты.
Кырк жигит менен буудандар
Кызыды кирип арышты.
Качкан калмак бекинди
Калкалап сазда камышты.
Кара суулар кып-кызыл,
Кан жошултуп агызды.
Качып кыйрап калмактар
Бир бирине кагышты.
Чылк туйгун илгендей
Бетинен кетип балбандар,
Бир бирин кайдан табышты.
Майдаларын карабай,
Өлтүрөт деп санабай,
Барааны тоодой эр жүрөк,
Баатырларга жабышты.
Ал жердеген адамдан,
Кимди таанып ким билди.
Эртеден кечке урушуп,
Далай башты сындырды.
Алдыңкыга арткылар,
Качарына жол бербейт,
Жанын коргоп кай бирөө,
Жакынына кол сермейт.
Жүзү кабат келсе да,
Жакындап жардам берсе да
Жигиттерди камалап
Жыгууна ал келбейт.
Болжолун анык алганда
Башына келтек салганда
Баш аягы он беш миң
Кырк жигитке пар келбейт.

Отуздан, ондон болбосо,
Жана жүзгө толбосо.
Жанын коргоп калмактар,
Жалгыздан бир да жан келбейт.
Кыргында кимди ким билди,
Кимдер ыйлап, ким күлдү,
Калмактын туусу жыгылып,
Качкандар чексиз бүлүндү.
Кай бирөөнү ыргытат,
Карышкыр алган козудай,
Кайрып таштайт атынан,
Буттан алып кай бирин
Айрып таштайт чатынан.
Ошентип кыргыз баатырлар,
Миңине бирөө татыган.
Ар бирөөбү бир миңден
Бөлүп кетти ар кандай
Манас менен Алмамбет,
Аралашып калгандай.
Аябаган дөөлөр бар,
Атынын белин талытып,
Найзанын сабы солкундап,
Баатырлар көрүп толкундап,
Жүрө албайт душман илгери
Жүрөктөрү болкулдап,
Ант кылышкан жигиттер,
Сайларга өлүк толтурмак.
Аркасында Мадылбек,
Аскерин шыкап кыйкырат.
Атып салам качсаң деп,
Араң желет сампылдап,
Кай бирөөлөр качырып,

Кармалашып эңишип,
Каарман кыргыз баатырлар,
Камгактай кылып жеңишет.
Кел бери деп эр болсоң,
Бирин бири демитет.
Артынан демип келгинче
Айланасын кеңитет.
Ак турпакты кызартып,
Кан жошулуп эритет.
Көп душманды талкалап,
Күндөн күнгө кемитет,

Кырк жигит аттан түшпөй, оокат ичпей, санааны бөлбөй, уйку көрбөй, эки күн, эки түн турушту. Бир мезгилде бир калмак аябаган чоң союл менен Нар балбанды карыга салып кетти. Нар балбандын колунан кылычы жерге түшүп кетти эле, элүүдөй калмак жабылып кара келтектин астына алды. Ошондо Нар балбан кайраттанып ачуу үнү менен кыйкырып жибергенде анын үнүнүн заарына чыдабай качкандары дагы болду. Нар балбандын кырк жигитти чакырып айткан сөзү:

Арыган атым желбеди.
Айланайын, баатырлар,
Аман болсоң кел бери.
Аябаган баатырлар,
Анык кыргыз эрлери,
Кылычым түштү колумдан,
Кыргынды салган жолумдан.
Көзүм кетти тунарып,
Көп калмактын зорунан.
Келип куткар баатырлар,
Калмактын калың торунан.
Аны айтканда Нар балбан,
Астындагы көк буудан
Тегеренип тепкилеп,
Нар балбанды коруган.

Астымдагы көк буудан,
Асманды карап секирди,
Кыйындык башка түшкөндө,
Кырк жигит көрсөт бетинди.
Жан жолдошум баатырлар
Жабыла чаап келбесең
Жалпы калмак токмоктоп,
Шайымды жаман кетирди,
Анык мени сойду го,
Ачык көзүм ойду го,
Азыр барың келбесең
Мени айлантып жыгат шекилди.
Абийирим кеткенби,
Ажалым бүгүн жеткенби?
Арыстандарым келбесең,
Айтканымды сезбесең,
Ак кылычтын астында,
Ажалга Накең беттенди.

Кеткен кырк жигит бул үндү таанып, урушуп жүргөн жоону таштап жабылып келишип Нардын айланасынан калмакты кырып коюп, Нар балбанды караса ал баатыр ат үстүндө алдастап, ар кайсы жагын далбастап, аттан эси ооп жыгыла жаздап, балакетке жуугуп, көп келтекке уугуп, тили сүйлөөгө келбей араң эле турган экен. Ошондо кырк жигит Нар балбанды туш-тушунан келип бири жөлөп, бири таяп, бири жетелеп, бири айдап жөнөп кетишти. Кырк жигит Нар балбанды алып жөнөй бергенде үстү жагындагы капталдан бир аянычтуу дабыш угулат. Ал темир тордун ичинде жаткан Темиркан менен Болоткандын үнү экен. Ошондогу Темиркандын кырк жигитке айткан сөзү:

Кангыла менин сөзүмө,
Кан толду кара көзүмө.
Кагылайын кырк жигит,
Атың менен өзүңө.
Кашыңа кантип жетемин,
Арманымды силерге,

Айтпаганда нетемин.
Катуу кыргын кезинде
Кашыңарга барбадым,
Калың душман калмакты,
Ажыдаардай арбадың.
Так ырасын айтканда,
Тагамдын тилин албадым.
Жаңы тартип баштабай,
Түшүнттү тагам жакшы эле ай.
Мадылбекти ошондо,
Тик өлтүрүп салбадым.
Кандай бир жерге баталык,
Кан заада балдар атанып,
Канчалык айтса тил албай,
Бизден да өттү каталык.
Кан кечтиңер тизеңден,
Калбады соо жер түзөңдөн,
Мадылбекке ошондо,
Абыдан жатып ишенгем.
Баарың бир тегиз курбу элең,
Маңдайымда нур белең?
Баарың тегиз ишенип,
Башыңды кошуп жүрдү элең.
Тагамдын сөзүн барыңар,
Таксыз угуп турду элең.
Опосуз дүйнө жалганын,
Салганын көрдүк алданын.
Өлтүргүн десе тил албай,
Кайра бир кагып салганым.
Досум укса бул сөздү,
Жанына жаман баткандыр,
Душманым укса сүйүнүп
Сурнай күүлөп тарткандыр.

Таякем Тагай муну укса,
Табасы канып жаткандыр.
Аны угуп Солтоной
Аларды карап кеп айтат:
Асыл жаным соо болсо,
Айрылбайм сенден деп айтат.
— Айланайын, бектерим,
Алдыңарга жетпедим.
Силерди албай бул жерден,
Тирүүлөй басып кетпеймин.
Кагылайын, бектерим,
Кашыңарга жетпедим.
Калмакты тегиз жоготпой,
Кайрылып тирүү кетпеймин.
Темиркан анда муну айтат:
— Ак бүлөөдө бедер жок,
Азыртан бизде кетер жок,
Айланайын, арстандар
Силерден башка медеp жок.
Азыраак күйгүлө
Ат куйругун түйгүлө.
Айланайын көк жалдар
Аянбай катуу тийгиле,
Арзыма кулак салгыла,
Ак найзаны малгыла.
Алсыраган бектерди,
Ажыратып алгыла.
Айлана соккон дубалды,
Ак жамалдуу жубанды,
Өзүң билбе, билгендин
Тилин алба дегендей,
Аксымдык жетип башыма,
Акыры күнүм бу болду,

Мындан башка сөзүм жок,
Кошуңарга баргыла,
Жаратыңды дарылап,
Ат эс алтып алгыла.
Кубаттанып кайрадан
Куру калбай пайдадан;
Алладан медет бир тилеп
Анан кыргын салгыла.

Кырк жигит муну угуп, ат башын буруп, Нар балбанды эс алдырып алып, кошко келишип Шоңкор абышкага учурашышты. Алар Кыйырга дарылатып, тогуз күнү тыныгышып аттары дагы, өздөрү дагы кадимкидей эс алып калышты.

Эртеси эртең менен барлыгы камданып, аттарын токушуп, куралданып дуулдашып уруш майдан жерине барып турушту.

Бир убакта калмактан бир дөө чоюн башын көтөрүп жекеге чыкты. Ошондо калмак баатырынын майдан жеринде туруп айткан сөзү:

Калмактан чыктым урушка,
Каршылуу катуу жумушка.
Кара тумшук кыргыздар,
Чыдабайм карап турушка.
Чаңдатамын тулпарга
Майдан жердин ортосун,
Чогулуп кыргыз тиктесең,
Чокморумдан коркосуң.
Эгер тийсең жиниме,
Бириңди кошпойм бириңе.
Аттанып бириң келбесең,
Асылайын кимиңе.
Бириң корксоң баарың кел,
Баарыңа тең жалгыз мен.
Кайра тирүү кетпейсиң,
Катылып мага келгениң.
Баштагыдай сен көрүп,
Баары бир калмак дебегин

Ошондо баатыр Солтоной кырк жигитти карап, бул баатырга ким барып түбөлүк жообун берет деди эле, буга «мен барамын», «мен барамын» деп туш-тушунан чуулдашты. Акыры мыкты куралданып баатыр Телгараны жибершти. Экөө найза менен бир коюп чыгып кетишти. Калмактын найзасы сынып, Телгараны найзасынын учу майрыйып экинчи саюга жарабай калды. Найзаны ташташып, жакалашып, ат үстүндө эңишип калышты. Бир мезгилде Кыйыр баатыр:

Ой, Телгара, сени биз Телгара баатыр деп жүрсөк, сен Телгара эмес эле Желгара турбайсыңбы. Калмактын бир каргадай болгон немеси менен кайпаңдап ушул убакка дейре жүрөсүң. Дагы уялбай кырк жигиттин бири, сага эмне болду? — дегенде Телгаранын көзүнөн каны чыга түштү. Кыйырдын сөзү кылычтан жаман сөөгүнө батып кетти. Калмактын эки колун кабыштыра бир колу менен кармап, ээрдин кашына басып Талкирпикти чү деп темингенде калмакты ат-маты менен сүйрөп алып кыргызды карай жөнөдү.

Дагы барды Телгара,
Талыкпаган эр бала.
Каратил аттуу да бир дөө,
Качырып келет бир маалда
Булчуң эти аткыдай,
Мурдуна мышык баткыдай.
Тиктегенде душманы,
Тим эле кулап жаткыдай.
Жоондугу, чоңдугу
Телгарадай бир жарым.
Келе сала экөбү,
Келтектишип калышты.
Аны өлтүрдү Телгара,
Кылыч менен бир салып.
Улам бирден барганын,
Жыйырма тогуз калмактын,
Чыгарды Текең талканын.
Талпылдаган нечендин,

Ташка жайды талпагын.
Чарайнасын чарт коюп,
Как бөлүнттү калканын.
Кыргыздын баатырларында
Кыйла болду бир арман,
Бектерин алып калмактан,
Бир чыкпады кумардан.
Алы, күчтөн ажырап,
Аттары болду бей дарман.
Арык болуп аттары,
Алсырады өң балбан.
Ал душманды бүтпөсө,
Алардан кумар тарабайт.
Болжолунда буудандар,
Он күндөн артык жарабайт.
Телгара менен Каратил,
Салгылашып жатыры,
Тандалып чыккан калмактан,
Талбаган ал да баатыры.
Телгаранын колунан,
Толук тийди катыгы.
Ал өлгөн соң Мадылбек,
Жекеден барыш болбойт деп,
Он эки миң калмакты,
Ошондо буйруп жатыры.
Арык болуп аттары,
Кыргыздын күчү аз калды.
Аттардан болуп бел басты,
Арманда кылды жаштарды.
Калың чаңды көргөндө,
Кайнап жаткан аш калды,
Арыкта болсо миништи,
Асыл сөөк аттарды,

Адетинче казандан
Талап кетти аштарды,
Душман камап келатса,
Шоңкор кайдан башкарды.
Ысык этти бурдап жеп,
Чапкылашып баратат.
Жара чайнап жиликти,
Тарткылашып баратат.
Арыктаган аттарын,
Аркыратып баратат.
Болот калкан чарайна,
Жаркыратып баратат.
Арыса дагы буудандар,
Учкан куш менен жарышат.
Тиктеп жоону бет алып,
Тизгинге колу карышат.
Кайтпаган эр көк жалдар,
Каптап кетип барышат.
Жүздөрү суук жыландай,
Жүрөккө найза малышат,
Ач бөрүдөй кырк жигит,
Аралашып баратат.
Катуу кырып кай бирин,
Жаралашып баратат.
Кырк жигиттин ичинде,
Кылдат бу да эр бала.
Ар бирине үч жүздөн,
Алып жүрөт тең гана.
Досум деген Мадылбек,
Душман болуп жолукту,
Кырылса да көп калмак,
Кырк жигитти солутту.
Армандуу болуп асылдар,

Аттардан көөнү торукту.
Арыса да буудандар,
Алты күнү жүгүрдү.
Аркасында кууганын,
Ач күзөндөй бүгүлдү.
Арзыган ишке жете албай,
Аттарынан түңүлдү.
Талкаланып душманы,
Далайдын көзү жумулду.
Кас моюндуу тулпарлар,
Кара терге чөмүлдү.
Аттарынан түшпөстөн,
Алты күнү кармашты.
Кыргыз деген балакет,
Калмактарга жармашты.
Арык атты камчылап,
Айласыз кылат далбасты.
Алты күнү баатырлар,
Бирин бири көрө албай,
Арыса дагы жүгүрдү,
Арыш керип дем албай.
Качырып жүрүп согушту,
Кашына калмак келе албай.
Арыгынан болдурап,
Акыры калды келалбай,
Жетинчи күнү түш ченде,
Душмандын башын үскөндө,
Ашырбектин башына,
Аябай кайгы түшкөндө,
Түзөң талаа жайыкты,
Уруш майдан жол кылды,
Ашырбектин Жылжыма,
Ачкасынан болдурду.

Туруп калып жүрө албай,
Убайымды зор кылды.
Айланадан шаштырып,
Ашырбекти кор кылды,
Арыктаган Жылжыма,
Азапты башка мол кылды.
Камчыласа былк этпейт,
Каруусуздан тырп этпейт.
Кашында бир да кыргыз жок,
Караса бирөө шырп этпейт.
Азапты башка салганда,
Аты жүрбөй калганда
Айланада бири жок,
Ашырбек болду арманда.
Эсинен танып баратат,
Эч адам келбей жардамга.
Бири да билбейт жигиттин
Кашына чүдөп барганга.
Айласыз турат Ашырбек
Ат тискинин бек кармап.
Ортого алып жалгызды,
Өлтүрүп душман кекти алмак.
Арасынан чыгарбай,
Ар кимиси бир салмак.
Токсон душман чогулуп
Токмоктой берди көп калмак.
Кырк жигиттин бирөөсү,
Көзүнөн учту Ашырдын,
Мадылбек айтып бакырды,
Туш тушунан качырган.
Эми кетти каруусу,
Эрдик менен шаштыргын.
Ашырбектин башынын,

Абыдан көбү айрылды
Аны билген киши жок,
Ага кимдер кайгырды,
Качырып кирген душманга,
Капталын жара сайдырды.
Кыйкырып кабар берүүгө,
Кыйналып барат чама жок.
Кылчайып жардам берүүгө,
Кырк жигити жана жок.
Же кыя салып душмандан,
Кылт этип кирер пана жок.
Аты турат амалсыз,
Ач күзөндөй бүгүлүп.
Басып кетер айла жок,
Баягыдай жүгүрүп.
Жамгырдай келтек астында,
Жанынан баатыр түңүлүп.
Жылжыманын куйругу,
Жибек менен шүйүлүп,
Келишимдүү чырмаган,
Келтектей болуп түйүлүп.
Карсылдатып жатыры,
Кашына калмак үйүлүп.
Көп аскерин Мадылбек,
Жиберди дагы буюруп.
Бакыра албайт Ашырбек,
Башынан каны чубуруп.
Бул сыяктуу кордукту,
Көргөн эмес Ашырбек,
Энесинен туулуп.
Жылжыма көк билди го,
Ээсинен кайрат кеткенин.
Тоготподу душмандар,

Тоголото тепкенин.
Тиштеп алып жатыры,
Тумшугунун жеткенин.
Тээп жыгат кай бирин,
Тегерене буйталып,
Тепкисинде көк аттын,
Далай калмак уйпалып.
Добулбасты урду го,
Көк ат куйругу менен шыйпанып.
Айласын таппай Жылжыма,
Добулбасты какты го.
Кишидей эстүү жаныбар,
Ушундай амал тапты го.
Анын мындай кылганы,
Ашырбекке жакты го.
Уккан кыргыз баатырлар,
Үнүн улап чапты го.
Сол жагынан Солтоной,
Оң жагынан Дөңкөнөй,
Бет алдынан Бердике,
Аркасынан Чоголой,
Эр Кыйыр, баатыр Телгара,
Эбегейсиз эр бала,
Ал алтоосу бир келип,
Аябай кырды жөн гана.
Ашырбектин үстүнөн
Душманды койдой айдады.
А болбосо Ашырбек,
Таппайт эле айланы.
Алты баатыр ал жерден,
Аябай жоону жайлады.
Аты арыктап кетти го,
Кырк жигиттин шайманы.

Келип көрсө Ашырбек,
Жыгыла жаздап туруптур.
Ал алтоосу болбосо,
Акеңдин айласы жаман куруптур.
Жөлөп, таяп жетелеп,
Атынын башын буруптур.
Жылжыма көктөн жал кетип,
Ашырбектен ал кетип.
Ат үстүндө ыргалып,
Жыгыла жаздайт талп этип.
Козголууга жарабай,
Өлбөймүн деп санабай,
Аттарына арманда,
Согушта кумар тарабай.
Баары айрылган чоло жок,
Баштары болгон чарадай.
Ашырбекти алтоосу,
Коштоп алып кетишти.
Ак желектүү айылга,
Араң барып жетишти.
Түлөөгө чалып бир өгүз,
Кудайдан медет тилешти.
Акырын аттан түшүрүп,
Ак булак суудан ичирип.
Баш-аягын бийиктеп,
Ээр-токум жасташып.

Солтоной баатыр добулбасты камчынын сабы менен даңкылдата уруп жибергенде ар кайсы тараптан кырк жигит бирлеп, экилеп, бештеп, жетилеп арыктаган аттарын кай бирөө жөө жетелеп келип жатышты.

Жигиттердин денесинин кай бирөөндө кырк беш, кай бирөөндө отуз, кай бирөөндө жыйырма бештен жарасы бар экен.

Жигиттер даам татканда,
Карттанып жара катканча,

Кокуйлашты жигиттер,
Дарылап Кыйыр жатканда.
Жалакайлар жалдырайт,
Жаралуулар алсырайт.
Дары жабам дегенде,
Далайлар коркуп калтырайт.
Ал дарыга чыдабай,
Коомайлары кокуйлайт.
Улам туруп ыргыштап,
Бир жерге тынчып отурбайт.
Кайраты бар жигиттер,
Анткорсунуп секирет.
Кайраты жок урган деп,
Бирин бири жекирет.
Кай бирөбү чыдабай,
Талаага чуркап бараткан.
Көптөп басып кай бирин
Өкүртүп ириңин сыгат жараттан

Ошол күнү темир тордо жаткан Темиркан менен Болотканга келип

Солтонойдун айткан сөзү:

Эки баатыр уландар,
Дагы келдик тозоттоп,
Калмакта болбойт силерди,
Кайра бизге бошотмок.
Бириң эмес экөөңү,
Бирдей турат кошоктоп.
Кырк жигит аттын тыңында,
Кырк миң кол менен кармаштык.
Аман эсен силерди,
Алмак үчүн жармаштык.
Айланайын, бектерим,
Арманымды канып ук.
Канча аракет кылсам да,

Келбеди менин эбиме.
Туткундан сени бошотуп,
Токтоосуз кайтсам элиме,
Калмакта турган бектерим,
Кулагын салгын кебиме.
Өзүңдү өзүң байлаткан,
Өзгөчө шумдук эмне
Кандай арга кылалык,
Каякты беттеп жылалык.
Кырк жигитти ээрчитип,
Эми бир кирсем кыйкырып,
Бошонтор элем силерди,
Таш-талканын чыгарып,
Кайрадан кирер айла жок,
Канды бетке шыбанып,
Кулак салгын сөзүмө,
Айткан сөзгө ынанып,
Аракет болду пайдасыз,
Айланып кайра кирүүгө,
Аттардан кетти айлабыз.
Жанып моюн буралбай,
Жалпы элге сыналбай.
Жаш буудандар көтөрүм,
Жатканынан туралбай,
Кырк миң аскер калмактын,
Отуз төрт миңин жайладык.
Качырып кадим кой окшош,
Карышкырдай айдадык.
Бир башыбыз сезгенип,
Бир миң жоодон тайбадык.
Атанын арман күн бол ай,
Ажыратып албадык.
Ары-бери душманды

Ашыктай кылып калчадык.
Адамдын күчү кайткан жок,
Азыркысын анчалык,
Арык болуп жүрө албай,
Аттардан калдык чарчанып.
Беш тыйын жок бересе,
Силер үчүн кайгырдык,
Уктап калып силерди,
Колубуздан алдырдык.
Бешенебиз шор экен,
Беш баатырдан айрылдык.
Ар бирибиз күч бердик,
Эр Байышка барабар.
Укмуштуу бизде сен үчүн,
Убайым кайгы санаа бар.
Ар бирибиздин денинде,
Кырк-элүүдөн жара бар.
Бизди көрүп душмандар,
Оозуна жүрөк капталган.
Оюбуздай боло албай,
Ал күчүбүз чакталган
Чап эттире мине албай,
Чарчап турубуз аттардан.
Элим-элим дечү элең,
Элдин камын жечү элең.
Өлсөм дагы силерди,
Таштабаймын дечү элең.
Ат арыды, тон тозду,
Абыдан кайгы болбоспу?
Акыл сурап силерден
Кырк жигит келип жолгошту.

* * *

Темир тордун ичинен,
Темиркан сүйлөп кыйкырды.
Үнүн уккан жоо калмак,
Үркөн койдой дыр берди.
Башын өөдө көтөрүп,
Баштады баатыр чын сырды:
— Бизди таштап кыргызга,
Барганың жок кырк жигит,
Мадылбекке байланып,
Дарманым жок кырк жигит.
Кашыңарга кол бошоп,
Барганым жок кырк жигит.
Өлсөм дагы силерге,
Арманым жок кырк жигит.
Күлүктү бердим минерге,
Күрөөкө бердим киерге.
Күчүңдү толук көрсөттүң,
Күрсүлдөп келип бу жерге.
Айланайын, арстандар,
Ыраазы болдум силерге.
Калмакты койдой айдадың,
Калтырбай кырып жайладың.
Ар бирөөң биз үчүн,
Алты миңден тайбадың.
Ажыдаардын сүрүндөй,
Ар бириңдин айбатың.
Айланайын кырк шерим,
Аалыдай күчтүү кайратың.
Калмактын калың өлүгүн,
Как талаага толтурдуң.
Кара тоодой дөөлөрдү,
Камыштай басып өлтүрдүң.
Арманың толуп ичиңе,

Аттарыңдан болдурдуң.
Түзөң Талас арасын,
Түн каткандай жол кылдың.
Баатырларын түгөтүп,
Мадылбекти кор кылдың,
Кор болгону эмеспи,
Алты миң аскер күч менен,
Кармап туру биздерди.
Мен айтайын кулак сал,
Мындан аркы иштерди.
Менин атам Жолборс кан,
Бала жигит кезинде,
Карылардан укканмын,
Кантип турбайт эсимде.
Көгөй хан менен Тагай хан,
Көп кыргыздын четинде
Кап-качантан алардын
Кектери бар ичинде.
Атамды булар соо койбойт,
Эгер турса күчүндө.
Кекениши мамындай,
Ичинде күйгөн жалындай
Атамды тактан алууга,
Булар да турбайт камынбай.
Илгери атам алардын,
Өлтүрүптүр атасын,
Ошол кеги бар болчу,
Ойлогону капасын,
Анын баарын мен айтсам,
Көп кызыкка батасың.

Мына ушул түрү менен «Атам илгери жаш чагында Көгөй хан менен Тагай хандын эжеси, биздин энебиз Гүлайпа менен жактырышып калат. Таятабыз Коёшхан Жолборсканды теңине албай, кызын бербейм дейт. Баатыр неме

ачууланып Коёшханды өлтүрүп, Гүлайпа сулууну тартып алат. Ошондон калган таяке жаатыбыздын кеги бар. Аман болсок көрүшөрбүз. Иши кылып элди катуу коргогула. Мындан башка айтарыбыз жок. Кош, аман болгула», — дегенде, кырк жигит душманга билинбей ыйлашкан бойдон атынын башын бура тартышып айлына жөнөп келишти. Алар 12 күнү жол басып, Чынабат шаарына эки күнчүлүк жолу калды. Ошондо кырк жигит байланып кеткен эки батырдын ата-эне, эли-журтуна кандайча угузаарынын айласын баатыр Солтонойго тагышты. Ошол учурда Жолборскан, Гүлайпа, келини Оролкан бийик мунаарынын башына чыгышып эки бек жана кырк жигиттин келерин күтүп олтурушкан эле. Оролкан байкап карап олтурса, күн чыгыш жак чаңдап, анда бектеринин минген эки аты коштолуп келе жатат. Ошондо Оролкандын кайгысы артылып, атасы менен энесине айтып турган муңдуу сөзү:

Күн чыгыштан чаң чыгат,
Кырк арстан балбанбы?
Кыбырап канча жан келет,
Менин көргөнүм чынбы, жалганбы?
Кетирген окшойт айламды,
Бошотпой эки кайранды,
Коштолуп аттар келатат,
Башымдан бактым тайганбы?
Кандын эки баласын,
Булар кайда алып барып жайгарды?
Деп ошентип мунарга
Отурушту булар да.
Келип калды арстандар,
Сөздөрүн сурап угарга.
Мунаранын башынан,
Жерге түштү барлыгы.
Эмне дээр экен деп,
Жигиттер кандын сөзүн аңдыды.
Алдына беттеп баралбай,
Жигиттер жаман дарбыды.
Жазда кеткен баатырлар,

Күз болгондо келди деп,
Анык жөнүн билсек деп,
Элдин суроолору арбыды.
Калкынын бышып эгини,
Кара оокаттын тегини,
Канык бышкан кези экен,
Казандай коон, дарбызы.
Кылчайып жоопко келе албай,
Кайрылып салам бере албай,
Үшкүрүп катуу уялып,
Үйүнө кетти жармысы.
Оролкан анда кеп айтат,
Канык баатыр эрсиңер,
Калмакка каршы аттанып,
Тулпарды минип желдиңер,
Каныңдын эки баласын,
Кайда таштап келдиңер?
Атасы анын эң чоң кан,
Айтайын аны тыңдасаң.
Тентек балдар канакей,
Тең курбуң Темир, Болоткан?
Он жашынан экөбү,
Калмакка каршы ок аткан.
Кайда калды баатырлар,
Каралдым менин эки арстан? —
деп, Оролкан сураганда баатыр Солтонойдун берген жообу:
— Ассалоому алейкум,
Асыл Жолборс ханыбыз,
Арстандар калып туткунда,
Биздин аман келди жаныбыз.
Акылы толук киши элең,
Айтылган сөзгө ынаныңыз.
Жазында кеттик кош артып,

Жаймажай көчүп барыбыз,
Бекер келип томсоруп,
Беттен кетти арыбыз.
Жарадар болуп ат арып,
Жана да тартып капалык.
Мадылбекти жайлабай,
Балдардан өткөн каталык.
Башында кеткен Мадылбек,
Жылкы тийип келем деп.
Он миң жылкы айдатып,
Келип сага берем деп,
Кан алдында калп айтып,
Кас душманың белем деп.
Ага бир толук ишенип,
Астынан тоздук элеңдеп.
Кас экенин билбестен,
Кара ойго бардык сереңдеп.
Арак ичип мас болдук,
Казы, чучук кенен жеп.
Мас болуп уктап калыппыз,
Өлгөндөй болуп тереңдеп.
Мадылбек шукшут келиптир,
Биздин уйкунун жайын билиптир.
Он миң жылкы ордуна,
Кырк миң аскер белеңдеп.
Мадылбекти душман деп,
Ким эле ойлоп шекиптир.
Жоо жараксыз экөөн
Ойготуп алдап кетиптир.
Жабылган колдун далайын,
Ыргытып муштап олтуруп,
Акыры түшүп колуна,
Байланып балдар бекиптир,

Көздү укалап биз турдук,
Бир нече күндө ойгонуп.
Карасак ичте бектер жок,
Эс алып турсак ойлонуп,
Жөнүн угуп Шоңкордон,
Таласты өрдөп бойлодук.
Канча күн кууп артынан,
Кабыландай жойлодук.
Жетимиш беш күн урушуп,
Аябай жоону курутуп,
Акырында эсеби,
Отуз төрт миңди койбодук.
Эми алты миң калганда
Эпсиз калдык арманда,
Ат арыктап жүрө албай,
Жаралуу болуп сойлодук.
Кырк жигит аны бошотпой,
Өлмөгүнө көздөдү,
Эки бектин айынан,
Өлгөндөн жаман өксөдү.
«Аябай кыргын салдыңар,
Абыдан өчүм алдыңар.
Атыңар арык болду деп,
Кайткыла» — деди өздөрү.
Кандай айла табабыз,
Качырып жана бармакка,
Ден тазалык, күч керек.
Кайра кыргын салмакка,
Ат арыктап желе албайт,
Аларды алып келе албай,
Айлабыз жок биз кайттык.
Асылдар кетти калмакка,
Айла жок уруш сала албай.

Акыры келдик бозоруп,
Козголорго чама жок,
Колду бир кайда созолук.
Аман койсо кудайым,
Акыры келер бошонуп.

Эмдиги сөз Темиркан менен Болоткандын туткундап алып кеткен калмак Мадылбектен болсун. Мадылбек туткундарды айдап, багып алып жүрүү үчүн Туран аттуу бир жигитке тапшырды. Өзү болсо боз торуну салдырып, алты жолдошу менен жарышкан бойдон кетти.

Турандын энеси кыргыз кызы, атасы Уюлкандын жакын вазири эле. Туран эки баатырга жан тартып, жакшы мамиле кылып, жолдо жакшы багып жүрүп олтурду.

Эмдиги сөз илгери кеткен Мадылбектен болсун.

Жөнөп кетти Мадылбек,
Боз торуну салдырып,
Алып кеткен жолдошун,
Ар кайсы жерге калтырып.
Кезектүү бекет жер болжоп,
Тозуп алат жандырып,
Жүз жылкыдай дүбүртү,
Жүргөн жерин чаң кылып.
Абыдан жатып мактанат,
Адамдын баарын таң кылып.
Балбандыкка берилет,
Боз торуну камчылап,
Алып жүргөн жолдошу,
Айла жок барат жан чыдап.
Жорго чаап жете албайт,
Жорудай болуп салпылдап.
Бүткөн боюн Мадылбек,
Кызыл кур менен арчындап.
Жиниккендей Мадылбек,
Жиндидей жүрөт калчылдап.

Жолдоштору күбүрөйт,
Биз өзүндөй жорго минбесек,
Көрүнбөй кетет зуулдап,
Көз ачып жуумп ирмесек,
Мазебизди алды деп.
Угузбай Мадылбекти тилдешет.
Биз жетелик эрте деп,
Бирин бири үндөшөт.
Таап берет Мадылбек,
Атыбыз өлүп жүрбөсөк.
Боз торуну теминип,
Күндө күрүч жем илип,
Барган сайын күчөгөн,
Ооздугун кемирип,
Ичинде тегиз май калбай,
Кайра кеткен семирип.
Барып түшкөн жеринде,
Байлатпай туйлайт элирип.
Чалгындуу жашаң көрүнсө,
Тушай салып азыраак,
Минип жөнөйт Мадылбек,
Чала-була жедирип.
Аралап токой, бадалды,
Аны көргөн адамды,
Атың менен өзүңө,
Ай ыракмат дедирип.
Ушул түрдө Мадылбек,
Үч-төрт күнү жол жүрдү,
Жанындагы беш жолдош,
Жайы кетти бодурду.
Үч-төрт күндүн ичинде,
Дем алдырбай кичине.
Күндө бир ат которуп,

Бир эле жерге кондурду.
Дарбазанын оозунан,
Бешим ченде кирди го,
Жалтылдаган Мадылбек,
Жай бастырып жүрдү го.
Анархан менин жарым деп,
Азил¹⁵ айтып күлдү го.
Азили турмуш бир башка,
Артыкча доор сүрдү го.
Бакты дөөлөт башына,
Үйүлүп келет Мадылбек,
Анарханды алам деп,
Сүйүнүп келет Мадылбек,
Уюлкандын айтканын,
Туюнуп келет Мадылбек.
Пикири токсон кубулат,
Бир башынын камын жеп.
Абыдан куунак көңүлү,
Анарханды алдым деп.
Жол боюнда бар эле,
Мадылбектин бөлөсү.
Ата-энеден бир тууган,
Экөөнүн энеси.
Бөлөсүнүн келбети,
Окшош эле денеси.
Бөлөсүнө Мадылбек,
Мындайча болду кеңеши:
Мадылбек шондо чакырды,
Бери кел бөлөм кеп айтам,
Бекеринче сүйлөгөн,
Мен эмесмин куу шайтан.

¹⁵ Азил — тамаша.

Кедей болуп өмүрү,
Күткөнүң жок бир байтал.
Душманын байлап келатам,
Уюлканга тезден бар.
Мени айтып энтеңдеп,
Хан Уюлдан сүйүнчү ал.
Мен үчүн хандан дүйнө алып,
Сен дагы чарба болуп кал.
Сенден бөлөк да бирөө,
Сүйүнчүлөп койбосун.
Дүнүйө керек адамга,
Дароо жөнө тилимди ал!
Жатып калды Мадылбек,
Бөлөсүнүн үйүнө.
Боз торуну салдырып,
Бөлөсү кетти сүйүнө.
Балада болсо суктанат,
Боз торунун түрүнө.
Салдырган бойдон торуну,
Келди кедей ордого.
Куштай учкан ал жигит,
Кубанычын болжобо.
Боз торуну көргөн соң,
Сакчылар буга жол берди.
Душман эмес көрүнөт,
Кабылбасын жолтого.
Сүйүнчүлөп бакырып,
Кирди хандын үстүнө.
— Алтын таажы кийинген,
Каныңызга сүйүнчү.
Астындагы вазирлер,
Баарыңызга сүйүнчү.
Анан башка олтурган,

Жалпыңызга сүйүнчү.
Душманы түшкөн колуна,
Элиңерге сүйүнчү.
Эл арасын башкарган,
Бегиңерге сүйүнчү.
Оргут шаар теп-тегиз,
Жер бетине сүйүнчү.
Жетимиш ашык бардыгы,
Желдетиңе сүйүнчү.
Чен тагынып чепкенди,
Кийгениңе сүйүнчү.
Четинен акыл ойлогон,
Бийлериңе сүйүнчү.
Адилет жагын ойлогон,
Асылдарга сүйүнчү.
Айланып элин коргогон,
Баатырларга сүйүнчү.
Ушу олтурган эр, аял
Бардыгыңа сүйүнчү.
Ички-тышкы көпчүлүк,
Жамыңарга сүйүнчү.
Ташка жанып кылычын,
Кайрап келди Мадылбек,
Такылдатып таңдайын,
Сайрап келди Мадылбек.
Таластан эки душманды,
Байлап келди Мадылбек.
Алты кабат аркандап,
Айдап келди Мадылбек.
Тапка салып туйгунду,
Үндөгөнбү Мадылбек,
Талаанын жашыл чөбүндөй,
Гүлдөгөнбү Мадылбек.

Бозторуну тердетип,
Түндө келди Мадылбек.
Бозторунун жоргосун,
Сал деп айтты Мадылбек.
Оргут шаар ханына
Бар деп айтты Мадылбек.
Аздыр, көптүр бергенин
Ал деп айтты Мадылбек.
Кедей элең, бай болуп,
Кал деп айтты Мадылбек.
Нечен күн, түн уйкудан,
Болуп калган Мадылбек.
Жол азабын көп тартып,
Солуп калган Мадылбек.
Баштагыдан өзгөрүп,
Толуп калган Мадылбек.
Майлуу эттей имерип,
Мени мында жиберип.
Эртең барам ханга деп,
Конуп калган Мадылбек.
Эл жыйылып келгиле,
Берериңди бергиле.
Душманыңдан кутулдуң,
Сүйүнчүмдү бергиле?!
Хан алдында олтурган,
Эки жүз элүү вазир,
Сүйүнчүгө ар кими,
Мындай дүйнө бериптир.
Калың мындай олжону,
Кандай бенде көрүптүр.
Ары, бери сүйлөшүп,
Ханга баары келишти.
Баштан аяк мудаасын,

Бардыгы айтып теришти.
Башына бакты конгону,
Алды ондон, аркасы,
Беш дилдеден беришти.
Сакчы, бакчы, желдети,
Беш дилдеден сом берди.
Сом таппаган адамдар,
Чапан-чапкыт, тон берди.
Кедей байкуш неменин,
Бүгүн иши оң келди.
Анын баарын тындырып,
Хан Уюлга келелик.
Аялы менен сүйлөшөт,
Буга эмне берелик.
Азыраак нерсе бербейли,
Башкаларга теңелип,
Жер үстүндө душманды,
Дүнүйө менен жеңелик.
Жер үстүндө шегим жок,
Төрт тарабым кенелип.
Аялы анда мындай дейт:
Казынаны ачыңыз,
Кубанчына балаңдын,
Карк алтынды чачыңыз.
Дүнүйөдөн кемибейт,
Аман болсо башыңыз.
Душманыңды байлаган,
Мадылбектей балбан шер,
Жоону колго түшүргөн,
Жоомарт барбы мындай эр,
Эми буга сүйүнчү,
Эки миң дилде санап бер.
Андан аркы марттыкты,

Асыл падышам өзүң бил.
Бөлөсү экен Мадылбек,
Бу жагын дагы көзүңө ил.
Деп чакырып Уюлкан,
Эки миң дилде санады.
Куурап жүргөн кедейдин,
Кумары эң бир тарады.
Канча берсе казына,
Андан кемип калабы
Аялы дагы чакырып,
Асыл кийим кийгизди.
Бөлөсүнө Мадылбек,
Ошентип пайда тийгизди.
Алтын ээр жабдыктап,
Аргымак ат мингизди.
Мадылбек үчүн Уюлкан,
Марттыгын мындай билгизди.
Аргымак минип бөлөсү,
Боз торуну коштоду.
Алып сатып миң койду,
Бай болуучу окшоду.

Эмдиги сөз байланып келе жаткан кыргыздын эки баатыры Темиркан менен Болоткандан болсун. Ал эки баатырды алты миң калмак менен Туран баатыр алып келип хан Уюлдун колуна берди. Хан Уюл бул эки баатырды барлык вазир, бектери, бийлери болуп миң ашуун киши менен келип көрүп, булардын эбегейсиз чоңдугуна, келишкен келбетине баатырдык күчүнө бардыгы таң калышты.

Хан Уюл Оргут шаарынын бардык базарларына мындай дедирип жар чакыртты:

Калкымдын байы, бектери, Калмактын ички, четтеги, Канып уксаң мындайча: Хан Уюлдун кептери. — Базардагы барың ук, Жигит менен чалың ук. Хан Уюлдун сиздерге, Айттырып турган жерин ук. Жарын айтып жардасам, Эл жыйылып келсин дейт. Колго түшкөн душманды, Өлтүргөнүн көрсүн дейт. Бизге

душман ким болсо, Ушундай болуп өлсүн дейт. Калың элдин ичине, Кара дарды курдурат. Көкүрөгүн чер кылып, Көкүлдөрүн жулдурат. Калмакка каршы жоо койбой, Кара жанын тындырат. Душмандын башы кыйылып, Туташ элим жыйылып, Бүрсүгүнү баргыла, Айткан сөзгө туюнуп.

Үчүнчү күнү калың эл келип дардын тегерегине Жарданып турду. Ошондо кыргыздын эки баатырын дардын алдына алып келишти. Дар алдында эки бала жандарынан үмүтүн үзүшүп, башына көчпөс кайгы түшүп, бир-бирине ыраазылык беришти.

Желдеттер мойнуна аркан салып даргага асканда ал экөөнө эч кандай зыян келбей, дардын жоон жыгачы сынып, талкаланып түштү. Экинчи жолу дагы асты, дагы сынды. Жети жолу дарга асты эч өлбөдү. Андан кийин мергендерди жыйып, жазайыл менен аттырды. Нечен октор тийди, өтпөдү. Акыры айласы куруп хан Уюл бул жөнүндө бардык вазир, бектерине акыл салды. Ошондо бир Көчүм аттуу вазир айтты: бул эки кыргыздын өлбөсүнө көзүбүз жетти. Анын үчүн буларды азыртан баштап орго салып, оокатты тарта бергизип, күчтөрүн кетириш керек. Анда булар оңой эле өздөрү өлүп жок болот дегенде, бул сөз бардыгына жакты.

Хан Уюл зор душманынан бир бет болуп, көөнү тынып, ичкен, жегени аш болуп жатып калды.

Эми Турандын атасы болсо хандын биринчи увазири. Туран өзү болсо ошол Оргут шаарынын эң зор көпөс байларынын бири. Ордо калган эки бектин тамагын тартмак тургай, күндө бирден кой союп аны бышырып, тоюнарлык беш күндүк наны менен өзү болсо өзү, же энеси аркылуу берип, аны узун арканга байлап ордун ичине түшүрүп турду. Жээни Акийпа сулуу менен апасы экөө бардык кийим, төшөнчү, жамынчы менен камсыз кылышты. Апасы жашырынып төркүн кылып, эки бир тууганым деп, эмне керек болсо аябастан берип туруучу болду.

Ошентип эки баатыр ордо калды, эгерим чыккыс тордо калды. Армандуу болуп зорго калды. Түгөнбөгөн шорго калды. Экөө караңгы ордун түбүндө олтуруп таңданып айланасына караса, бир жеринен жылтылдаган шамдын жарыгы чыгат. Булар ошол жерге барышса бир сулуу жүздүү, чокчо кара сакалы бар киши китеп окуп олтурат. Караса түрү кыргыздай көрүндү. Ошондо Темиркан баатырдын ошол кишиге салам берип учурашып айткан сөзү:

Ассалому алейкум,
Аксакал баба атабыз,
Асырап ордун түбүндө,
Айыптар болуп жатасыз.
Адам көрбөй зеригип,
Арманга белден батыпсыз.
Кайгы, санаа-капага,
Баткан бабам аманбы?
Караңгы зындан түбүндө,
Жаткан бабам аманбы?
Кайнаган шордун даамын,
Таткан бабам аманбы?
Калмактын Оргут шаарын
Тапкан бабам аманбы?
Улутуң ким, уругуң,
Кайсыл элден болосуң,
Калмактын түшүп оруна,
Кескен талдай соолосуң.
Мынчалык кыйнап Уюлдун
Эмнесин короттуң?
Кайсы урук, кайсы жерденсиң?
Кайсы жактан келгенсиң?
Казак, калмак, же кыргыз,
Карыя, кайсыл элденсиң?
Каалаган сөзүм айтып бер,
Карып жандар демденсин.
Жердегениң кайсы жер,
Жеткире бизге жооп бер?
Канга болдуң карыя,
Кандай айып күнөкөр.

— деп, Темиркан баатыр сураганда ал кишинин берген жообу:

Алейкума ассалам,
Амансыңбы балдарым,

Аткарбасам айла жок,
Алданын башка салганын.
Алдыма келдиң жаңыдан,
Арстандай балбаным.
Адамдын жүзүн мен көрүп,
Арылды менин арманым.
Ал-абалды сурашып,
Айланып кирди дарманым.
Эки жылы занданда,
Жатып агаң зарландым.
Менин орго түшкөн себебим,
Муну жалган дебегин.
Баарын уксаң түшүнүп,
Башынан айтып берейин.
Улутум кыргыз, уругум
Багыш деген эл болот,
Жерим Талас, өз атым,
Молдо Накыш мен болом.
Ойлогон ойго жетпесем,
Мен элүмгө дагы тең болом.
Шаарым батыш Чынабат,
Шаанилүү салган имарат.
Падышам баатыр Жолборс хан.
Ага басташып кимдер тие алат?
Салгылашкан душманга,
Салат кызыл кыямат.
Эки шайыр баласы,
Темиркан менен Болоткан,
Түбүнөн ойлоп карасаң,
Дүйнөдө болбойт мындай жан.
Чүй, Талас толгон көп калмак,
Ошол экөөнөн кырылган.
Кырк жигит он миң аскерден,

Он-сан ойрот жыгылган.
Качып келген көп калмак,
Ушул Оргутка келип тыгылган.
Нече миң төөгө жүк артып,
Нечен адам келгенбиз.
Асыл буюм акчага,
Алып сатчу кербенбиз.
Чыным ушул балдарым,
Чынабаттык элденбиз.
Менин орго түшкөнүм,
Уюл падыша түш көргөн,
Уйкудан чоочуп ойгонуп,
Унутулгус иш көргөн.
Түшүндө эки жолборстон,
Коркунучтуу күч көргөн.
Эки жолборс, кош буура,
Туш-тушунан качырган.
Бууралар келип күрүлдөп,
Жолборстор дагы асылган.
Бакырып туруп төшөктөн,
Танып калган акылдан.
Мени алып барып ошондо,
Көргөн түшүн жорутту.
Өзгөчө коркуп саргайып,
Өзүн өзү оорутту.
Караңгыда мага дейт,
Кандай балаа жолукту.
Кайра чыкпас бекитип,
Карып жаным солутту.
Хандын түшүн жорудум,
Мындайча айтып белгилеп.
Таластан качкан калмактар,
Шаарыңа келди деп.

Эки жолборс дегениң,
Темиркан, Болот эрби деп.
Эки буура качырган,
Солтоной, Шабек бала экен.
Жер бетинде душмандан,
Жеңилбеген жан экен.
Эки буура дегениң,
Ошол экөөнүн шаңы экен.
Эки жолборс качырса,
Эки баатыр бала бар.
Экөөнүн турганы,
Чынабат аттуу калаа бар.
Баатырлыгы, ал күчү,
Атасы эр Байышка барабар.
Түбүндө алып калкыңды,
Шаарыңды аралар.
Түшүндө көргөн белгиңиз,
Шаарың кыргыз элге таланар.
Келтирбе мага каарыңды,
Токтото койгун жаалыңды.
Түбүндө кыргыз хандары,
Алат дедим шаарыңды.
Аны угуп хан Уюл,
Ачууланып бакырды.
Орго салгын муну деп,
Желдеттерин чакырды.
Салды апкелип зынданга
Молдокеңдей асылды.
Ушундай болду күнөйүм,
Кудайдан дарман тилейин.
Силер дагы айткыла,
Ким экениң билейин.
Кыргыз үчүн мен дагы,

Тилектеш болуп жүрөйүн.
Сөзүмдү сөзгө улайын,
Сөөгүмө сиңген убайым.
Акылым абдан бөлүнөт,
Асилиң кыргыз көрүнөт.
Кайдан келдиң баатырлар,
Мен силерден сурайын.
Орунуң айтам кеңештин,
Оюңду жалган дебеймин.
Келбетиңе карасам,
Келиштирип санасам,
Жетимиш миң душмандан,
Жеңилчү баатыр эмессиң.
Адамдан артык күчүңөр,
Алтын жынжыр бүчүңөр.
Кара башың соо болсо,
Кантип колго түштүңөр?
Колуңар байлалуу бөндөсөң,
Көрдүңөр хандын желдетин,
Калыбыңа карасам,
Караткандай жер бетин.
Кимдер менен күрөшүп,
Кимдер менен теңештиң?
Кимдер менен кайрашып,
Кимдер менен эгештиң?
Алтымыш миң жабылса,
Силерди алдыра койбойт дебесмин.
Айта койгун чырактар,
Аныктап келген себебиң?
— Кайра сизге айтайын,
Кармалып келген себепти,
Кайгы, муң, зар, кубанчын,
Адам айтпаса билбейт эмеспи?

Эриккенде ата жан,
Эми айталык кеңешти.
Акылга дагы тең келбейт,
Баатырлык менен балбандык,
Жоо, жараксыз салт атчан,
Мастык менен алдандык,
Макул көрүп жок ишти.
Мадылбекке кармалдык,
Мактандырып душманды,
Мал катары айдалдык.
Кырк жигитим артынан,
Кыргынды салды калмакка,
Жетимиш беш күн кармашып,
Куткарып бизди алмакка,
Канды суудай агызды,
Качырып жоону ар жакка.
Акырында кырк жигит,
Жаралуу болду жарабай,
Өзгөчө абдан күрөштү,
Өлөмүн деп санабай.
Алсырады жарадан,
Анчалык жоодон жадабай.
Бир жагынан алардын
Аттары арык, желе албайт.
Качырып кирип чаппаса,
Кашына калмак келе албайт
Ар кимиси ар жакта,
Бирине бири жардам бере албайт.
Беш-алты күн, үч-төрт күн,
Бирин бири көрө албайт.
Ушундайча кырк жигит,
Аттардан калды чарчанып.
Калмактын кырк миң аскери,

Кайра-кайра карчалып,
Ат болбосо канетет,
Баатыр болсо канчалык,
Акырында аларга,
Уруксаат бердик баргын деп.
Аты калмак душманга,
Аябай кыргын салдың деп,
Өлсөк да болдук ыраазы.
Өчүмдү сонун алдың деп.
Ыраазы болуп бейлине,
Уруксат берип жибердик.
Өлтүрсөң дагы эми биз,
Эмне кылсаң силердик.
Туулуп, өскөн жер калып,
Туткундалып биз келдик.
Беңдеден өтөт каталык,
Беш жаштан баатыр атанып,
Бергенине шүгүр деп,
Эрмектешип жаталык.

— деп Темиркан сөзүн бүтүрдү.

Булардын орго түшкөнүнө жети жыл болду. Ошол кезде калмактын Оргут шаарынан чыккан соодагерлер он эки миң төөгө жүк артып кыргыздын Чынабат шаарына барып мындай деген сөздөрдү таратат:

Биздин калмак элинин ханы Уюл, кыргыздын эки баатыр уулун Мадылбек кармап алып баргандан кийин жети мартаба даргага тартса, дары сынып өлбөйт. Мылтык менен атса ок өтпөйт. Акыры кеңешип олтуруп зынданга салып оокат бербей, кайран баатырларды ачкадан өлтүрдү. Аны укканда Темиркандын аялы Оролкан сулуу капаланып, кайта сабырдуулук менен акыл ойлоп, көк башыл чөкө таандын жети баласын алдырып, тогуз ай баккандан кийин, таандардын канат куйругу жетилип сүйлөй албаганы менен айткан сөзгө адамдай түшүнүүчү болду.

Күндөрдүн биринде Оролкан сулуу кагазга мындай деп сөз жазат:

Алыска кеттиң айдалып,
Алданып колго байланып,
Калмактар сени жоготту,
Кайда алпарып жайгарып.
Асыл жаның соо болсо,
Асылым келгин айланып.
Калкың ушак кеп айтат,
Катын, бала көп айтат.
Калмактан келген кербендер,
Калкыңа кабар бергендер.
Караңгы ордо ачкадан,
Карышып өлдү деп айтат.
Калмак сени өлдү дейт,
Караңгы ордо өсөөрүп.
Кайгыңды тартып биз мында,
Кайтарылбайт жүз жылда,
Азабың тартып ата-энең,
Араң жүрөт жөтөлүп.
Ички, тышкы душманың,
Чын көрүшүп укканын,
Кубанышат кылмыңдап,
Кулактарын көтөрүп,
Чын болсо ушул айткан сөз,
Артыңан калбай бир күнү,
Дүйнөдөн биз да өтөлүк.
Катка жаздым арзымды,
Калкыңда ушак артылды.
Кармалып кеткен эки асыл,
Калмакта тирүү барсыңбы?
Же кайрылбас болуп бир жолу,
Капилет кетип калдыңбы?
Асили ушул дүйнөдөн,
Алты айланып таппасым,

Какшанып арман сөзүмдү,
Карганын канатына кат жаздым.
Каргадайдан экөөң,
Калмакка катуу касташтың.
Таандар барса силерге,
Кагаздын ак бетине кат жазгын.
Күндө бир өсүп төрөлгөн,
Силер күн чыгыш көздөй жол алган.

Таандар күндөп, түндөп учуп жүрүп олтуруп үч айчылык аралыктагы Оргут шаарына алты күндө жетишти. Таандар Оргут шаарынан орду табуу үчүн үч күн издеди. Алар түшкү ысыкта көлөкөлөө үчүн бир теректин башына конуп, канат, куйругун жазып олтурушту. Алдындагы үңүрөйүп турган ордун оозун көрүшкөн да жок. Акыры таандар баатырларды табат. Темиркан катуу сүйүнүп кат жазат:

Аты жакшы Оролкан,
Алдым окуп катыңды.
Таандардын мойнуна,
Таңып ийген катыңды.
Тили буруу калмактар,
Тилегимди катырды.
Атам-энем, эл-журтум,
Солтоной, Шабек, эр Кыйыр,
Аман-эсен жатырбы?
Биз жатабыз жалдырап,
Караңгы ордун түбүндө.
Ата-энем жана Оролкан,
Акыры бизден түңүлбө.
Аман болсок барабыз,
Алданын берген күнүндө.
Солтоной» Шабек, кырк жигит,
Түңүлбөсүн биздерден.
Аман-эсен бар деген,
Катыңды алдым сиздерден.
Кырк жигит бизден ажырап,

Кылдай белиң ичкерген.
Өлбөсөк мында Оролкан,
Бир убакта барабыз,
Анык душман калмактан,
Айланып өчтү аларбыз.
Кырк жигит, ата-эненин
Кызматына жарарбыз.
Кас санаган душманды,
Кайтпас жолго саларбыз.
Кудайдан тилеп жаткыла,
Куру санаага чөмүлбөй.
Дагы бир төрт жыл өткөндө,
Кабар алгын ушинтип,
Калкка айтып билдирбе.
Кабарды бизден түшүнтүп,
Күлсүн душман табалап,
Күдөрүн жиптей үзүлтүп,
Андан көрө Оролкан,
Адамдан жаман кеп уксаң,
Ак кагазга белгиле.
Кимден көрсөң кордукту,
Ким көрсөтсө зордукту,
Ким көрсөтсө чоңдукту.
Үмүтүм бар кудайдан,
Үй санабайм Оргутту.
Душман болуп пикирин,
Бузган барбы, Оролкан?
Биз айдалып кеткенге,
Бушман барбы, Оролкан?
Табалаган биздерди,
Душман барды Оролкан?
Мас букадай маташып,

Марашкан¹⁶ барбы, Оролкан?

Жамандыкты силерге,

Санашкан барбы, Оролкан?

Хан Жолборс күчтөн ажырап,

Карып калса кажырап,

Алтын чен, таажы, тактысын,

Талашкан барбы, Оролкан?

Кандай кеп болсо Таласта,

Хандыкты бирөө талашса,

Каяшасыз бере кой,

Хандыкты кара баштан аласта.

Кимдер душман, кимдер дос,

Жаза жүргүн кагазга.

Аман койсун кудайым,

Асти жебе убайым.

Айланып кайра көргүнчө,

Амандыкты сурайын.

Ата-энем жана кырк жигит,

Аман болсун жудайың¹⁷.

Колдон келбес болгон соң,

Кордукка бир аз чыдайын.

Кор болбогун кишиге,

Кош, аман бол жубайым.

Темиркан катты таандардын төшүнө байлап тойгузуп, учуруп жиберди.

Эмдиги сөз Чынабат шаарынан болсун. Оролкан таандарды учуруп жибергенине он беш күн өтүп, он алтынчы күнү түш мезгилинде Жолборскан, Гүлайпа, Оролкан мунаранын башында асманды карап олтурса, асмандан беш таан көрүнүп, алар эң бийиктен бирин бири куушуп ойку-кайкы болуп уюлгуп, шуулдап келишип үчөөнүн ийнине, баштарына коно калышты. Оролкан каттарды окуп, амандыгын билип, эң чоң кубанычта болушту.

¹⁶ Марашкан — маташкан деген мааниде.

¹⁷ Жудайың — бардыгы.

Жолборскан Коёшханды өлтүрүп, Гүлайпаны тартып алганда Көгөй, Тагай экөө жаш калып ичтерине кетпес кек сактап, ал кегин ала албай кийин чоңоюуп Көгөй, Тагай экөө бири Таласка, бири Кетмен-Төбөгө хан болуп өздөрүнчө өкүм сүргөн кезинде, Темиркан менен Болоткан баатыр туулуп, алардын сүрү менен айбатынан коркуп ичинде кетпес кеги болсо дагы эч кандай сырын сыртка чыгарбай келишкен. Анын үстүнө Мадылбек жөнүндө Темиркан Тагайханды катуу кагып таштап, анын көңүлүн суу сепкендей муздатып жибербеди беле. Ошол жөнүндө дагы кошул- ташыл болгон кек болду.

Күндөрдүн биринде калмактын Оргут шаарынан кербен он беш миң төө жүк менен Чынабат шаарына кирет. Ошондо Көгөй хан кербен башыны үйүнө чакырып алып абдан жакшылап сыйлап мейманчылап олтуруп мындай деген сөздөрдү айтты:

Калмактын Оргут шаарынан, Калың кербен келдиңиз, Кара жолду көп басып, Кыйындыкты жеңдиңиз.

Калмактын Оргут шаарынан,

Калың кербен келдиңиз,

Кара жолду көп басып,

Кыйындыкты жеңдиңиз.

Кызык сөздөн сурасам,

Кыйналбай айтып бериңиз.

Темиркан менен Болоткан,

Калмакка кеткен эрибиз.

Ал экөбү кеткени,

Айласыз чыкты желибиз.

Кулаалыдай салпактап,

Куруду биздин демибиз.

Ошондон кабар билүүгө,

Оолугат биздин элибиз.

Ошол эки баатырдын,

Кеткени болду жети жыл.

Өлүптүр деп укканы,

Эл үчүн болду эки жыл.

Как ошону билсеңиз,

Кандырып айтып кабар кыл.
Кара калмак колуна,
Кармалып түшкөн эрлердин
Өлүүсүн, же тирүүсүн,
Аныгын айтып жооп бер?

Дегенде ага кербен башынын берген жообу:

— Хан Көгөй сенин алдыңда,
Кантип айтам жалганды.
Калмакка кеткен бектериң,
Көрдү го кудай салганды.
Көргөн калмак алардын,
Келбетине таң калды.
Ор түбүндө ачкадан,
Өлтүрдү эки балбанды.
Байлап кел деп хан Уюл,
Мадылбекти жиберген.
Алдап байлап, азгырып,
Алып кеткен силерден.
Андай баатыр, дөө чыкпайт,
Эми мындай бул элден.
Дардан өлбөй, ок өтпөй,
Талыгып калмак чарчады,
Хан Уюл жана калың эл,
Булардын түрүн байкады.
Өлтүрбөсөң буларды,
Өзүм кырам силерди.
Деп Уюлкан каарлап,
Кармады хандын шайтаны.
Көз көргөндүн бардыгын,
Катасы жок айталы.
Көп увазир, калың эл,
Айласын мындай табышты.
Дал өзүндөй дөөлөрдөн,

Отуз балбан жабышты,
Бири буттан, бири колдон,
Бири оңдон, бири солдон,
Жакалашып сүйрөшүп,
Жабылып орго салышты.
Көп балбандар жабылып,
Колу, бутун байлады.
Сыйыртмак салып мойнуна,
Зынданды көздөп айдады.
Анык баатыр эки дөө,
Азоо аттай тепкилеп,
Жарагы жок болсо да,
Он сегиз дөөнү жайлады.
Орго салып аларды,
Оокат бербей коюшту.
Ачкадан ордо өлтүрүп,
Ал экөөнү союшту.
Эки баатыр жигитти,
Эптеп калмак жоюшту.
Ал экөөнүн өлгөнүн,
Акыл жетип, көрдү көз.
Жалпы кыргыз ынансаң,
Жалган эмес ушул сөз.
Мен билемин өлгөнүн,
Бектериңден күдөр үз

— деп, кербен башы сөзүн бүтүрдү. Хан Көгөй ал кишини урматтап ат миндирип, тон жаап жөнөттү.

Мындан бир нече күн өткөндөн кийин хан Көгөй «Мен минтип жүрө бербей Жолборскандан атам Коёшхандын өчүн алайын. Балдары болсо бир жаңсыл болуптур. Бул ишке эртерээк камынайын» — деп, Кетмен-Төбөдөгү агасы Тагайханга киши чаптырды. Тагайхан менен кеңешип өзүнө караштуу шаарлардагы тилектеш жакшыларды, акыл ойлоп тапчылары, бийлери, акыл таап сүйлөөрү, байы менен манабын, орундаткан талабын, ою-максатында

Жолборскандын таажы, тактысын аламын деп барлыгын жыйнап алып, ак ниетке ак боз бээни жарып, бардыгын бир тамга кийрип алып, Көгөй хан бардык көңүлүндөгү айтып турган жери:

Ассалому алейкум,
Аксакал, кары, жаштарым,
Акыл сурап силерден,
Арзымды айта баштадым.
Адамга сырды чыгарбай,
Айтайын ичте максатым
Бул маслакат¹⁸ адамга,
Сыр чыгарбас жашырын.
Көңүлдөгү сырымдын,
Көргөзөйүн ачыгын.
Акыл таап бергиле,
Акылман өңчөй асылым.
Жолборскандын башынан,
Жоболоң салган жашынан.
Мен айтайын угуптур,
Бизге кылган таасирин.
Оболдон бери жок эле,
Ошого менин жасыгым.
Менин бала кезимде,
Али да турат эсимде.
Угуп туруп жооп бер,
Ушул айткан чечимге.
Нак ырасын сүйлөгүн.
Намысың болсо бетинде,
Асили мага дос болсоң,
Арыңды беттен кетирбе.
Жолборскандын биздерге,
Кылбаганы бар беле.

¹⁸ Маслакат — кеңешме.

Атамды мурда өлтүрүп,
Гүлайпаны алды эле.
Жетим кылып биздерди,
Жер каратып салды эле.
Балдары эле ошонун,
Темиркан менен Болоткан,
Баатырлык, балбан дөөлүккө,
Башынан болбойт мындай жан.
Душманын жогот дегенге,
Өзүнүн камын жегенге,
Тагайга жаман сөз айтып,
Таш кылып көөнүн муздаткан.
Өз бейлинен жазышып,
Адисинен ашышып,
Такыр эстен калгысыз,
Тагай ханды сыздаткан.
Башынан Жолборс атасы,
Бар бекен сөздүн катасы.
Эси жок баатыр болду эле,
Эбегейсиз эки арстан.
Ал экөө тең өлүптүр,
Ор түбүндө ачкадан.
Эрдиги элге белгилүү,
Элүү миңден качпаган.
Кыргынга абдан үйрөтүп,
Кырк жигитин маштаган.
Менин атам Коёшту,
Канына жерди боетту.
Эч күнөсүз өлтүрүп,
Башын кесип таштаган.
Жолборскандын башынан,
Душмандыгы күч эле.
Тукуму бизге пайдасыз

Туушу жаман ит эле.
Ойрон болгон Жолборскан,
Бизге оң санабас киши эле.
Бул жөнүндө ар кимиң,
Билгениңди айтарсың.
Көрөмүн качан тирүүңдө,
Көп элимдин пайдасын.
Кылдаттык менен тапкыла,
Кырк жигиттин айласын.
Арзыган максат орундап,
Алдыңда Көкөң сайрасын.
Кызыгы артык эмеспи,
Кымыз менен сорпонун,
Кызык болот кыз үчүн,
Кызыл шайы, торконун.
Кылычын канга боегон,
Кыргыздан чыккан ноендон,
Кырып салат укса деп,
Кырк жигиттен коркомун.
Эмдиги менин тилегим,
Элимдин жайын билемин.
Эки тилек бир болсо,
Эсиңе салдым силердин,
Камсыз болдум ушундан,
Кадырыңды билермин.
Коркунучтуу кырк жигит,
Колкомдогу түйүнчөк,
Алтын такты биз алып,
Андан кийин сүйүнсөк,
Чыдатпай турат мен үчүн.
Чыкпас дарт жана кетпес кек,
Айласын таап оболу,
Кырк жигитти беттесек.

Жол ачылып калганча,
Жолборскандан сезбесек.
Кыргыйды кыркып боосунан,
Кызык сөз күтөм оозуңан.
Кыргынды салып кирүүдөн,
Кырк жигиттен чочунам.
Баарыңдын пейлиң бек болсо,
Байкалып сөзүм эп болсо.
Кудайга койдум деп айтар,
Жолборскан каргап көп болсо,
Менин бир көөнүм тынабы,
Жолборстун канын төкпөсө,
Кырк беш шаар элиме,
Жаңыдан кайра жол салсам.
Жолборсканды өлтүрүп,
Бүтүн элди колго алсам.
Алтын чен, таажы, тактысын,
Алып бир ага олтурсам.
Өткөн өч, кеткен кекти алып,
Ошондо болот максатым.
Алдыма күндө келгиле,
Аргымак минип желгиле!
Айланайын көп журтум,
Буга акыл таап бергиле.

деп, Көгөй хан сөзүн бүтүрдү. Көпчүлүк эл буга бир нерсе айтайын деп Жолборскандан коркуп, жок аныңыз жарабайт деп айткандан Көгөй хандан коркуп, көпкө чейин эч кимисинен үн чыкпай олтуруп калышты. Ошол топтун ичинде өзү баатыр, сөзгө чечен, жашы элүүдөн ашкан, кармаша келген душмандын канын суудай чачкан, баягы шойкомдуу Шоңкор бар эле. Ал өзү Көгөй хандын кайын агасы болучу. Ошол киши бул жөнүндө бир нерсе айтмакчы болуп башын өөдө көтөрүп коет. Аны билип Тагай хан ий Шоко, сиз сүйлөңүзчү дегенде эр Шоңкор мындай деди:

Көп жыйылган бийлерим,
Көз алдыңда сүйлөйүн.
Калкым сенин алдыңда,
Ката сүйлөп жүрбөйүн.
Бул жердеги турган эл,
Бардык саның жетимиш,
Маслахатка чакырдың,
Максатыңа жеттиңиз.
Баалап өзүң билерсиң,
Бар болсо биздин чекибиз.
Атың улук Көгөй хан,
Анык менин жакыным.
Алдыңарда силердин,
Айтайын деген акылым.
Кырк жигиттен айтайын,
Кыргыздын кылдат баатырын.
Күч менен алар жеңилбейт,
Бул жагын ойло, асылым.
Башынан баарын мен билем,
Байкасаң сөздүн баары чын.
Ал жөнүндө мамындай,
Айтайын сөздүн маанисин.
Эң оболу өзүңүз,
Укмуштуу бир чоң той бергин,
Ат чабууга ал тойго,
Ар тараптан эл келсин.
Кылдаттык менен ал тойго,
Кырк жигитти чакыргын.
Андан мурун камдаган,
Аскериң болсун эки миң.
Анын барын билгизбей,
Айланага жашыргын.
Күлтүлдөгөн баатырдын,

Күлүн көккө сапыргын.
Обочо беш үй көтөрүп,
Отурбастан шашылгын.
Ал үйгө баарын киргизип,
Аракка жылгыз мас кылгын.
Эки миң колду даярдап,
Аламандап асылгын.
Куралдын баарын колго алып,
Анан кийин качыргын.
Адетинче кырк жигит,
Жарагын коет бир үйгө,
Бирөөн коюп кароол
Башкасы кирет төрт үйгө,
Маселеси ушундай,
Мас болгондо кабылткын,
Ылжып жатып калганда,
Ышкырып колду жабылткын.
Дайындалып акылды,
Дал ушундай баштагын.
Кароол болчу жигиттин,
Алды менен жастагын.
Сыр алдырып душманга,
Шек билгизип шашпагын.
Сүйрөп чыгып мастардын,
Көргөзбө курал, аспабын.
Ар бирин бир жыгачка,
Бирден таңып таштагын.
Адетинче алардан,
Асти коркуп качпагын.
Ошондойчо иштесек,
Ойлогонду табабыз,
Бул жагын өзүң билерсиң,
Колдосо арбак бабабыз,

Минтип табат акылды,
Шойкондуу Шоңкор абаңыз.

Бул сөзгө Көгөй, Тагай макул болуп, сырды эч кишиге билдирбеске ант берип тарашты.

Мындан кийин Көгөй хан,
Той камына киришти.
Ойлогон, тилек, максатын,
Орундоого тырышты.
Акыл тапкан Шоңкордун,
Айтканындай кылышты.
Ачыдан өөдө тизилтип,
Ак үйлөрдү тигишти.
Көтөргөн үйгө бир бирден,
Байтал бээлер союлду.
Канча экенин жан билбейт,
Козу менен коюңду.
Жарды-жакыр, бечара
Жакшы эле этке тоюнду.
Кетмен-Төбө, Аксыдан,
Кабарлап элди чакырды.
Калкка чачып дүйнөнү,
Карк алтынын сапырды.
Бирдей көрдү Көгөйхан,
Алыс менен жакынды.
Күндүгүнө он улак,
Көкбөрүгө тартылды.
Кең арал, Көгөй жык толуп,
Күн сайын көп эл артылды.
Билдирем деди Көгөй хан,
Көпчүлүккө даңкымды.
Кызык тойду көрсүн деп,
Кырк жигитти чакырды.
Жолборсканды баш кылып,

Чакырды өңчөй баатырды.
Солтоной, Шабек, кырк жигит,
Жолборсканга келишти.
Изат кылып барлыгы,
Ийилип салам беришти.
Барлык уккан, билгенин,
Канга айтып беришти.
Ар бир акыл ойлонуп,
Ар тарабын чечишти.
Жолборскан айтты ошондо,
Ушул тойду той дебейм,
Барсаңар мейли жигиттер,
Алдыңдан чыгып кой дебейм.
Анын берген оокатын,
Алдыңдан тартып мен жебейм.
Барбагын деген себебим,
Баатырлар жалган дебегин.
Биз үчүн адал той эмес,
Билгеним ушул эгерим.
Тике барып жигиттер,
Тил алып тойду жебегин.
Адал болсо бул тою,
Мени кеңешке неге чакырбайт,
Бу кылыгы Көгөйдүн,
Душмандыкка жакындайт.
Көмөсүнөн болбосо,
Көрүнөө бизге катылбайт.
Акыл менен жигиттер,
Акырын муну элесте.
Арстандар кайра келгинче,
Асылып буга теңешпе.
Адам болсо ал акмак,
Айттырбайт беле кеңешке.

Коёш Кандын балдары,
Корсулдаган ит эле.
Илгертен билем алардын,
Ичтеги кеги күч эле.
Далайдан бери Тагайхан,
Табалап жүрчү өчү эле.
Жер үстүнө жайылган,
Жетик Жолборс арбагым.
Жигиттер сенин аркаңда,
Жетилет менин дарманым.
Айланайын арстандар,
Ал тойго бастырып барбагын.
Ошондо Шабек муну айтат:
Ажалы чындап жетпесе,
Арстанга иттер катылбайт.
Акылы чындап кетпесе,
Ал акмак бизге асылбайт.
Тосуп ажал келбесе,
Тоок, чил кушка катылбайт.
Тосуп сөзүн какпаса,
Токтолбой маңыз бакылдайт.
Туюкка башы түшчүлөр,
Душмандын сөзүн макулдайт.
Ал жетпеске катылган,
Ажалы чындап жакындайт.
Мышыкка чычкан кездешсе,
Ажалынын жеткени.
Ак тоюнда катылса,
Азыркы анын бектери,
Түп тамыры жулунуп,
Дүйнөдөн чындап кеткени.
Кыялын, бейлин билүүгө,
Кырк жигит чындап беттеди.

Көгөй хандын биздерге,
Кастык кылар чагы жок.
Он миң аскер кураса,
Он кишилик алы жок.
Кантип бизге катылат,
Хан Көгөй баатыр ары жок.
Хан Көгөйдүн эгерде,
Касташканы билинсе,
Кызыл каны төгүлөт.
Кырк жигиттин тузагына илинсе.
Тобөкел деп а көрө,
Чакырган жерге баралык.
Бугуп жатпай булардын,
Пикирине каналык.
Корко турган кишиче,
Кантип жатып алалык.
Биратала Көгөйдүн,
Пикирине каналык.
Кынтыгы бизге билинсе,
Кыялы, пейли саналып.
Кызык тойдун үстүндө,
Кыяматты салалык.
Канжар, кылыч жаракты,
Боюбузга тагалык.
Сыр алдырбайт душманга,
Ачууланбай баралык.
Чырмалышып калса да,
Чын пикирин табалык.
Көгөйхандын пикири,
Тескери болсо саналып,
Тукумсуз кылып айылын,
Тунжурата чабалык.
Баарына макул сөз болуп,

Жүрүп кетти шартылдап,
Кызыл, жашыл кур менен,
Бүткөн боюн арчындап,
Алтын кемер курчанып,
Асыл бою жаркылдап,
Уруш көрбөй сегиз жыл,
Буулугуп калган өң баатыр,
Болор болбос шек болсо,
Буларда болбойт тартынмак.
Чынабаттын шаарынан,
Жоргону ашып жөнөдү,
Башчы кылып алышкан,
Солтоной сындуу төрөнү.
Жоргонун батыш жагында
Таластын быткыл өрөөнү.
Алтын сурнай тарттырган,
Асылдардын өнөрү.
Кандай болот кырк жигит,
Акырын ойлоп көрөлү.
Тулпар минип, туу алып,
Сүрүнөн душман куланып.
Кара жолдон чыккан чаң,
Жоргону аша чубалып.

Мына ушул түрү менен кырк жигит Көгөй хандын тоюна келишти. Көгөй хан кырк жигитти нечен түрлүү оокаттар менен камсыз кылып, арактар табактап ичилип жатты. Бир убакта Солтоной баштап барлык жигит биринин артынан бири кыйшайып, ылжып кулай берди.

Аракка ылжып кырк жигит,
Алсырап тегиз кулады.
Айылдан бөлөк бир үйдө,
Ак албарс кылыч куралы.
Алы кетип баатырлар.
Ант ичкендей сулады.

Болуп калды Көгөйдүн,
Козголо турган убагы.
Тике басып туралбай,
Башын өөдө кылалбай,
Же кадам басып козголуп,
Карыш жерге жылалбай.
Кай бирөөбү алдастайт,
Канетерин биле албай.
Калтылдап үйдөн чыкканы,
Кайрылып жана кире албай,
Акылы бүтүн кишилер,
Айтса да ага тил албай,
Ал кубаттан ажырап,
Атына такыр мине албай,
Асил айтып кай бири,
Арсалаңдайт күлө албай.
Жанкорос жаткан жеринен,
Тура калды далбастап,
Какап окшуп жөтөлүп,
Карайлады алдастап.
Көзүнө киши көрүнсө.
Суу бергин деп жармашмак.
Ылжыган баатыр ошолор,
Ит менен деле кармашмак.
Тышка чыкты теңселип,
Жеңдерин чечип белсенип.
Мактанат дүйнө бетинде,
Баатыр жок деп менчелик.
Суу көтөрүп бараткан,
Көгөй хандын бир кулун,
Бет алдында кол булгап,
Бери кел деп кургурум,
Жакшы көрөм мен сени,

Кул болсоң да курбалым,
Деп кучактап а кулду,
Кысты бекем төшүнө,
Жан туралбайт а кулдун,
Жалынган ар бир сөзүнө.
Кысылган катуу ал кулдун,
Кан толду эки көзүнө.
Мойнунан кысып башынан,
Матек алып жатыры.
Мастыкта кулга теңелди,
Мактанган кыргыз баатыры.
Матектен мээси чачырап,
Өлдү ошол кул акыры.
Аны укканда Көгөй хан,
Чыдабады чымын жан.
Эки миң аскер барлыгын,
«Аламан» деп кыйкырган.
Жүз кишини жөн эле,
Жаракты көздөп дыгдырган.
Жалпы баатыр мас болуп,
Жатып эстен танды го.
Жабылып барып жүз киши,
Жарактын баарын алды го.
Издесе да табылгыс,
Бекемдеп тыгып салды го.
Улам бирден сүйрөтүп,
Кара талга таңышты.
Тайтаңдашып кай бири,
Далайга чейин алышты.
Өлсө дагы көпчүлүк,
Ач кенедей жабышты.
Алтымыш адам өлсө да,
Акыры байлап салышты.

Жоо-жарактын барлыгын
Бекитишти бир жакка,
Кырк жигитти теп-тегиз,
Байлап салды бир паста.
Таңып салды көпчүлүк,
Ар кимин бир-бир жыгачка.
Ашкан баатыр чыкты эле,
Анын баары кыргыздан,
Айтканындай барлыгын,
Ажыратты турмуштан,
Акыры жазуу ушундай,
Ырысы антип жылбышкан,
Бардыгын байлап Көгөйдүн,
Тилеги калды орундап.
Күндүгүнө эки ирет,
Которуп киет порумдап.
Кыргызда жалгыз өзүм деп,
Оокатын ичти сонундап.
Кырк жигитке Көгөй хан,
Аскерин буйруп желпинди,
Ойлогон, ой, максатын,
Орундатып келтирди.
Каруусу жок, жараксыз,
Тепкилеп, муштап ыргытып,
Алтыдан, ондон, жетиден,
Ар кимиси өлтүрдү,
Солтоной, Шабек, Кыйырдын
Колдорун артка байлады.
Тилекке жеттим деп Көгөй,
Тили чыгып сайрады.
Жарагы жок баатырлар,
Жалаң муштап кол менен,
Жалпайта тээп ыргытып,

Жарым миң колду жайлады.
Ар бирөөнү жигиттин
Таңды бир-бир чынарга
Башынан Көгөй ойлогон,
Баарысын мындай кыларга.
Баатырлар калды ушунтип,
Арылгыс кайгы, туманга.
Тегиз байлап Көгөй хан,
Ач бүркүттөй шаңшыды.
Көгөй хандын каары,
Көбүрүп суудай ташыды.
Алдым алтын такты деп,
Аккан терин арчыды.
Ач бүркүттөй шуулдап,
Абыдан жанын кыйнады.
Белгилүү кыргыз элинен,
Беш жүз аскер жыйнады.
Бере көр деп буркурап,
Кудайга чындап ыйлады.
Эгесинен кабарсыз,
Жүрүп кетти Көгөй хан.
Жолборс ханды жыгарын,
Билип кетти Көгөй хан.
Чынабатка Жорго ашып,
Кирип кетти Көгөй хан.
Барып курчап калышты,
Жолборс хандын ордосун.
Душман кармап калганда,
Хан Жолборс кантип жанын коргосун.
Барып алып Көгөйдүн,
Башына дөөлөт орносун.

Көгөй хан беш жүз киши менен келип хан Жолборстун ордосун камындырбай курчап калат.

Көгөй хан атынан түшө жүгүрүп келип башка сөзгө карабай, эжеси Гүлайпанын кан какшаган үнү, сөзүнө жана ыйлаган муңдуу үнүнө бурулуп, ырайым этпестен, атам Коешхандын каны деп, Жолборскандын башын кылыч менен кесе чаап таштайт, аны бир жөндүү кылгандан кийин Көгөй хан өзү Жолборскандын таажысын кийип, алтын ченин ийнине тагынып келип, тактыда олтуруп өкүм сүрө баштайт.

Ал Жолборс хандын барлык вазир, бек, бий жана желдеттеринин барлыгын айдатып, кырк жигиттин ар биринин моюндарына зоолу, буттарына кишен салып ар бирөөнү ар шаарга айдап, Гүлайпаны өз атаңды өлтүргөн Жолборсканга тийип кеткенсиң деп каарлап, аны бүтүн турмуштан ажыратып, Ашырбектин колуна берип, келини Оролканды кошуп Чынабаттан чыгарып жеберет.

Ал үчөө бир жерден жер там казып, анын ичинде эптеп оокат кылып эки баатырдын келүүсүн күтүп тура беришет.

Солтоной, Шабек, Эр Кыйырды орго салдырат. Ошентип, Көгөй хандын ойлогон ою болуп, өзөн сууга конуп, чар тарабын жеңип, айланасы кеңип, оттой жанып, кегин алып, алтын тактын үстүндө өкүм сүрүп жатып калат.

Эмдиги сөздү Оргут шаарындагы калмактын ханы Уюлдан баштайлы. Темиркан менен Болоткандын калмакка барганына он эки жыл болду. Ошондон бери хан Уюл булардан эч бир кабар албай өлгөндөрдүн катарына эсептеп койгон.

Күндөрдүн биринде хан Уюлдун оюна түшүп ошол эки баатырдын жөнүн сурап айтып турган сөзү:

Асмандан жааса ак мөндүр.

Аркырап сайдан сел жүрмөк,

Агарып ак кар күн жааса,

Артынан суук жел жүрмөк.

Ак* падышанын милдети,

Акыл ойлоп эл билмек.

Өлгөнүнчө адам зат,

Өзүнүн жагын жактамак.

Туулган эрдин милдети.

* Ак — адил деген мааниде.

Душмандан элин сактамак.
Мадылбектей эр жигит,
Оор ишти аткарат.
Мадылбек байлап келтирген,
Эки кыргыз бар бекен,
Жаны тирүү бар болсо,
Жарыкка көзү зар бекен.
Өлүү бекен, тирүүбү?
Кай ахбалда калды экен.
Же болбосо күч менен
Ачкадан өлбөс жан бекен?
Ал экөөнү бул кезде,
Билген киши бар бекен?
Ор түбүнө көз салып,
Көргөн киши бар бекен?
Ордо жатып ачкадан,
Өлгөн киши бар бекен?
Көп жылы жатып зынданда,
Арылгандыр балалык.
Ал экөөнү зындандан
Тез чыгарып алалык.
Жазайыл менен бетке атып,
Жар көчүрүп салалык.
Жер үстүндө душмандан,
Бир кутулуп калалык.
Аны укканда ордунан,
Тура калды бир адам.
Эки бала кыргызды,
Эр Турандан сурагын.
Ошол эки душманды,
Мен дагы жоготууга кумармын.
Колдон келсе душмандын
Түп тамырын жулармын.

Аны угуп хан Уюл,
Чакыртып алды Туранды.
Эсине салып хан Уюл,
Эр Турандан сурады.
Аны угуп ар жерден,
Вазир, бектер куралды.
Туран айтты ошондо,
Экөөнүн жөндөрүн.
Он эки жылдан бер жакка,
Зындандан ар бир көргөнүн.
Көрбөгөмүн зынданда,
Экөөнүн өлгөнүн.
Ал экөө ашкан адамдан
Акын экен айтылган.
Караңгы өрдү жаңыртып,
Какшанып ырдап кайгырган.
Көксөшүп өткөн заманын,
Комузга кошуп үн кошот,
Коңгуроодой үн менен,
Көргөнүн муңдап көксөшөт.
Чөкөтаан, каргадан,
Кат жазып кабар алышат.
«Шакы» деген аты бар,
Мойнунда илген каты бар.
Бул сыяктуу адамга,
Кандай душман катылар.
Бул жөнүндө билгеним,
Нак ушул сөз таксыр хан

— деп, баатыр Туран сөзүн бүтүрдү. Ошондо Турандын атасы тура калып: таксыр, алар кыргыздын эң бир кыйын акыны экен. Биздин калмак элинин эң көрүнүктүү Шыргый аттуу акыны бар. Кандай ырчы болсо дагы андан жеңилбей калбайт. Ошондуктан биз ал акын Шыргыйды алдыралы ал кыргыздын эки акыны менен эң эле өлөр жерден айтышсын. Эгерде биздин Шыргый ырчы

жеңсе, анда ал эки кыргызды билгенибиздей иштеп жок кыларбыз. Эгерде биздин Шыргый акын жеңилип калса анда алардын баштарына азаттык берип, элине жөнөтөлүк. Бул сөздү хан Уюл баштап бардык вазир, бектери макул көрүп кош ат менен Шыргый ырчыны алдырышты.

Эмдиги сөз ордо жаткан Темиркан менен Болоткандан болсун, Туран баатыр бул маселенин бардыгын ордун башына келип эки балага айтып, «сиздер ордон чыга турган болдуңар» деп сүйүнчүлөп кетти. Ошондо молдо Накыш буларга бардык максатын арман кылып айтып турганы:

Кагылайын, бектерим,
Кашымдан бүгүн кеткениң.
Кайгырам, күнүм он төрт жыл,
Караңгы ордо өткөнүн.
Кайрадан жалгыз мен калып,
Каптаган жалын өрттөмүн.
Өзөнгө бүткөн тал элең,
Экөөң бирдей хан элең,
Он сегиз, бириң он төрттө,
Ойноо бир жап-жаш бала элең,
Эрдик менен дөөлүккө,
Эр Байыштай бар элең.
Он эки жылы бир жатып,
Оюң менен ырдашып,
Отуз жаш, жыйырма алтыга,
Чыктыңар толуп, эр жетип,
Көбүнчө жана кубанам,
Көңүлүмдү дегдетип.
Жалгыз калып зынданда,
Менден кубат качты го,
Акын Шыргый ырчыны,
Арбагыңар басты го.
Муруттарың билектей,
Ийниңерден ашты го.
Кагылайын, балдарым,

Карааның тоодой жетилген,
Кас санаган душманың,
Кайсалап качып бекинген.
Кара чаар жолборстой,
Кабылан сүрдүү бетинден
Кадыр эгем колдосо,
Кан Манасты жолдосо,
Кайра келип алып кет,
Кашыңда кырсык болбосо,
Кеттиң силер, мен калдым,
Шооласыз ордун түбүндө.
Шордон башым арылбай,
Шойкондуу калмак үйүндө.
Силердей болуп кутулуп,
Молдокең дагы сүйүнсө.
Кана, балдар, силердин,
Башыңа дөөлөт үйүлсө,
Алда кандай болом деп,
Ашыга коркуп кубарба!
Кан Уюл бизди жазалап,
Карабады убалга,
Пайдаңар мага тийбесе,
Барлык башын ийбесе,
Кара башың кутулуп,
Кайтканыңа кубанба.
Ар недеген душмандын,
Айтканына кирбегин.
Карасы тоодой болсо да,
Калмакты көзгө илбегин.
Акыры менин силерге,
Айтайын деген бир кебим.
Башыңа бакты орносо,
Аркадан кырсык болбосо,

Ордо калган агаңды,
Ойлонбой коюп жүрбөгүн.
Түзүм качты он төрт жыл,
Түшкөнү башым туюкка,
Кайдан келип тушуктум,
Калмактын Оргут уюкка.
Кагылайын, балдарым,
Каалоосун көрүп алланын.
Калкыңа барсаң бак конуп,
Кайрадан мени унутпа.
Бөлбөгүн менден оюңду,
Белгилүү болду кетериң,
Бергиле балдар, колуңду.

деп молдо Накыш буркурап, ыйлап коштошту. Ал экөөнү калмактар аркан салып тартып алышты. Алар баштагыдан бир жарым эсе чоңоюшкан. Өздөрүнүн келбети келишкен, иреңи кызыл муруттары кап-кара ийиндеринен ашкан, ажыдаардай жүзү заар. Турандын айтып турган сөзү:

Кыргыздын эки баатыры,
Кылымда болбос акыны,
Калмактын Шыргый ырчысы,
Айтышканы жатыры.
Айтышта жеңген кишиге,
Абдан толук байге бар,
Айтылган сөздүн мазмуну,
Акыл менен байкалар.
Калмак, кыргыз ырчысы,
Бир кумардан таркаңар.
Оюңар чексиз бузулган,
Ор түбүндө көп жатып,
Шоола көрбөй нечен жыл,
Жабырлык жанга көп батып,
Калпты сүйлөп теминсең,
Калмактан кыргыз жеңилсең.

Өлтүрөбүз силерди,
Жазайыл менен бетке атып.
Караны минип желсеңер,
Кудайың берип силерге,
Кутулат шордон желкеңер.
Тартып алып беремин.
Шыргыйдын сансыз көп малын.
Азат кылып бошотуп,
Айыгат дартың бир жаның.
Ар тилегиң орундап,
Көрөсүң дүйнө жыргалын.
Жарактанып ат минип,
Жаркылдап элге кетесиң.
Жамандык кетип оюңдан,
Жакшылыкка жетесиң.
Жаш балдар калсаң жеңилип,
Жанган оттой өчөсүң,
Деп айтканда вазир,
Дегденип турган Шыргый эр,
Башта дешип чуулдап,
Карап турат калың эл,
Козголуп Шыргый ошондо,
Колуна алды комузун.
Солкулдатып жиберди,
Созолонтуп добушун,
— Кайда калдың сен кыргыз,
Карап көргөн жоксуңбу,
Калмактын айла согушун?
Мадылбек кырк миң кол алып,
Үч айчылык жол жүрдү,
Силерди байлап көп калмак,
Аларга кудай бак берди.
Таластагы силерди,

Ким байлап мында апкелди.
Ушу келбет, күч менен,
Кантип колго түштүңөр?
Бу калмакка катылып,
Букадай жерди сүздүңөр.
Эмне үчүн кор болуп,
Элиңден күдөр үстүңөр?
Жеринде неге жатпадың
Калмакта минтип камалбай.
Камалып ордо жатканча,
Калсаңарчы жаралбай!
Карааныңа карасам,
Кадимки семиз камандай.
Караң тоодой, карууң жок,
Капка тыккан самандай.
Жүрөгүң болсо эки дөө
Жүз миң колго чак келдиң.
Карааныңа өзүң ишенип,
Калмакка кантип тап бердиң.
Жылас кылып жериңден,
Чынжырлап байлап апкелдим.
Коломолуу колума,
Кополдугуң билгиздиң.
Комдоп төөгө мингиздим.
Колго сени түшүрүп,
Карачы өзүң түрүүлөй,
Караңгы көргө киргиздим.
Канчалык тоодой болсоң да,
Калмакты баатыр дедирдим.
Караңгы ордо сен жатып,
Кайсы ырыска семирдиң?
Кара нарга миндирип,
Каткан нанды жедирдим.

Оорубастан нечен жыл,
Ор түбүнө жайладым.
Он кабат аркан жынжырлап,
Окшотуп колуң байладым.
Ортого алып он киши,
Онтотуп уруп айдадым.
Ошондо дагы өлбөгөн,
Сени өлөрман деп байкадым.
Жүн тыгылган кап окшош,
Жүрөгү жок коркоксуң.
Жүгөрүдөй акыл жок,
Жүгүргөн ноопас, торпоксуң.
Жүз кадак нанды бир жеген,
Жүзүң курган соргоксуң.
Жериңден байлап келүүгө,
Силерди бардык биз издеп,
Ачууланбай, тилдебей,
Айтышсаң айтыш түзүктөп.
Кара тумшук кыргыздар,
Калмакка силер кылмыштар.
Жүзүң курган ой кыргыз,
Жүрүсүңбү кыз издеп?
Балбан эмес, торпоксуң,
Баатыр эмес коркоксуң.
Басташкан жоого байланган,
Баары бир кыргыз чоркоксуң, —
акын Шыргый үнүн созуп барып токтотту. Ошондо Темиркан баатыр комузду
колуна алып, коңгуроодой үнгө салып, Шыргыйды карап ырдап кое берди:
Аркыраган шамал жел,
Аты калмак калың эл,
Азыр ырдап беремин,
Айланама баарың кел.
Азыр каптайт силерди,

Айткан сөзүм — аккан сел.
Тулпардай таштан ыргыйын,
Туйгундан качкан кыргыйым,
Биринчи айткан сөзүңдүн,
Жообун уккун Шыргыйым.
Аздыгы эмес дармандын,
Арманы болот балбандын,
Алышып жүрүп жыгылбай,
Алданып бекем кармалдым.
Ушу болду биз үчүн,
Уюткусу армандын.
Калкымдан күдөр үзбөдүм,
Карарган малды издедим.
Калың душман колуна,
Кармашып жүрүп түшпөдүм.
Каруусу жок калмактар,
Кастыгыңды билдирдиң.
Каргага барып туйгунду,
Кармаштырбай илдирдиң.
Караанымдан сескенип,
Каргашаны эскерип,
Калың мамык төө комдоп,
Карт буурага миндирдиң.
Жайындагы чимелдей,
Жабылып бизди айдадың.
Дары менен мас кылып,
Дагы колум байладың.
Жарагым жок болсо да,
Жаныма калмак толсо да,
Жалаң эле кол менен
Жарым миң колду жайладым.
Эптеп ишиң бүтүрдүң,
Эсебин билдим күчүңдүн.

Эсиң чыгып кыргыздан,
Эбегейсиз күтүндүң.
Эң эле айлаң кеткенде,
Элиңе ажал жеткенде,
Мурдума дары жыттатып,
Мас кылып аттан түшүрдүң.
Айтайын сөздүн тамамын,
Айласыз болду заманым.
Башынан билген эмесмин,
Мадылбектин арамын.
Кырк миң калмак жабылып,
Түшүргөнгө жарадың,
Мас кылып жыгып дарыга,
Жынжырды салып карыма,
Темселеген кырк миң кол,
Темир торго камадың.
Келтектебей, тилдебей,
Кеткени ошол чамаңдын.
Кылчайып артым каранып,
Кырк жигитти самадым.
Бир тараптан ойлонсом,
Биздер тирүү, сен өлүү,
Баштан аяк жоруктун,
Баарын айтып көрөлү.
Он беш күндүк алыстан,
Ойгонуп жүрүп калышкан,
Кырк миң колдун артынан.
Кыйкырып тийди кырк бөрү,
Кыйраган кырк миң калмакка.
Ал кезде биздер бала элек,
Ал-дармансыз жан элек.
Айта берсем Уюлкан,
Арманым көп мындан да,

Сүйлөшөрбүз акыры,
Сөз айтылып тынганда.

Кырк жигиттин кырк миң калмакты кырганын укканда Шыргый кайрып айтууга
сөз таппай, таш тиштеп олтуруп калды.

Калыс койгон кишилер,
Жеңилди деди Шыргыйды.

Таяк менен Уюлкан,
Шыргыйды башка салды го.

Маңдайдагы мал-мүлкүн
Казынага алды го.

Бул кордукка чыдабай
Шыргыйың эстен танды го.

Орунунан жылалбай
Отуруп Шыргый калды го.

Эси чыгып канынан
Эч айласын биле албай,
Алдастап шашып жыгылды,
Атына басып мине албай.

Абдан качып акылы
Айылын таап жүрө албай.

Уюлкан Шыргый ырчысынын жеңилип калганына ичи күйүп, кабагын түйүп,
айткан сөзүнөн кайта албай, бошотпойм деп айта албай, бошотпоюн десе эл
алдында берген сөзүн тана албай, айласы куруп, ичинен сызып: «Кан сөзү эки
болбойт, башыңар азат», — деп эки баатырды бошотууга аргасыз болду.

Эки бекти Уюлкан,
Өз кашына чакырды.
Эсине алды ошондо,
Эрдигин эки баатырдын.

Экөө үчүн падыша,
Дүнүйөсүн сапырды.

Экөөңдүн жайыңды,
Билемин деп Уюлкан,

Эмне десең оюңа,

Жүрөмүн деди Уюлкан.
Экөөңөргө не керек,
Тилегин деди Уюлкан.
Аны укканда Темиркан,
Уюлканга мындай дейт:
— Биринчиден сурайбыз,
Азаттык бергин биздерге.
Экинчи ат, тон, жоо жарак,
Үчүнчү дагы жол азык,
Түгөнбөс кылып мол азык.
Кымыздан арак тарттырып,
Даярдап суусун ичкенге.
Жолубуздан жоо чыкса,
Жалгыз бизге күн келсе,
Тырмышып жүрүп өлөлүк,
Дагы бир колго түшкөнчө.
Аны угуп Уюлкан,
Ат жабдыгын камдады.
Мына мындай дүйнөнү,
Экөөнө арнады.
Эки чоң ат жабдыктап,
Тулпардан тулпар тандады.
Шыргыйдын дүйнө мүлкүнөн
Беш качырга зар жүктөп,
Баатырларым силердин,
Бар сырыңа кандык деп,
Эки тулпар ат минип,
Кынаптуу кылыч белге илип,
Кутулдук деп калмактан,
Көңүлдөрү бир тынып,
Марттык Уюл көрсөттү,
Бул сыяктуу иш кылып.
Беш качырда зары бар,

Алдында тулпар аркырап,
Кылыч, калкан тагынып,
Ойдогусу табылып,
Жоо, жарак, ат, тон келишип
Жөнөдү бектер жаркырап.
Порумдуу келген баатыр да,
Болобу деги мындай жан?
Айтканын падыша танбастан,
Ал сөзүн кайта албастан,
Көчөнү бойлоп сүйлөшүп,
Узатып чыкты Уюлкан.
Темиркан менен Болоткан,
Көңүлү ташып жаркыган?
Он эки жыл ор болду,
Мадылбектин зарпынан.
Уюлканга ошондо муну айтат
Эки баатыр артынан:
— Калмактын ханы Уюлсуң,
Канып сөзгө туюнгун.
Он эки жыл зыңданга,
Чыгарбастан сен салдың.
Жалдырап жердин алдында,
Өлөрман болуп мен калдым.
Кантип эстен кетирем,
Кара дарга асканың.
Дабыла* тигип биздерди,
Мылтык менен атканың.
Уюлкан сенин кордугуң,
Жаныбызга батканын.
Жипсиз тушап бутумду,
Жиликти туура чапканың.

* Дабыла — кароол.

Сан кайгыга жолугуп,
Санадым таңдын атканын.
Күлкү көрбөй күндүзү,
Күзөдүм күндүн батканын.
Мынчалык бизди кыйнаган,
Эмнең бизде калды эле?
Алалбаган мурунтан,
Атаңдын куну бар беле?
Менин атам Жолборскан,
Сенин эмнеңди алды эле?
Же болбосо биз сенин,
Дүнүйөңдү чачтыкпы?
Жонуңдан ылдый бастыкбы?
Кыйнагыдай биз сенин,
Кызыңды ала качтыкпы?
Айылыңдан чыкпастан,
Айтайынбы чынымды.
Түбөлүк бизге эл болбос,
Душмандыгың билинди.
Кызыл тилиң сайратпай,
Кесейинби башыңды?
Кетпей туруп жериңден,
Кыркайынбы чачыңды?
Жамандык сенден көп көрүп,
Жаным жаман ачынды,
Күркүрөгөн Уюлкан,
Күчүңдү сенин көрөмүн.
Мен барып мындан кыргызга,
Баатырдан баатыр тандаймын,
Ортон колдой үч жүз миң,
Аскеримди камдаймын.
Ата баба адетим,
Айткан сөздөн жанбаймын.

Эл ичинде чатактуу,
Чекиликти тыямын.
Дүкөнүңдү түз кылып,
Дүмүрдөй башың кыямын.

* * *

Уюлкан анда мындай дейт,
— Сүйлөбө, балам, текебер,
Колунан келбес жумушка,
Коркок жигит кекенер,
Колуңдан келсе аяба,
Экөө болсо бирөөнү,
Эси жок адам жекелер,
Жаман сөз, жаман таякты.
Жакшы жигит көтөрөр,
Айтканынан жанбастан,
Аткарат ишин мендей эр,
Алышып жүрүп түшпөстөн.
Алдоо менен тутулдуң,
Аргасыз чыгып кете албай,
Алдында жаттың чуңкурдун.
Колуңдан келсе аяба,
Бар кете бер кутулдуң

— деп, Уюлкан эки бекти узатып, шаардан чыгарып кайтты.

Беш качырды айдап жүрүүгө дагы эки киши берген. Бардыгы төртөө болду. Ушуну менен эки баатыр Чынабат шаары кайдасың деп качырлардын аяны менен жүрө беришти. Алар жүрө турсун. Эми сөздү айтышып жеңилген акын Шыргыйдан уккула.

Эки баатыр кутулуп жолго түштү, Шыргый акын кордук көрүп ойго түштү. Санаа тартып ичкерип кылдай болуп, кеч кирип таң атышы жылдай болду. Негизги ою максаты мындай болду: ушул кыргызга беш качыр жүк алтынды бекерге берип жибербей, анын артынан кууп барып, аларды өлтүрүп ат, тону, барлык дүнүйөсүн тартып алыш керек деген ой менен элден эки жүз аскер

жыйнап Темиркан, Болоткандын кеткен жолуна түшүп, алардын артынан кууп жөнөйт.

Эки бек Оргут шаарынан чыгып эки күнү жол жүрөт. Ошондогу эки баатырдын артынан кууп келе жаткан эки жүз киши менен Шыргыйдын келе жаткан түрү:

Үчүнчү күнү баатырлар,
Түш мезгили болгондо,
Беш качыр айдап аяндап,
Эки күнү конгондо,
Отурушуп дем алып,
Оокатын ичкен болжолдо.
Кылчайып бектер караса,
Артынан чаңы буркурайт,
Күпүлдөп мылтык дабышы,
Асманда октор чыркырайт.
Кордук көргөн эр Шыргый,
Колду баштап ынталайт.
Аны көрүп баатырлар,
Душмандыгын билишти.
Умтулушуп экөөбү,
Уруштун камын кылышты,
Качырларын жөнөтүп,
Капчыгайды өрдөтүп,
Качырган жоону тозушуп,
Аттарына миништи.
Жеке чыкты бир калмак,
Өлөмүн деп сезбестен.
Баатырларга калмактар,
Кайдан жүрүп теңелер.
Темиркан менен Болоткан,
Душманга туура ок аткан.
Уруш көрбөй нечен жыл,
Буулугуп жүргөн немелер,

Он төртүндө калмакты,
Ойрон кылып сулаткан.
Октон качпай дөөлөрдү,
Онтотуп аттан кулаткан.
Ошол чыккан калмактын,
Алдынан чыкты Болоткан.
Болотканга ал калмак,
Токтоп туруп деп айтат,
Былчыратып өлтүрөм,
Биттен оңой деп айтат,
Болоткандын ачуусун,
Келтирер кепти эми айтат.
Кантип душман тура алат,
Эки бекке кызыкпай,
Болуп турду ал калмак,
Болоткандын бышыктай.
Атынан жулуп Болоткан.
Ыргытып ийди мышыктай.
Аны Шыргый көргөн соң,
Аскерине бакырды.
Жабылып байлап алгын деп,
Жалпысын буйруп чакырды.
Аны угуп Шыргыйдан,
Эки жүз калмак аскери,
Миң болсок да кырат деп,
Баарынан кайрат качты эми.
Аны көрүп эки бек,
Атка камчы басты эми.
Кекенишип калышты,
Келтек менен салышты.
Түшкө чейин урушту,
Түк жибербей намысты.
Көкбөрү тарткан кишидей,

Көпчүлүк менен жарышты.
Жоболоң чыкса сүйүнгөн,
Жоо аз десе күйүнгөн.
Экөө тең бирдей бууруккан,
Кумарлары канышты.
Эки бектин кыргынын,
Эми айтып көрөлү.
Эбегейсиз жаралган,
Экөбүнүн өнөрү.
Бешим ылдый карасаң,
Беш калмакты ээрчитип,
Баатыр Шыргый баш болуп,
Зымырап качып жөнөдү.
Бур убакта караса,
Созулуп барат чыккан чаң.
Чаң ичинде чапчаңдап,
Качып барат бир топ жан.
Аны көрүп артынан,
Сындыра кууду Болоткан.
Аркасынан акмалап,
Бирге келет Темиркан.
Жакындап Оргут шаарынын
Коргонуна кирерде,
Баатыр Шыргый ал жерден,
Ат которуп минерде,
Дарбазанын сакчысы,
Ачып жолду берерде,
Болоткан жетип Шыргыйды,
Тизгининен кармады,
Айланайын, баатыр деп,
Жалдырап Шыргый зарлады.
Кектүү жоого тутулуп,
Кетирди Шыргый органы.

Беш жолдошу Шакеңдин,
Аркасынан калбады.
Кармап алып атынан,
Оодара тартып түшүрдү.
Жаман болуп Шыкеңдин,
Жанынан күдөр үзүлдү.
Шыкеңдин ишин эки бек,
Мына бул түрдө бүтүрдү.
Кулагын кести түбүнөн,
Куу дүмүрдөй кулжуйтуп,
Өз атына тескери,
Миндирип таңды тултуйтуп.
Чач, сакалдын бардыгын,
Шыпырып алды жулмуйтуп.
Беш жолдошун жөө айдап,
Аттарынан айырды.
Калмактан минтип эки бек,
Карымжысын кайырды.
Жетелетип Шыргыйды,
Жолго салып айдады.
Олжолонуп келем деп,
Мындайча көрдү пайданы.

Эмдиги сөздү Чынабат шаарынын жаңы болгон ханы Көгөйхандан баштайлык. Көгөйхан Жолборсканды өлтүрүп, ойлогон ой максатын ордуна келтирип, өзүнүн кызы Пахтыханды он сегиз жашка чыгып калган кезинде өзүнүн акылман вазиринин баласы Саматайга бермекчи болду.

Пахтыхан: «Мен дүйнөдөн эрсиз так өтсөм дагы Саматайыңа тирүүмдө тийбеймин — деп, жооп кайтарды. Көгөйхан бир эшен, бир сопу, бир молдону чакырып алып: Эгерде кызымды үгүттөй албай келсеңер, анда силерди даргага астырып өлтүрөмүн — деди. Ошондо ал үчөө келип кыздын маңдайына чөк түшүп олтурушуп Пахтыханга үгүт айтып турганы:

Айланайын, Пахтыхан,
Адамдан чыккан чырагым,

Сагынып турат нак сени,
Саматай кургур ынагың.
Тамашага батышып,
Таркабайбы кумарың.
Биз үчөөбүз биригип,
Пикириңди сурадым.
Сени сүйгөн жубайың,
Вазирдин баласы,
Бул балага туш болгон,
Бактыңызды карачы.
Айткан сөзгө ынанбаган,
Атанын тилин албаган,
Ата-энеси жактырган
Адамга көңүл салбаган,
Асили чыкпайт тозоктон,
Азапты көрүп алладан.
Өлүү арстандан тирүүлөй,
Чычкан артык эмеспи,
Тирүү чымчык өлүмтүк,
Куштан артык эмеспи.
Тил албаган кишиден,
Душман артык эмеспи.
Айланайын, сен, балам,
Алдыңа келдик үч адам.
Акылыңа карашып,
Айласыз болду нечен жан.
Кудайга душман болосуң,
Курдашыңды сен чансаң.
Өлүп кеткен Болоткан,
Сага келбейт тирилип,
Болоткан тургай калмактан,
Нечендер өлгөн кырылып.
Андан көрө чырагым,

Саматайга сен тийгин.
Атаңдын көөнүп тындыргын,
Күйөөнү кызмат кылдыргын.
Айланайын, чырагым,
Биздерди куткар өлүмдөн.
Саматайга тийбесең,
Сен бизге ажал болдуң көрүнгөн.
Эгер чындап кайтпасаң,
Ушул айткан жөнүңдөн,
Жамандыгың түк кетпейт,
Өлсөк дагы көңүлдөн.
Асмандагы күн окшош,
Айланайын, өңүңдөн.
Бизди өлүмдөн бошотуп,
Сиз болуңуз соопкер.

деп, молдо айтып бүттү. Ошондо Пахтыхандын алар берген жообу:
— Эшен болсоң зикир чал,
Элдин баарын алдап ал,
Саматайга барбаймын,
Сандалбай эшен жолго сал.
Тең курбумча бажырап,
Темирпип мында келбей кал.
Азыр мени каргасаң,
Кыларсың буту, колум шал.
Бул сөзүнөн айрылбайт,
Шайзаада Пахтыхан.
Молдо болсоң кыраат айт,
Жаш эмессиң баарың карт,
Мага болдуң үчөөңөр,
Айыкпаган жаман дарт,
Азгырууга адамды,
Айтканыңдын баары калп.
Саматайга мен тирүү,

Тийбесиме кылдым ант.
Сопу болсоң азан айт,
Сөзүң элге угулбайт,
Көп сүйлөсөң өлтүрөм,
Көздөн далдаа азыр кайт.
Кара жылан көргөндө
Кантип денең жыйрылбайт.
Болоткан менин күйөбүм,
Ал өлсө жердин алдында
Мен тирүүлөй күйөмүн.
Ботодой көзүм өткүнчө,
Болотканды сүйөмүн.
Анын айткан бир сөзүн,
Алтындай кылып түйөмүн.
Саматайга мен өзүм,
Тирүүмдө тийбеймин.
Кара башым соо болсо,
Каныңа башым ийбеймин.
Кайта ханыңа барыңар,
Канча сенин алың бар?
Кара дардын алдында,
Калбасын такыр жаныңар.
Тийбеди десе башымды,
Тике алсын ханыңар.

Ал үчөөнүн жаны оозуна келип, өлүм жакасынан алып, беттеринин каны качып орундарынан зорго туруп чыгып кетишти. Бул үчөө жолдо келе жатып акылдашты: Биз барып ханга Пахтыхандын тил албаганын айтсак анда хан бизди тирүү койбойт. Андыктан жан кыйбас үчүн кызың Саматайга тиймек болду, нике тоюңду бере бергин дейли. Алар тойго камданган учурунда биз көз көргүз жакка эптеп качып кетербиз дешти да, ханга келип: «Кыз макул болду», — деп жооп беришти.

Вазир жар чакыртып тойго камына баштады.

Базардагы жүргөн жан,
Бактысын артык Көгөй хан,
Той берүүгө ой кылып.
Даярдады далай мал.
Хан, вазир баш кошуп,
Кудалашкан тою бар.
Каадасынча хандардын,
Канча бир көп мал союлар.
Пахтыхан кызын күйөөгө,
Беремин деген ою бар.
Берилген той, тамаша,
Кырк күнгө чейин чоюлар,
Ошончолук болбос деп,
Ойлогон ойду коюңар.
Эртең эрте камынып,
Кудалык чоң той башталат.
Ушул тойго барбаган,
Уурудай болуп ач калат.
Ушул тойду ким десең,
Увазир, бектер башкарат.
Пахтыхан менен Саматай,
Эки бирдей жаш канат.
Той бүткөндө кырк күнү,
Нике кыйып кошулат.
Анан кийин оюну,
Отуз күнгө созулат.
Эңиш, күрөш, ат чабыш,
Асмандан жамбы атышат.
Баатыр балбан, күлүк ат,
Мергендер тегиз катышат.
Тойго кимдер барбаса,
Томсоруп ичи ачышат.
Жарды, жакыр, начарлар,

Жапырт калбай барың бар.
Казы, карта саласың,
Кап, куржунуң ала бар.
Киши башы бир табак
Майлуу күрүч тартылар.
Мындай сонун көрбөгөн,
Кылым бою калкыңар.
Оюңардан чыгарба,
Отун алган жалчылар,
Ойлогула бул тойду,
Отордогу малчылар.
Жайылгандын талаасы,
Көчө болуп үй конот,
Үй башына соорончу,
Конок конуп, эл толот.
Күндө дөнөн кой соет.
Күндүгүнө тынымсыз,
Кечке улак тартылат.
Көгөй кандын бул тойдо,
Күлпөтү журттан артылат.
Керней менен сурнайлар,
Кедей менен чоң байлар,
Келет баары бул тойго,
Чогуу угуп тыңдаңар.
Ырчылардын термесин,
Жолборскандын адамы,
Ушул тойго келбесин.
Жарды, байың, теп-тегиз,
Жалпыңар тойдон кетпеңиз.
Баары төлөйт чыгымды,
Байгеге сайган теңгесин.
Бай экен деп байлардын,
Байлыгына карабайт.

Жардыларга боору ачып,
Жарды экен деп санабайт.
Баарынан бирдей алынат,
Тойго чыгым бербеген,
Тойго басып келбеген,
Сандалгандар бүт төлөйт
Салык салган теңгеден,
Бербегендер илектер,
Канча болот күнөкөр.
Кара дарга асылып,
Кабыласың кара жер.
Жооп уккун жарымдан,
Жолборсканга тилектеш,
Адамдардын баарынан,
Үч эсе артык көп алат.
Элдеги чыгымдарынан.
Угуп алгын көп журтум,
Ушуну менен сөз тамам.

Бүтүн эл тойго келе баштады. Вазир Диңгектин талаасына жүз үй тикти. Көгөй хан жүз үй тикти. Той башталды. Күндө улак тартылып, оюн-тамашалар өз тартиби менен өтүп жатты.

Эмдиги сөз байлоодон бошонуп келе жаткан Темиркан менен Болоткан баатырдан болсун. Алар жолду басып, калмак, кытайды аралап жүрүп олтуруп, чыгыш кыргыздын четин басты. Жай өтүп, күз мезгили болуп, коңур салкын кези эле. Ошондо Чынабат шаарындагы мурунтан бери болуп келе жаткан жана азыркы аңгемелер толук угулат.

Ал сөздү укканда баатырлар кайраттанышып, көздөрү кызарышып катуулап жүрүп олтурушту. Буларды эч кандай киши тааныбайт. Себеби, булар мурункусунан абдан өзгөргөн. Уңкул кабак, чуңкул көз, кенен далы, жайык төш, муруттары билектей болуп, эки ийнинен ашкан. Кеткендеги келбетинен эки эсе өзгөргөн. Түрүн душман тике карай албайт. Ошондо экөөнүн өз ара кеңешип Темиркан баатырдын айтып келе жаткан сөзү:

Айланайын, Болоткан,
Айтканымды угуптур,
Алыска биздер кеткени,
Айылдан душман чыгыптыр.
Атабыз Жолборс падышаны,
Алтын тактан жыгыптыр.
Түбү душман Көгөй хан,
Өз билгенин кылыптыр.
Орундатып тилегин,
Ой максаты тыныптыр.
Кырк жигитти кыйратып,
Далай элди кырыптыр.
Колуктуң сенин Пахтыны,
Башкага нике кыйыптыр.
Өзү улук, өзү хан,
Аны кимдер тыйыптыр.
Анын үчүн Болоткан,
Эми мындай иштейли:
Дос ичинен бөлөкчө,
Душмандарды издейли.
Кас душманды биз таап,
Карышкырдай тиштейли.
Элден таап экөөбүз,
Эки комуз алалы,
Көгөй хандын тоюна,
Ырчы болуп баралы.
Ким душман мында, кимдер дос,
Пикирине каналы.
Кырк күнү берген тоюнда,
Кызыкты баштап салалы.
Беш миң эрдин күчүндөй,
Берди кудай чаманы.

Көмүлөт эми түбөлүк,
Көгөй хандын заманы.
Кара суу карай жайыкка,
Ат, качырды таштайлы,
Дос, душманды билгиче,
Асти биздер шашпайлы.
Күндүзү ырдап, түнүндө
Чоң аңгеме баштайлы.
Ырчылыктан бир күнгө
Намыс кылып качпайлы.
Баатырлык белги жаракты,
Ичибизге байлайлы.
Комузду алып шаңкылдап,
Күндүзү ырдап сайрайлы.
Ошол түнү көрүнөө,
Көгөй ханды жайлайлы.
Алды менен түз барып,
Комузга бирдей үн менен,
Куттуу болсун айталы.
Айткан сөзгө түшүнсө,
Анында келер шайтаны.
Нак ушундай иш иштеп,
Дос, душманды биз издеп,
Темиркан баатыр, Болоттун,
Анан бир чыксын шойкону.

Мына ушул акыл менен экөө бирөөдөн эки комуз сатып алышты да, жоо жарагын ичтеринен байланышып, ырчы түрүнө кирип алышты. Аттары менен качырларын Кара-Суу, Кара-Ойго айдап келген беш киши менен таштап, өздөрү Талас ылдый, Жоргонун белин карап жүрүп кетишти.

Шашке ченде булар белге чыкса Жайылгандын талаасындагы тигилген үйгө адамдын көзү тайгылат. Калың эл. Улак тарткан, жорго салдырган адам андан көп. Булар дүрбү менен аны көрүп, ылдыйлап түшүп келип бир тумшукту имерилип караса, бир таштын башында бир жигит олтурат. Кийгени жашыл,

сөөгү асыл, өзү жаш, колунда мылтыгы бар, жанында бир мууздамган элик жатат. Өзү тигил улак тарткан элди карап буркурап, боздоп ыйлап олтурат. Аны көрүп Темиркан баатырдын саламдашып айтып турганы:

Ассалому алейкум,
Жалгыз турган, жаш бала!
Неге мынча муңайдың,
Көөнүңдү салбай башкага.
Алыстан биздер келебиз,
Акылдаш жигит аз гана.
Башыңа мүшкүл түшкүдөй,
Неге мынча муңайдың,
Жараткандын буйругу,
Жазганын көрдүң кудайдын.
Жаныңа келип мен сенин,
Жайыңызды сураймын.
Турмушуңду карасам,
Кийик аткан мергенсиң,
Өз түрүңдү карасам,
Ушул кыргыз элденсиң.
Шаарың кайсы, ханың ким?
Кайсы жактан келгенсиң?
Иреңинди карасам,
Чоң убайым сенде бар,
Калкыңардын жүрүшү,
Кандай тартип элде бар?
Кайсы адамдын баласы,
Өзүңдүн чындык атың ким?
— Ат арытып желген эр.
Шаарымды сурасаң,
Шааниси артык Чынабат,
Бузулган азыр барлыгы,
Мурунку салган имарат.
Ак ниеттүү адамдар,

Айтканыма ынанат.
Атамдын аты Каратал,
Өзүмдүн атым Тажыхан,
Угуп турсаң ырчылар,
Мен айтайынын башынан.
Байланып кеткен калмакка,
Темиркан менен Болоткан,
Ошолордон ажырап,
Оболдон бизди шор баскан,
Ал экөөнүн атасы,
Ак падыша Жолборскан.
Ага душман чыкты го,
Өз кудасы Көгөйхан.
Кырк жигитти ал Көгөй,
Мас кылып колун байлаган.
Алтыдан, бештен, экиден,
Ар шаарга айдаган.
Жоболоңдуу ал Көгөй,
Жолборсканды жайлаган.
Тайдырып бизден бактыны,
Шойкоңду салып Шоңкор чал,
Ак ордого Көгөйхан,
Тепкилетип биздерди,
Темирлеткен коргонду,
Темиркан, Болот кеткени,
Темселеп жаным кор болду.
Жолборсканга ниеттеш,
Жолугуп мээнет шорлонду.
Акыл менен билерсиң,
Айтсам мында болгонду,
Кантип ишим оңолду
Экөөнүн кеткени,
Жакында он үч жыл болду.

Жоого каршы туралбай,
Жоон мойнум кыл болду.
Көзүмдү жаңы ачарда,
Көргөн күнүм бул болду.
Көгөй хандын каарынан,
Көп мал-мүлктөн айрылдык.
Ташка тийип туяктар,
Тамандардан тайрылдык.
Темиркан, Болот жогунан,
Темселедик шор басып.
Тескери жүргөн киши үчүн,
Тереңдеп Көгөй ор казып,
Шолоктоймун ар дайым,
Шор басканда мол басып,
Ал экөөнүн тирүүндө,
Көрөр күнүм бар бекен,
Учурашып колумду
Берер күнүм бар бекен?
Кеткен бектер айланып,
Келер күнүң бар бекен?
Эки бектин айынан
Эми менде дарман жок,
Айланайын ырчылар,
Айтканымда жалган жок,
Ал экөөнү дүйнөдө,
Аман көрсөм арман жок

— деп, Тажыхан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Болоткан: Эмесе ошол Жолборскандын балдары Темиркан менен Болоткан биз болобуз дегенде жигиттин эси ооп жатып калат. Алар аман-эсен энеси жана туугандары менен көрүшүп турганда хан тарабынан эки жасоол келип Ашырбекти кекетип, тойдун чыгымын төлөө жөнүндө айтып турганы:

Айтканымды азыр ук,
Ашырбек баатыр бери чык,

Үйүңдөн неге чыкпайсың?
Чыгымды төгүп салгансып.
Той чыгымын калтырбай,
Бай катары төлөйсүң,
Мындан да бетер алсырап,
Аркаңда шоруң көбөйсүн.
Бербесең азыр айдаймын,
Алдыма түшүп жөнөйсүң.
Бетбагып эч ким тие албайт,
Бул кезде биздин тизгинге,
Билесиңби бул кезде,
Байлык кимде, иш кимде?
Бүгүндөн калбай төгөсүң,
Мойнуңа түштү жүз дилде.
Хандан буйрук болбосо,
Асылалы биз кимге.
Ашырбек айтат ошондо,
Жүз дилде төлөр күчүм жок,
Маңдайымда мал турмак.
Эшигимде итим жок.
Тартып алган ханыңар,
Оокат, турмуш бүтүн жок.
Төлөй албайм бай түгүл,
Жардылардай чыгымды.
Силерди көзүм көргөндө,
Оозума жүрөк тыгылды.
Аның үчүн Ашырбек,
Алдыңарга жыгылды.
Төлөй албайм силердин
Жүз дилде аттуу сомуңду.
Сатууга эч бир малым жок,
Кимге созом колумду,

Сыйрып алгын мынакей,
Үстүмдө жаман тонумду.
Элден алган акчага,
Казынаңар толбойбу?
Кара чаар жыландай
Калктын канын сорбойбу?
Калк ичинде кедейди
Калкаласаң болбойбу.
Жазоол айтат: Ашырбек,
Душманысың Көгөйдүн,
Балакет басып Жолборстун,
Баатыры болуп чоңойдуң.
Барлык хандын салыгын,
Байдан да артык төлөйсүң.
Оттогон эки тушоолу,
Тетигил аттар эмине.
Беш дилдеден он дилде,
Болотко экөө кеминде,
Биз сатабыз алып барып,
Тойго керек эгинге,
Ал аттардын түнкүсүн,
Тажыхан аттуу шүмшүгүң,
Түрү башка көрүнөт,
Уурдап келген экен го,
Төлөй албайм дегениң,
Алдаган окшош бекерге.
Акча төлөй албайм деп,
Хан салыгын бербесең,
Каадалы киши өңдөнүп,
Кайра бизди тергесең,
Ханга айдап барабыз
Каарыбызга чендесең
Ашырбек айтты ошондо:

— Эки атты көрүп сүйүнбө,
Ат алмак турсун бул кезде
Жетпеймин оокат, кийимге.
Алыстан келген жолоочу,
Мейманым бар үйүмдө.
Жазоолдор кеп айтат:

— Төлөй турган түрүң жок,
Базарга кел деп сатчудай,
Уулуң түгүл, кызың жок,
Мен аламын аттарды,
Мейманың менен ишим жок.
Баягыдай кыстаган,
Баатырлык кылар күчүң жок.

Басып үйгө кирбеймин,
Башка сөзүң билбеймин.
Кармап келгин эки атты,
Бааласам базар болжолдо,
Эки атың бештен он дилде.
Анан кийин калганы,
Токсон дилде мойнуңда.

Былжыраган көп сөздү,
Биратала койгун деп,
Ашырбек айтат ошондо:
— Абдан мени тергейсиң,
Алың келсе айдап кет,
Аттарды такыр бербеймин.
Карашар тууган менде жок,
Кайда колум сермеймин.

Жасоолдор аны угуп,
Өмгөктөттү желкелеп,
Бүгүндөн калбай салыкты,
Төгөсүңбү эртелеп.
Сүйлөшүп койсо барасың,

Балабызча эркелеп,
Хан айтпаса кашыңа,
Кайда күндө келчү элек,
Ашырбектин айтканын,
Ал экөбү сүйбөдү.
Арзаныраак салгын деп.
Айтканына жүрбөдү.
Ачууланып экөөбү
Ортого алып баатырды
Жакалашып желкелеп,
Темтеңдетип сүйрөдү.
Алар айтат Ашырбек,
Атаңдын көрү өлөрман,
Мурун баатыр жан элең,
Азыр болдуң бейдарман.
Ашырбек айтат шашылып:
Мен силерден нени алгам,
Аласаң жок, акың жок.
Экөөнүн тизгинин
Кабатынан кармады.
Каарланып Ашырбек,
Жоон келтек колго алып,
Жооп ушу сага деп,
Как чокуга салганы.
Ачууланган Ашырбек,
Аябастан сабады.
Жасоолдор ал кезде,
Көргөн эмес жөө басып.
Аттарын таштап экөө тең,
Кетти шашып жөө качып.

Темиркан менен Болоткан хандын ордосуна барса, Көгөй хан жайкалып алтын ак ордонун ичинде алтын тактынын үстүндө, кош жаздыкты кабаттап башына коюп, чалкасынан эки колун салаалап төбөсүнө алып оозуна келгенин

айтып жаткан кезеги экен. Ырчылар токтолбостон комуздарын колуна алып, күүлөп күүгө салып, шаңкылдап коё беришти.

Курулган ушул тоюңа,
Куттуу болсун айталык.
Каалаганың иштедиң,
Карымжыңды кайтарып.

— деп, баатырлар ырдап турушту. Көгөй хан башын көтөрүп бул ырчыларды түшүрүп үйгө киргизгиле деди эле, эки жигит чыгып аттарын алып үйгө киргизди.

Көгөй хан «Балдар, ырчы деген жакшы болот. Өгүнтөн ырчы жок, берген тоюбуз тузу жок аштай болуп калды эле. Эми жакшы болду» деди. Үйдө олтурган экөө алым-сабак болуп, ханды какшыкташып ырдап кое беришти:

Темиркан: — Хан алдында ырчылар,
Каалап көрсүн сынчылар.

Болоткан: — Ханзаадалар келгенде,
Кантип кетпейт тынчыңар.

Темиркан: — Бек алдында ырчылар,
Бейли сүйсүн сынчылар.

Болоткан: — Берген тоюң орунсуз,
Бекер кетет тынчыңар.

Темиркан: — Ак ордодо ханыңар,
Анык уккун баарыңар

Болоткан — Айткан сөзүм нак бүгүн,
Алынат чындап жаныңар,

Темиркан: — Тойду берген ханыңар,
Толук уккун баарыңар.

Болоткан: — Тозокту Көгөй угуп ал,
Тополоң түшөт жаныңар.

Темиркан: — Талаадагы көп коюң,
Тандап алып көп союң.

Болоткан: — Тамашаны көп көрүп,
Талкаланар бул тоюң,

Темиркан: — Ойдо жаткан көп коюң,
Ондон, жүздөн көп союң.

- Болоткан: — Оңбогурлар угуп тур,
Ойрон болот бул тоюң.
- Темиркан: — Урматы ушул санаттын.
Урулуу элди караттың.
- Болоткан: — Улуксунган Көгөй хан,
Ушул бир тойду тараткын.
- Темиркан: — Белгиси, ушул санаттын,
Беш уруу элди караттың.
- Болоткан: — Бендеге жакпайт ушул иш,
Берилген тойду тараткын.
- Темиркан: — Таарынбагын мен үчүн,
Тартынбай мында келишим.
- Болоткан: — Жактырбаймын Көгөй хан,
Жаманга тойду беришиң.
- Темиркан: — Чыкпасын денден чымын жан,
Чыкырдың аркыл уруудан.
- Болоткан: — Чыгым алып той үчүн,
Чыйралыпсың Көгөй хан.
- Темиркан: — Саламат болсун тирүү жан,
Самадың элди уруудан.
- Болоткан: — Салык алган той үчүн,
Сакалың күйөр Көгөй хан.
- Темиркан: — Ылгабай малды сойдуңуз,
Ыгы жок ишти жоюңуз.
- Болоткан: — Ылайыксыз бул тойду,
Ырчылар айтты, коюңуз.

Көгөй хан өзү ала буурул мас же ырдын мазмунуна жакшылап түшүнгөн жок. Түшүнгөн элдин барлыгы бул ырга аябай таңданышты. Алар «Калмактын кара орунун түбүндө ачтан өлгөндөр тирилип келмекчиби, акмак ырчылардын сөзүн карасаң», — деп карс-карс күлүп, кудасы увазир экөө тогуз кумалак ойноого киришти.

Ал ырчылар айылды аралап элдин пикирин укту. Ырчылар бастырып келе жатса түндүгүн алтындаган чоң өргөөдө аянычтуу муңдуу ырдаган дабыш чыгат.

Бул муңдуу үн Болоткандын колуктуусу Пахтыхандын үнү эле.

— Жосунун айтам санаттын, Жоктон бар кылып жараттың, Жок болсо мага Болоткан, Мени бир неге жараттың. Артынан учуп кетүүгө, Жоктугун кантем канаттын. Кейиш бир түшүп башыма, Кеч кирсе кантип таң аттың. Көөнүмө салдың убайым, Күйүттү ыйлап улайын, Болоткан сындуу баатырдан Айырдың мени кудайым. Айланып насип болбоду, Арстан Болот жубайым. Болжолдосом билинбейт, Болоткандын дареги, Калмакка кеткен Болоткан, Кашыма менин келеби? Эми мага жок болду, Тирүүлүктүн кереги. Пахтыхан колун сермесе, Колуна Болот келбесе, Артынан мени кошо алсын. Аллам бир чындап мен десе. Акыры мен да көрөрмүн, Аныгын сурап билермин. Жамандыгың билинсе, Жаздыкка башың, илинсе, Жарым мүнөт турбастан Артыңдан мен да жөнөрмүн. Тилимди тишке бүлөйүн, Тирүүңдү сенин тилейин. Болотум сенден ажырап, Тирүүлөй кантип жүрөйүн. Ойлонуп жаман чоочунам, Убайым санап отурам. Оозу, мурдун тааныбас, Опкокко кантип кошулам. Башыма кайгы үйөмүн,

Башканы кантип сүйөмүн. Алты жашар кесимде, Али да турат эсимде, Айтып бир кеткен кебинди, Алиге ичте түйөмүн. Өзүң бир Болот келбесең, Өлгөнүмчө күйөмүн. Мен тирүү деп кабарды, Берер күнүң бар бекен? Менин ушул түрүмдү Көрөр күнүң бар бекен? Боздоткон Болот жубайым, Келер күнүң бар бекен?

Пахтыхан зарлап-боздоп отурду. Болоткан өзүн билдирбей тушунда туруп айткан сөзү:

Атаң падыша, Пахтыхан,

Кийгени алтын чен бекен?

Калкынан өскөн туйгунга

Казак, кыргыз жем бекен?

Саматай сенин жубайың,

Болоткандан кем бекен?

Тилин албай атанын,

Тийбей койчу сен бекен.

Капаланба Пахтыхан,

Калкың кыргыз эл экен.

Каалаганың Саматай,
Калкынан озгон эр экен.
Саматайдын Болоттон,
Кайсы жери кем экен?
Өлүү арстандан тирүүлөй
Чычкан артык эмеспи?
Акылы жок жолдоштон,
Душман артык эмеспи?
Тирүү чымчык өлүмтүк,
Куштан артык эмеспи?
Жакшы көмпир, акылсыз
Кыздан артык эмеспи?
Мендей киши насыят,
Сага айтпайт кеңешти.
Мындай үгүт акылды,
Сага киши береби?
Он үч жыл болду билинбейт,
Болоткандын дареги.
Өлгөн Болот тирилип,
Кашыңа басып келеби?
Өлүп калган Болоттун,
Тиеби сага кереги?
Азыр болот Саматай,
Пахтыхандын берени.
Укпасаң да, уксаң да,
Үгүт айтып берели.

Болоткан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Пахтыхандын аларга айткан сөзү:
Алыстан келген ырчылар!
Неге бир кетти тынчыңар.
Мени үгүттөп бир иттин,
Кызматкери кылчуулар.
Үгүтүңдү ит уксун,
Атыңды буруп жолго сал.

Насыятың бу болсо,
Адам болбой өлүп кал.
Болоткандын жанында
Саматай айбан тирүү мал.
Бул сөзүңдү укпаймын.
Сары жики Саматай,
Мен астаркан буудаймын,
Жаш менен бетим тазалап,
Суу менен асти жуубаймын.
Мен өмүрүм өткөнчө
Жер үстүндө куураймын.
Көздөн аккан жашымды,
Көгөй хан мага асылды,
Кайда өлбөйт асыл жан.
Азер болсо атакем,
Кесип алар башымды.

Болоткан менен Темиркан Пахтыхандын анык пикирине канды. Ошондогу элдин дүбүрөп калганынын түрү:

Күн ылдыйлап калганда,
Көлөкө жерди чалганда,
Калың топтун ичине,
Калдайлап булар барганда,
Эки экиден жарышты,
Эл дүбүрөп калышты.
Экиден, үчтөн, он бештен,
Эл чогулуп кеңешкен,
Темиркан менен Болоткан,
Келди деп уккан имиштен.
Топ-топ болуп ар жерде,
Күбүрөшкөн мындан көп,
Күбүң, шыбың көбөйүп,
Дүбүрөшкөн андан көп,
Келиптир деп эки бек,

Шыбырашкан мындан көп.
Кыямат түшүп башына,
Дыбырашкан андан көп.
Кокуйлашып тымызын,
Качып жаткан андан көп.
Азын, көбүн дүйнөсүн,
Чачып жаткан мындан көп.
Жөө жетелеп аттарын,
Шашып жаткан андан көп.
Жаккан оту күл болуп,
Өчүп жаткан мындан көп.
Жан соогалап үй чечип,
Көчүп жаткан андан көп.
Тойду таштап туш-тушка,
Кетип жаткан мындан көп.
Ай мен дагы оңбойм деп,
Шекип жаткан андан көп.
Төөсүн комдоп үйлөрүн
Чечип жаткан мындан көп.
Көк ирим Талас суусунан,
Кечип жаткан андан көп.
Бирин бири кыйкырып,
Үндөп жаткан мындан көп.
Үй бүлөсүн шаштырып,
Тилдеп жаткан андан көп.
Атка минип туш-тушка,
Сабалаган мындан көп,
Топ жыйындан сөз тыңшап,
Сагалаган андан көп.
Бирин бири жактырбай,
Табалаган мындан көп.
Көгөй хандын адамы,

Көчүп жатат тымызын.

Эки баатыр билдирбей,

Байланган ичтен кылычын.

Күн батууга жакын калганда эки баатырдын кашына Ашырбек менен Тажыкан кылыч, канжарларын ичинен байланышып, экөө жасоолдордун эки атына минип алып келип калышты.

Ошондогу баатырлардын Көгөй ханга кол салышынын түрү:

Күүгүм талаш, күн бата,

Иңир кирип эл жата

Аттанышты баатырлар

Ай жарыктуу түн ката.

Ашырбек менен Тажыкан,

Атка минди алкынып.

Каалаганын иштөөдөн,

Кантип турат тартынып.

Тойканага жөнөдү,

Ач бүркүттөй талпынып.

Темиркан менен Болотту

Аркасына калтырып.

Баатырларга далайлар

Келип салам беришти.

Көгөй ханга душмандар,

Кучакташып көрүштү.

Эки жүз балбан чогултуп,

Элиртип атты согултуп,

Алтындаган ордого,

Айландырып келишти.

Көгөй хан алтын тактыда,

Кудасы менен экөөбү,

Ошол үйдө бардыгы

Отуздай киши бар эле.

Ортосунда сайраган,

Опсуз Көгөй хан эле.

Каткырып күлүп жегени
Казы, карта, жал эле.
Калкымда душман кайда деп,
Кайгырбаган жан эле.
Согумуна соймокко,
Кысыр эмди тай байлап.
Казанына Көгөйдүн,
Казы, карта, май кайнап.
Той салыгын бер деген,
Ашырбекти тергеген,
Бермек түгүл урду деп,
Айтса керек тил сайрап.
Темиркан менен Болоткан,
Эки жүз жигит каарман,
Баары келди ордого.
Айландырып шончо жан,
Курчап алып ордону
Тыңшаса булар сыртынан:
Тактыдагы Көгөй хан,
Ашырбекти апкел деп,
Алты адамды буюрган.
Куралданып аларды,
Ашырбекке баргын дейт.
Кызыкты ага көрсөтүп,
Кыйындыкты салгын дейт.
Бакырып тилиң албаса,
Башын кесип алгын дейт.
Аттанып чапчаң желгиле,
Сазайын колго бергиле.
Тилиңерди албаса,
Тик өлтүрүп келгиле.
Аны угуп Ашырбек,
Эшигине барышты.

Кылычын сууруп он жигит,
Эшикти басып калышты.
Улам сыртка чыкканын,
Тепкилеп байлап салышты.
Каарланып Ашырбек
Колуна алды куралын.
Дагы эле билбейт Көгөй хан
Далдап кудай урарын,
Талаа менен иши жок
Кандырат ойноп кумарын,
Алты бут чокмор колго алып,
Ашырбек баатыр аттанды.
Алтын ордо, ак үйдү,
Качырып келип бир салды.
Уугу кыйрап бир жагы,
Түндүгү түшпөй кыйшайды.
Эшиктен чубап чыкканын
Улам байлай беришти.
Өлтүргөнүн өлтүрүп
Ушундайча жеңишти.
Отуз жигит урушуп
Үйгө кирип келишти.
Алактап коркуп олтурган
Көгөй ханды көрүштү.
Баары тегиз байланды
Ошол турган үйдөгү.
Колунан тартып түшүрүп,
Көгөй ханды сүйрөдү.
Кудасы менен экөөнү,
Андан башка жетөөнү
Үй ичинде тепкилеп,
Өкүртүп абдан тилдеди.
Баары тегиз кармалды,

Эч ким бербей жардамды.
Кудасы менен Көгөйдүн
Түндүгү түштү айланып.
Казаны отто майланып.
Көгөй ханы баш болуп,
Вазир, бектер байланып.
Таажы, такты, алтын чен
Тартып алып жайгарып.
Тарпы калбай кырк жигит,
Такыр кеткен айдалып.
Темиркан менен Болоткан
Келгенин тегиз угушкан,
Дал-дал үзүп чынжырды
Барлыгы бошоп чыгышкан.
Айдап жүргөн желдетин,
Ар жерге муштап жыгышкан.
Эки бекти келди деп,
Укканда бошоп чыгышкан.
Ак ордо тигип Ашырбек,
Арманы калбай чыкты го.
Көгөй хан жана кудасын,
Саматай күйөө баласын,
Алтымыш адам душманды
Атканага тыкты го.
Каратал сындуу карыя
Бакырып келип көрүштү!
Башынан өткөн жапанын
Барлыгын айтып беришти.
Карып болгон көп болгон,
Кайдан да болсо келишти.
Алтын такта Темиркан,
Айланасын кеңитти.

Айтып өткөн арманы,
Адамдын баарын эритти.

Темиркан өзүнө караштуу 45 шаардын бардыгындагы ички душманды тегиз жоготуп, атасынын алтын тагына минди.

Мындан үч ай өткөндөн кийин, бир түнү Темиркан баатыр таң атканча уктабастан ойдолоп үшкүрүп чыкты. Эртең менен Оролкандын Темиркандан сурап айтып турганы:

Адилет хансыз элиңе,
Айланайын, Темиркан,
Аты душман келбеген,
Ат бастырып чениңе.
Ушул бүгүн үшкүрүп,
Уктабадың эмиңе?
Чоочудуңбу билбедим,
Же бир жаман түш көрүп,
Ойдолодуң тынбастан.
Ооругандай үшкүрүп,
Дагы эмне ойлондуң,
Балакетти күч кылып,
Оюм кетти он болуп,
Санаам кетти сан болуп.
Уктабадым мен дагы,
Таң атканча таң болуп.
Жаңы адамга кошулдук,
Эл катары жан болуп.
Дагы эмне көрөм деп,
Калды башым маң болуп.
Айт сырыңды угайын,
Акылга салба убайым.
Алда кандай күн болот,
Айланайын жубайым.
Кирдеген көөнүм ачылбай,
Кимге айтамын зарымды,

Кара жаным чочунуп,
Кайгыга башым малынды.
Он үч жыл кеттиң айдалып,
Ойронуң чыгып байланып,
Оңолуп келдиң кайрадан,
Ак туйгундай айланып.
Тозокту мында биз көрүп,
Торгойдой безеп сайрадык.
Таңшып айтам ырымды,
Далайлар жоодон кырылды,
Асылым сага не болду,
Айтып бер бегим сырыңды?

— деп Оролкан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Темиркан баатырдын Оролканга айтып турган жери:

— Бармактайдан баш кошкон,
Балдан ширин Оролкан,
Балалыктан өзгөртүп:
Баатыр кылды жараткан.
Кудайдан кубат сурайын,
Куру убайым тартпастан,
Таң атканча ойдолоп,
Далай кеп түштү оюма.
Үшкүрүп такыр уктабай,
Убайым минди мойнума.
Он үч жыл пенде биз болуп,
Орундадык зынданда.
Асман, жерди көрбөсөң,
Азап барбы мындан да.
Анда биз ордо жатканда,
Накыш молдо атабыз,
Ата, бала болгонбуз,
Он үч жыл ордо турганда,
Бирге жаткан киши эле,

Анын пейли биз үчүн,
Аткан октон түз эле.
Далай акыл кеп айтып,
Каныктырган ушу эле.
Акылын абдан жыйнаган,
Билими артык кыйладан.
Калды эле ордун түбүндө
Молдо Накыш атабыз.
Ал кишини биз ойлоп,
Айыкпас оору, капабыз.
Калмактан аны бошотпой,
Кантип уктап жатабыз.
Кадырын ойлоп ошонун,
Кайгыга белден батабыз.
Мокундашып курчалган,
Молдо Накыш бар эле,
Ордон чыгып жер бетин,
Бир көрүүгө зар эле.
Акыл-эси, илими
Адамдан артык жан эле.
Акыреттик ал бизге
Ата болгон киши эле.
Падышадай баркташып,
Бала болгон биз эле.
Бала туттум сени деп,
Калтырба орго мени деп,
Далай-далай сөз айтып,
Тапшырганы ушул иш эле.
Жер алдында ал жатса,
Дооранды кайдан сүрөбүз,
Азаптап аны куткарбай,
Арылабы күнөбүз.
Кара ордон чыгарбай,

Кантип тирүү жүрөбүз.
Айлыбыздан жоо чыгып,
Айрылдык Жолборс атамдан,
Аскер алып биз барып,
Албасам аны куткарып,
Кыяматта ошонун
Колу кетпес жакамдан.
Андан көрө, Оролкан,
Акыреттик жаралган,
Батыраак биз жөнөйлүк,
Батасын алып бер апамдан.
Мен жүрсөм мында бейкамда
Беймаза болуп ал жатса,
Ал үчүн кыргыз баатырлар
Аябастан кармашса,
Намыс үчүн тырышып,
Душман менен кандашса,
Кылычтын каны чачылып,
Кыйкырып кирсем качырып.
Душмандын көзүн оёмун,
Тирүүсүн койдой соёмун.
Калмактан өчүм алуу үчүн,
Кантип жүрбөй коёмун,
Калмакка мени бар дебей.
Кантип мени тергейсиң,
Жолго салып эл жыйнап,
Жообуңду бербейсиң.
Алган жарым Оролкан,
Мен үчүн сени жараткан,
Бешенеңден жалга деп,
Ак батаңды бергейсиң.

Темиркан баатыр сөзүн бүтүрдү, Оролкан эмне кылар айласын таппай кайын энеси Гүлайпага барып, уккан сөздөрүн айтып берди. Ошондо Гүлайпа эки уулунун башын кошуп олтуруп аянычтуу үн менен ыйлап айтып турганы:

Кагылайын, кулунум,
Кайгыңды тартып курудум.
Капалуу сөздү мен угуп,
Кантерим билбей турумун.
Кайрадан түшүп убайым,
Карышкырдай улудум.
Катында болсом жок дебейм,
Калкыңдын камын жегениң,
Кандай шумдук бул жорук,
Калмакка барам дегениң.
Кайрадан адам болгондо,
Калааңа элиң толгондо,
Кайсы жериң кем болду,
Кандырып айтчы себебин.
Калмакка кетсең тил албай,
Ак сүтүмдү кечпеймин,
Аны жалган дебегин.
Хан Көгөйдүн айынан,
Айрылды элиң жайынан.
Ордогу калган адамың,
Оңолбосун эгерим,
Элиңден кетпе, тилимди ал,
Экөөң кетпей бириң кал.
Эми кетсең билемин,
Элиңе жоонун келерин.
Калмакка кайра сен кетип,
Калганга жайба торуңду.
Кагылайын, балдарым,
Кайра катырмак болдуң шорумду.
Кара жерге көөмп кет,

Азыртан казып көрүмдү.
Башыңдан кетсең экөөң тең,
Какшанып жүрүп өтөмүн.
Казыга бөлөп кетсең да,
Каалабаймын өмүрдү.
Кайра кетем дегенде,
Каным калбай денемде,
Кантеримди биле албай,
Кабыргам тегиз сөгүлдү.
Кагылайын, балдарым,
Кардымдан чыккан ардагым.
Как өзүңөр көөмп кет,
Кара жерге сөөгүмдү.
Экөөңдү мен тууп,
Эки уулумдун колунан,
Эч убайды көрбөдүм.
Энекелеп өкүртүп,
Эмитеден өлбөдүм.
Калкынан кеткен атаңар,
Кайра туруп келсечи.
Канын төккөн душманды,
Кармап алып жеңсечи.
Бар кудайым мен десе,
Баатыр уул бергенче,
Багып чарба өстүргөн,
Бадачы уул берсечи.
Кошоктуу чымды көңтөрүп,
Кожоюнум келсечи.
Кор санаган душманды,
Колу менен жеңсечи.
Кудай чындап мен десе,
Кош баатыр уул бергенче,
Кол менен чебер өстүргөн,

Койчуман уул берсечи.
Кайтпасаңар сөзүңдөн,
Алдап, соолап ар неме,
Айтканыңа көнбөймүн
Кетсеңер мейлиң кете бер,
Ыраазы болбойм мен эгер.
Алты күндө келсең да,
Асти жооп бербеймин

деп, энеси Гүлайпа таптакыр безеленип эле ыйлап, боздоп жатып алды. Баатырлардын энесинен айласы кетти, эмне кыларын билбеди. Жаман айтса дагы, жакшы айтса дагы таптакыр түшүнбөй койду. Арага нечен киши салып, нечен увазири, беги, бийлери, акыл таап сүйлөөрү, чечени, андайлардан нечени айтып уруксаат алып бере албай, таптакыр чарчап бүттү. Акыры эки баатыр элине «Ушул апабызды түшүндүрүп, бизге уруксаат алып берген кишиге ат баштаган тогуз малды, жүз дилде кошуп беребиз» — деп жарыялады.

Ошол элде Сатар тапан аттуу бир куу киши бар экен. Ал өзү Жолборскандын жакын туугандары экен. Ошол куу киши келип, «мен уруксат алып беремин» деди. Темиркан кандай сөз айтасың деди эле, Сатар тапан энесине айтар сөзүн аларга айтып түшүндүрдү. Баатырлар эң туура таап, ага макул болушту. Ошондо Сатар тапан эки киши менен жеңеси Гүлайпага келип айтып турган сөзү:

— Аты жакшы Гүлайпа,
Асылкеч курбу жеңемсиң,
Айткан сөзүң башынан,
Асти кыйбайм дегенсиң.
Акыл берген адамга,
Артыкча уста чеберсиң.
Коңшусуна кой берген,
Кош кош карын май берген,
Коногуна урматтап,
Шекер кошуп чай берген.
Кеп чындыгын мен айтсам,
Кемчилик жок эч жерден.

Үлгү болуп башкача,
Үйрөтөсүң акылды,
Сендей эчким тең көрбөйт,
Алыс менен жакынды.
Уруксат бербей какшатып,
Балдарыңды аксатып,
Баатырларды жолунан,
Байлаганың макулбу?
Уруксат берсе балдарың,
Кол алып жоого барам дейт,
Ордогу молдо Накышты,
Куткарып андан алам дейт.
Өчүмдү алып калмактан,
Башына кайгы салам дейт.
Андагы калган атабыз,
Акылы артык киши дейт.
Он сегиздеги баладай,
Иреңи, бою, түсү дейт,
Кыяматтык атабыз,
Кырк алты жашка чыктык дейт.
Падышадан кем эмес,
Акылы артык мыкты дейт.
Маанилүү китеп дарс айтып,
Падышага каршы айтып,
Эрдигин калмак билгенде,
Эриксиз орго тыкты дейт,
Эки баатыр уулуңуз.
Ошонун үчүн барам дейт.
Кашык каным калганча,
Калмакка кыргын салам дейт.
Чырактай Накыш атамды,
Чыгарып ордон алам дейт.
Тозоктой ордун ичинде,

Он үч жыл жаткан биз эле,
Андагы жаткан биз менен
Ата — окупган киши эле
Апкелип нике кыям дейт.
Айтканы дайын сөз эле.
Уруксат берсең жеңе жан,
Балдарыңа барайын,
Кысылган жерде алардын
Кызматына жарайын.
Алтындаган ак ордо,
Асмандаган сарайың,
Аталуу болуп балдарың,
Ачылсын сенин таалайың.

Гүлайпа катуу ойлонуп, көпкө толгонуп: өзүм деле картайып калдым никеси менен деле курусун. Тил алса барышпай эле коюшса болот эле. Менин коркконум эле баягыдай болуп он үч жылы жоголуп кетеби деп коркомун дейт. Акыры мейли эми, барса барышсын — деп уруксат берди. Ошондогу эки баатырдын кол жыйнаганы:

Күн чыгыштын элинде,
Каркыра, Текес жеринде,
Калкынан баатыр эр жыйнап,
Калмамбат баатыр дегенге
Он эки миң эр менен
Келип жардам берсинде.
Анын быяк жагында,
Өзү алтын тагында,
Аргымбай баатыр жаш жигит,
Жыйырма бир жаш чагында,
Калмакка барып биз менен,
Урушуучу табында,
Он миң аскер бул алып,
Келсин катар сабыма,
Анын туура жагында,

Казак деген эли бар,
Касиеттүү элине,
Караганда жери бар,
Калкынан баатыр көп чыккан,
Кара тоодой жели бар,
Сегиз миң баатыр эл жыйнап,
Сен дагы мында келип кал,
Серкебайхан сен өзүң,
Сезденип менин тилимди ал.
Анын батыш жагында,
Түркстөндүн жанында,
Тама деген эли бар,
Талаасы кумдуу жери бар,
Кумар аттуу аял хан,
Кара тоодой жели бар,
Он миң аскер эл менен
Келе турган жөнү бар.
Күрүчүн майлуу ашаган,
Күн батышта жашаган,
Калың өзбек башчысы,
Калдархан менен Катаган,
Кабыландай эрлерим,
Калышың болбос батадан.
Камынып он миң кол алып,
Калтырбай апкел тапатак.
Анын түштүк жагында,
Ак шумкар түнөп багында,
Алты сан элин башкарган,
Алтын курулуш тагында,
Аалы баатыр арстан,
Акыл кошор чагында.
Кенен жайык жериңиз,

Кебелбеген элиңиз.
Кеңеш берем сиздерге,
Келип жардам бериңиз.
Келишкен он миң эр менен,
Келип бизди көрүңүз,
Анын мындай жагында,
Анжыян, Кокон, Самаркан,
Наманген, Аксы калың эл
Атактуу шаар чоң Ташкен,
Аягы түркмөн букара,
Азем шаар Маргалаң,
Кырк миң аскер кол алып,
Баркутбек келсин жакшы агам.
Анын чыгыш жагында,
Кетмен-Төбө, Таластан,
Кең-Колдо камыр чоң күмбөз
Үлгү калган Манастан.
Кытай, калмак элинен,
Кыйын намыс талашкан.
Тагай хан аттуу таякем,
Таарынып кайта жарашкан.
Омкоруп тактан өч алам,
Он үч жыл жаткан калмактан.
Касиеттүү хан тагам,
Калбагын асти санактан.
Үч миң аскер кол алып,
Үч жылдык азык мал алып,
Калышың болбойт таяке,
Калмакка барар талаптан.
Таластын башын жердеген,
Таалайбек аттуу манап бар,
Каратал акем баласы,
Кажыбас сендей Канат бар.

Кара калмак элине,
Катылсам деген талап бар,
Как өзүңө милдет ал.
Бир миң аскер санап бер.
Кыргыздын чыгыш тарабы,
Атбашы, Нарын, Ысык-Көл,
Баштамакка турамын,
Мына мындай узак жол,
Баатыр агам Баймама,
Баштап чыккын беш миң кол.
Алтымыш күндө жүрөмүн,
Ага чейин даяр бол.
Чынабаттын шаарынан,
Мындагы кыргыз баарынан,
Он миң баатыр мен алып,
Ойноп чыгам алдыңдан.
Жүз тогуз миң кол менен,
Биз болобуз чалкыган.
Ушунча кол мен алып,
Жүрөмүн кыргыз калкыман.
Кырк жигитим жанымда,
Кыйшайбайм булар барында.
Айтканыма көнбөсөң,
Айланып келем өлбөсөм.
Атактуу хандар, манаптар,
Ал убакта таарынба

— деп, Темиркан баатыр бардык өзүнө караштуу кырк беш шаардын хандарына кагаз жазып, ат чаптырды.

Аксарбашыл кой союп,
Аны жеген эл тоюп.
Ача туяк уй союп,
Аял-эркек журт тоюп.
Түлөөсүнөө төө чалып,

Түмөн элден бата алып,
Катуу туяк бээ чалып,
Калкы журттан бата алып,
Карыларын сыйлашып,
Калган эли ыйлашып,
Кайтып аман келгин дейт,
Кас душманды кыйратып,
Жол боюнда турушуп,
Жоктоп ыйлап жүрүшүп,
Жоболоңду салгын дейт,
Жооң менен урушуп.
Асмандаган кайкы бел,
Аркыраган шамал жел,
Аксакалдар алкады,
Аман барып, аман кел

Каратал карыя баш болуп барлык эли чуу туруп кала беришти. Айткан аскер айтканындай артынан алдынан, туурасынан келип кошула берди.

Темиркан, Болоткан баатырлар бир жүз тогуз миң колду баштап, эски балалык мүнөздү таштап, сурнай, керней тарттырып, комуз черттирип, ыр ырдатып салтанат менен жөнөп кетишти.

Эмдиги сөз калмактын Оргут шаарынын ханы Уюлдан башталат. Уюл бир түнү эч кандай уктабастан ойлонуп таңды атырды. Эртеси эрте туруп алып макамага барып, акылы өрчүп жеткени, бийлери, эбин таап сүйлөөрү, андан бөлөк сүйгөнү, барлыгын тегиз чакырып алып, Уюлкан мындай деп сөз баштады: — Бизден былтыркы жылы кеткен кыргыздын эки баатыр уулу жөнүндө менин ой, санаам такыр тынбады. Күнү-түнү уйкумдан безип, тынчым кетип, алардан шекип, катуу коркунучта турамын. Аның үчүн элден тандаган эр жүрөктүү, баатырлардан тандап жүз элүү миң аскер жыйнап алып барып Таластагы кыргыздардын Чынабат шаарын такыр талкалап, кыргыз баатырларын баш көтөргүс кылбасам болбой турган, — деп Оргут шаарына аскер жыйноого киришти.

Жүз элүү миң аскер он беш күндө шаардын сыртына жыйналып бүттү. Хан Уюл ал аскерге Мадылбекти жол баштатып жүрүп кетти.

Ал эми кыргыз элинен чыккан баатырлар болсо эки жарым ай жол басып, эми он беш күндүк жолу калды, ошондо Темиркан баатыр бир сөз баштады. Көп аскердин салда миң башылары, жана Солтоной, Шабек, эр Кыйыр баштап кырк жигит болуп барлыгын кашына чакырып алып, жүз элүү кишинин алдында жүрүп бара жатып Темиркан баатырдын айткан кеңеши:

Амансыңбы барлыгың?

Аскер башы, миң башы.

Акылыңды жиберип,

Айтканымды тыңдачы.

Айтылары мамындай,

Азыркы сөздүн нускасы,

Алдыга басып ким чыгат,

Аскерди баштар устасы.

Эми Оргут шаарына,

Он беш күндүк жолу бар,

Хан Уюлдын алдында,

Калың аскер кору бар.

Капкачаңкы куралган,

Кара таандай колу бар.

Кантсе дагы капыстан,

Калмактан душман жолугар.

Каршылашкан душмандан,

Качпас баатыр болдуңар.

Ушул элди коргоого,

Эрөөл болуп ким чыгат,

Жүз жигит алып жанына,

Жүрөм деп кимден тил чыгат.

Калың колду сактайм деп,

Кайсы баатыр унчугат?

Чыккан баатыр каныңа,

Тандалган бир жүз киши алат.

Колдун жолун тазалап,

Колуна мындай иш алат.

Кокусунан жоо чыкса,
Койбой жолду тазалап,
Ошондой баатыр эр жигит,
Оргуттун жолун ачалат.
Эрөөлгө чыгам деп,
Элирип топтон ким чыкса,
Эрлерден жүздү кошомун,
Кудайга мен да жалынып,
Кулачымды созомун.
Дегенде баатыр Солтоной,
Мен барам — деп суранат.
Эр Шабек болсо жанымда,
Элүү миң эрди жыгам дейт.
Сан душманды талкалап,
Сай, чукурга тыгам дейт.
Салда жигит эр жүрөк,
Санатыма ынан дейт.
Ал, күчүмдү текшерип,
Анан кийин сына дейт.
Жалпы элден бөлүнүп,
Жалгыз мындай чыгайын.
Жаныма барат кимиси.
Жактырып мен да сынайын
Жүз жигитти мен алып,
Жүрөгүм басып тынайын.
Айланайын, Темиркан,
Алдыңкы жоого мен барсам.
Алда кандай болот деп,
Асти тартпа убайым,
Андан көрө биздерге,
Амандык берсин кудайым.
Деп Солтоной чыкканда,
Артынан чыкты Калдархан,

Андан кийин барышты,
Алтынхан, Шабек, Нар балбан.
Кызыл өрттөй чыгышты,
Кыйыр баатыр, Арсланхан.
Албан, Калман, эр Бүркүт,
Анан чыкты артынан.
Баарынын кайнайт курушу,
Баатырлыктын дартынан.
Эр Солтоной баш болуп,
Эң эле баары жаш болуп,
Кырк жигиттин барлыгы,
Солтонойго кошулду.
Баштады баатыр Солтоной,
Дал ушундай жосунду,
Алтымыш жигит дагы алып,
Жүз жигит болду саналып.
Алдыга жүрүп кеткенде,
Артынан чаңы созулду,
Эки күндө бир оокат,
Эрлерге толук аш болуп,
Кара жолдон басканы,
Какыраган таш болуп,
Кай бир жери былкылдайт,
Кара өлөңдүү саз болуп.
Текирең, таскак жүрүшүп,
Тескери сүйлөп күлүшүп.
Эңишип барат колдорун.
Бир бирине сунушуп,
Жыгып кетет бир бирин.
Ат үстүнөн жулушуп,
Катуу жүрүп баратат,
Каткан нанды кемирип,
Кас моюндуу тулпарын,

Кайыштыра теминип,
Канча жүрсө чарчабас,
Кайра каткан семирип.
Алты күндө алты ирет,
Аттарына жем илип.
Уктай албай көз катып,
Эрте жүрүп, кеч жатып,
Бу белестен чү койсо,
Тиги белден артылып,
Кетип барат баатырлар
Каркырадай тартылып.

Солтоной баштаган жүз баатыр жети күнү жол жүрдү. Бир күнү түш ченде булар карап турса, күн чыгыштан чыккан чаңдын бир учу жерде болсо, бир учу асманда болуп келе жатканын дүрбү менен көрүштү. Солтоной: Кантсе дагы душман экени белгилүү. Бул көп душмандан сезденип сырыбызды алдырбайлы. Аз болсок дагы алты сан колдой болуп сез көргөзүп, аянбай айбат менен катуу жүрүш керек — деди. Ошол жүз жигиттин арасында өзү кыпчак уруусунан келген Бүркүт аттуу бир жигит бар эле. Анын бир адаты калың уруштун додосуна киргенче абыдан коркуп, өзүнө ар кандай жок шылтоолор көп табылар эле. Анан калың согуштун додосуна бир аралашып, жүрөгү бастыгып алгандан кийин, тим эле кыяматтын кыргынын салар эле. Ошол Бүркүт баатырдын атына Шабек камчы салып жиберди. Аны токтотууга жабыла чу дешип, бири дагы илеше албай калды. Ошондо Бозкүлүктүн жүгүргөн түрү:

Бозкүлүктүн жүгүргөн түрү:

Бозкүлүктү эр Шабек,
Камчы менен чапканда,
Каласың неге артка деп,
Калмактар келе жатканда,
Камчыга күлүк чыдабай,
Кыргыйча эргийт асманга.
Ээринин кашын кош колдоп,
Эр Бүкөң кармайт шашканда.
Жыгылып кетем деп коркот,

Кара бодур таштарга.
Так түйүлгөн Бозкүлүк,
Санына камчы басканда,
Кетип барат боз буудан,
Канаттуу менен жарышып,
Желкелигин кармаган,
Колдоруна карышып,
Бир төбөгө чогулган,
Жүз жигит мурун барышып,
Дүрбү салды Солтоной,
Тегерегин арытып,
Бир убакта караса,
Жалт бергени ант аткыр,
Жанында киши чүчкүрсө,
Жигиттердин жанынан
Зуулдап өтө бергени.
Кордук болгон Боз буудан
Колтугун мыктап кергени.
Камаласа болбоду,
Жүз кыргыздын эрлери,
Соорусунан булкулдап,
Көбүк чыгып тердеди.
Камаса дагы жүз жигит,
Карматпады Бозкүлүк,
Капта деди Солтоной,
Каршы алдынан тостуруп,
Тоскондордун башынан,
Топ сыяктуу ыргыды.
Бул жалганда ким көргөн,
Бул сыяктуу жылкыны,
Бүктүштү ээрдин кашына,
Бүркүттөн куруп шылкыны.
Камчыласа эр Шабек,

Катуу болду ат башы,
Кадим селдей келатат,
Калмактардын капташы.
Кайран баатыр Бүркүттүн,
Кара мөндүр көз жашы.

Ошентип атынын башына алы келбей, шаштысы кетип калмактарга түз бараткан Бүркүттү көрүп, «Ушунча көп элди көзүнө илбей, тикелей жалгыз качырып келе жаткан бул бир зор баатыр экен го» деп калмактар жарыла берип, жапырыла үркүп качып калышат. Бир убакта анын сырын биле салышып, аралай чаап жүргөн Бүркүттү кууп калышат. Кыргыздар Бүркүт баатырдан түңүлүп, карап отурушса, ал жак- тан бир адам жеке эле чаап чыгып келе жатат. Бул калмактан жекеге чыккан баатыр экен деп ага Бердике баатыр камданып анын алдынан каршы чыкмакчы болуп турса, ал киши бара-бара улам жакындаган сайын көзгө жылуу учурап акыры Бүркүт экени таанылды. Боз күлүк жаныбар шамалдай болуп зуу этип эле көз ирмегенче кирип келди. Өзүнүн үйүр аттарын көрүп окуранып жиберди. Бул дагы душмандан сооруга нечен келтекти аябай жеген. Ат келип токтогондон кийин үстүндөгү Бүркүт эси ооп аттан кулап кетти. Жигиттер башын сүйөп олтуруп караса башынын жарылбаган жана томуйбаган жери жок. Оокат берип, суу ичирип эс алдырып алышты.

Эми калмак аскеринин каптап келишинин түрү:

Хан Уюлдун калың кол
Каптап келди таандай,
Кыргыздарга көрүндү,
Кыйкырган ачуу каардай,
Кызыл бороон, ышкырык,
Катуу добул жаандай,
Жүз элүү миң көп душман,
Айландырып алышты.
Үркөрдөй болуп аз кыргыз,
Ортосунда калышты.
Ушунуң үчүн эр Кыйыр,
Ойлонуп калды ар ишти.
Ортосуна алды го,

Алды, артына көз жетпей.
Адамдын көзү талдыго.
Калмак порум кийинип,
Кара талдай ийилип.
Караңгыда эр Кыйыр,
Калмактарга барды го.
Кара талдай бүрдөнүп,
Кароолчу түрдөнүп,
Каардуу душман келди деп,
Ач кыйкырык салды го.
Бир дөбөгө кыргыздар,
Жыйылыптыр деп айтты,
Аттарыңдын чылбыры,
Кыйылыптыр деп айтты.
Баары калмак пормодо,
Кийиниптир деп айтты.
Кыйкырып кирди эр Кыйыр,
Калың колду как жарып,
Мындай нечен өнөрдү,
Иштеп жүргөн даң салып.
Ана душман келди деп,
Айтып жүрөт какшанып.
Калың калмак үрпөңдөп
Кармап атын миништи,
Калтырбаска кыргызды,
Кармамакка тырышты.
Кочурашып түн бою,
Колуна алды кылычты.
Бири бирин найзалап,
Кылыч менен чапты го.
Далай-далай дөө калмак,
Жер кучактап жатты го.
Чапкан жарак тынымсыз,

Тийгендерге батты го.
Үстү үстүнө тынымсыз,
Ушинтип кыргын тапты го,
Караңгыда бир бирин,
Капталдата сайышты.
Бир-биринен кырылып,
Кабыргалар кайышты.
Ээлеп жатты көп өлүк,
Ээн талаа жайыкты.
Жоболоң салып эр Кыйыр,
Жоодон чыкты кутулуп.
Эртесинде хан Уюл
Эсептесе аскерин,
Эр Кыйырдын зарпынан,
Элүү миңи кыйрады.
Тазаларга айла жок,
Талаага өлүк сыйбады.
Көрдөй болуп хан Уюл,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Аскерин көрүп хан Уюл
Арманын айтып ыйлады.
Кыргызды барып чабам деп,
Кыйла колду жыйганым.
Кечеги күнү келгенде,
Кең талаага сыйбадың.
Өздөшүң менен кырылып,
Өрт алгандай кыйрадың.
Оргут шаар калаадан,
Жүз элүү миң кол жыйдым,
Кара башым какчайып,
Кайда барып мен сыйдым.
Жарынып өзүм өлүүгө,
Жанымды кантип мен кыйдым.

Аныгы ушул сырымдын,
Атымдан жерге жыгылдым.
Арабызда душман жок,
Алдырып кимден кырылдың.

Кыйыр баатыр ошол түнү калмакка уурданып барып иштеген өнөрүн айтканда барлыгы боору калбай күлүштү. Таң атып, күн да чыкты. Калмактар караса ичинде эч кандай жоо жок. Элинин үчтөн бири жок болгон. Хан Уюл менен Мадылбек карап туруп кимге кандай сөз айтарын билбейт. Душманга кеп болдукко дешип, ээрдин кесе тиштеп, ичинен сызып отуруп калышты да, хан Уюл айтат: Элим, журтум, силерге келген эч бир душман жок, тим эле бириң бириңден өлдүң, бул да болсо биздин башыбыздан бактынын тая турганын ачык айткан төлгөсүбү? Бирок ошондой болсо дагы бул кыргызга каршы туруп урушуу керек. Демек, кыргыз көп болсо жүз киши экен го, биздин калган жүз миң аскерибиз анын ар бирине миңден жабылса, аларды бир заматта жок кылып, өз намысыбызды душманга кетирбеген болобуз. Ошондо Мадылбек туруп мындай деди:

— Таксыр атам, хан Уюл,
Сөзгө кулак салыңыз,
Анык көңүл жиберип,
Айтканыма ынаныңыз.
Калган элди кырдырбай,
Кайра үйүңө барыңыз.
Бул жүз адам баары дөө,
Тандалган аскер элинен,
Тайманбастан урушам,
Дегениңе теригем.
Баатыр кыргыз булардын,
Башынан сырын мен билем.
Мен илгери булардын,
Колунан чыгып келди элем.
Булар кыргыз элинин,
Тандалып чыккан эрлери.
Аскер жолун тазалап,

Эрөөл болуп келгени.
Бирөөн эле жеңе албайт,
Элүү миң калмак эрлери,
Кытай, калмак башынан,
Кыргыз калкын жеңбеди.
Алты канат боз үйдөй,
Ар киминин чеңгели.
Темиркан баатыр баштаган,
Тегиз аскери артында,
Алтымыш миңге баалаган,
Анык дөөлөр калкында.
Аскердин жолун тазалап,
Арамзаны жазалап;
Ат оскундап эң баатыр,
Илгери жүрөт салтында.
Ал аңгыча болбоду,
Каалаган ойго койбоду.
Солтоной, Шабек башкарган
Калабалуу жүз баатыр
Жүз миң сандуу калмакты
Четинен кирип мойсоду.
Талкаланды быркырап,
Чарайна болот чоң калкан.
Эки күн да, эки түн,
Аттарынан түшпөдү,
Аралаган токойдой,
Аларга абдан күч келди.
Адетинче Солтоной,
Атынын башын бурду го,
Бир тумшуктун үстүнө
Чыгып карап турду го.
Айран калып эр Солтон,
Айлананы көрдү го.

Арстаным, баатырлар,
Аман болсоң келгин — деп,
Ат үстүнөн Солтоной,
Ач кыйкырык салды го.
Солтонойдун кыйкырык,
Калды душман кый туруп.
Кере күндүк алыска,
Кебелбестен бардыго.
Солтонойдун дабышын,
Баатырлар тегиз уктого,
Токойдой калың душмандын,
Тобун бузуп чыктыго.
Төөдөй нечен дөөлөрдү,
Тоголото жыктыго.
Туш-тушунан жигиттер
Келип жатат бириндеп,
Аман калган жигиттер,
Ат бастырып келишти.
Бирин-бири көрүшүп,
Алик салам беришти.
Азда болсо кыргыздар,
Душмандарын жеңишти.
Эсептесе Солтоной,
Аптымыш төрт калыптыр,
Отуз аты балбанды,
Опсуз кырып салыптыр.
Аны ойлоп баарынын
Канаттары талыптыр.
Баатыр баатыр шок деди:
Душмандан тийген ок деди.
Бүркүт баатыр баш болуп,
Отуз алты жок деди.

Хан Уюлдун жүз миң аскеринен жыйырма беш миң гана аскер калган. Ал аны менен кете албай же уруша албай эси ооп турганда тоонун башындагы кароолчулары энтелеп качып келишип: биз батыш жактан эбегейсиз көп аскер көрдүк. Бүтүн жер, талаа козголуп кылкылдап келе жатат деди. Хан Уюл Мадылбек менен акылдашып, ошол түнү бардык оокатын таштап Оргут шаарына кирип кетти.

Эмдиги сөз кыргыздын көп аскеринен башталат:

Кыргыздын калың аскери,

Калмакка жакын келишти,

Калкамаңдап жүрүшүп,

Кара жолдон зерикти.

Эки күнү жүрүшүп,

Эрмектешип күлүшүп,

Алдап Кыйыр бөлүнтүп,

Түп көтөрө кырдырган,

Өзүнөн өзү кырылган,

Өкүрүп аттан жыгылган,

Тоо өлүктү көргөндө

Жүрөгү жоктун эси ооду

Аңдап булар караса,

Ой дале өлүк, кырда өлүк

Жүрөгү чыгат кабынан,

Көргөн адам нес болуп.

Ошол учурда Уюл хан менен урушкан кыргыз баатырлар бир дөбөдө күрөшүшүп зериккенинен күч сынашып жатышкан эле. Кароолчу жигит Телгара келип кийинки көп колдун жакындап келгенин билдирди:

Аны угуп жигиттер,

Аттарына камынды.

Камчыны алып колуна,

Кылычын белге тагынды.

Калктын жүзүн көргөнчө

Кантип кылат сабырды.

Аттанганы аттанып.

Алга кетти чапкылап,
Кубанышып баратат,
Бирин бири тарткылап,
Баатыр элдин иши үчүн,
Барлык күчүн зарп кылат.
Бири миңге барабар
Баатырлар жетип келишти.
Кошулганга кубанып,
Кучакташып көрүштү.
Болгон ишти калтырбай,
Түгөл айтып беришти.

Кыргыз аскери тумандай каптап, Оргут шаарын ороло курчап калды. Кыйыр баатыр кагазга калмактын тили менен мындай деген сөздөрдү жазды:

Калмактын ханы сен Уюл,
Кагазды окуп сен туюн.
Калааңды каптап курчады,
Кыргыздан аскер көп жыйын.
Кыска сөздү мен айтсам,
Кылчактап моюн бурбагын.
Кыска сөзүм момындай
Кылтыйып жатпа камынбай.
Кылкылдаган кыргыз эл,
Кызыл өрт күйгөн жалындай.
Кылчайып мага жооп бер,
Кырыласың калмак кел.
Кылар ишти дайындап,
Кызыл тилдүү элчи бер!
Кыймыл жөнүн сен айтып,
Кыргызга элчи тез жибер!

Ал кагаздарды жаанын огунан байлап туруп кара коргондон ашыра шаардын ичин карата аттырып жиберди. Хан Уюл кагаздын мазмунуна карап элге мындай деген сөздөрдү айтты:

Ар бир кыйын иштерге,
Акыл таап берүүчүлөр
Ар убакта кечикпей,
Алдыма эрте келчүлөр.
Аттанып келген жоо болсо,
Ажалдан мурун өлчүлөр.
Ал душмандын жазганын
Азыр окуп көрдүңөр.
Акыл тапчу бектерим,
Айланын чындап кеткенин.
Алдымдагы эр бүлө,
Ал-абалды көргүлө.
Ар кайсыны сүйлөбөй,
Акыл таап бергиле.
Беш кишиден сөз берип,
Элчи салып көргүлө.
Бузуп алып кирбесин,
Дарбазаны ачпасак.
Абдан күчтүү камынып,
Ал жөнүндө шашпасак,
Андан көрө аларга,
Жол берелик эшиктен,
Элчиден бөлөк жан кирбей,
Болбосун душман өчүккөн.
Биздер үчүн элчисин,
Оболу кыргыз жиберсин.
Алмакчы болгон душмандын,
Айласы такыр түгөнсүн.
Акыл таап жооп бер,
Алдымда баарың түгөлсүң.
Деген сөзү Уюлдун,
Макул болду баарына.
Өзү менен увазир,

Беги менен ханына.
Элчилерге муну айтты,
Элинин турган жамына,
Беш элчини хан Уюл,
Чакырып алды жанына.
Барып айткын бул сөздү,
Темиркан менен Болоткан
Чоңдоруна башканы,
Үстүңөргө жолотпо.
Бекемдеп кат, кагазды,
Коюнуңдан жоготпо.
Деп ошондо кагазга
Хан Уюлдун жазганы.
Канча аскер апкелдиң,
Каптатып Оргут шаарымды?
Камылгасыз тап бердиң.
Так эсебин бергин деп,
Аның үчүн кат бердим,
Керегиң сенин эмине
Кандуу-булоон урушпу?
Же болбосо танышпы?
Же оюң башка бир ишпи?
Же болбосо максатың,
Найза, чокмор, кылычпы?
Урушам десең мен даяр,
Менде да бар көп аяр.
Мен жибердим элчини,
Тез жообуңа айта сал.

— деп, хан Уюл элчилерин жөнөттү. Ал элчилер кыргызга келип катты берди. Кыйыр баатыр каттын мазмунун Темирканга айтып түшүндүрдү. Ошондо хан Уюлду карата Темиркандын жазган жообу:

Хан Уюл менин сөзүмдү ук,
Күчүң болсо уруп жык.

Кантсең дагы кечпеймин,
Кармашчы болсоң мындай чык.
Биз алыстап шаарыңдан,
Кейтип жерди берелик.
Каршы урушуп чыкпасаң,
Кайдан сени жеңелик

деп, баатырлар элчилерди жолго салды. Элчилер хан Уюлга келип сөздөрүн айтып катты берди. Хан Уюл катты окуп көрүп мындай деди: бул кыргызга урушпай карап бериш баары бир өз башын өзү кул кылыш менен тең. Андан көрө барлык күчү менен урушуш керек, — деп урушка камына баштады:

Он эки күнү тынымсыз,
Элинен аскер жыйнады.
Барбаганды өлтүрүп
Бас бирөөнү кыйнады.
Баласы кеткен чал-кемпир
Байбайлашып ыйлады.
Оргуттун сырткы талаасы,
Ошончо элге сыйбады.
Малды баккан малчыдан
Отун алган жалчыдан,
Бүтүн койбой жыйнады.
Бүркүт салган аңчыдан.
Сугатчы, кошчу, арыкчы,
Суу бойлогон балыкчы.
Чын калбаска алынды.
Чыгын жыйган салыкчы,
Токсон эки шаарынан
Толгон элдин баарынан,
Калбай аскер чогултту.
Хан Уюлдун каарынан,
Адамы тегиз калбады,
Алтымышта карыдан.
Айрылгандар дагы көп,

Алган сулуу жарынан.
Он экиде балдардын,
Жетимиште чалдардын,
Баарын алса тегиздеп,
Ушул кыйын барыдан.
Коркподу го хан залим,
Адамзаттын канынан.
Он эки менен жетимиш,
Ортосундагы эр адам,
Олдо кокуй кантем деп
Үмүтүн үстү жанынан.
Жыйналганда баарысы
Жүз он беш миң кол болду.
Мурункунун жанында
Карасы калың бор болду.
Сапаты жок элинин,
Сан жагына мол болду.
Колду баштап хан Уюл
Дарбазасын аттады.
Оргут шаар калаанын,
Далаасына батпады.
Уруштан башка арганы,
Уюл калмак таппады.
Кыргыздын колу козголду,
Шаарын курчап жатканы,
Артыка кийин чегинип,
Аттары оттоп семирп,
Артынып жүргөн арпа шак
Абдан тое жем илип,
Аты Уюл калмакка
Алышар кенен жер берип,
Эки күндүк тегизди
Уруш үчүн белгилеп,

Козголуп калмак хан Уюл
Колун жыйнап келди деп,
Корумдап көп калмака
Кор болбойлук эми деп.

Мына ушул түрдө эки жоо эки жерде тууларын тигип кароолчу, күзөтчүлөрүн тегерете коюп темирден чың болуп тирелишип жата беришти. Кыргыз аскери бир бийик чокунун тегерегине жайланышты. Калмак аскери болсо Оргуттун кара коргонун каалгалуу эшигинен тарта айланасы эки күндүк жерден көлөмүн алып капкара болуп уюп жатты.

Ошондо хан Уюл элине буйруп, эң мерчемдүү жерден бир бийик дөбөнүн башына бийиктиги жүз кулач, ар бурчунун аралыгы 25тен жүз кулач болгон, эң үстүнүн төрт бурчунун ичи бар бышык кыштан бир мунара жазатты. Көпчүлүктүн күчү менен ал мунара он эки күндө бүттү. Ал мунаранын башына хан Уюл баш болуп Мадылбек, увазири, бектери менен уруштун тамашасын көрүп олтурмакчы болушту. Алтындап жыгачтан панжира айландырып анын ичине катарлатып ар түрлүү килемдер салынып, ага калмактын өңчөй гана чоңдору олтура турган болду.

Ошол учура бийик төбөнүн башында олтуруп дүрбү менен карашып Темиркан баатыр калмактын уруш сарамжалынын бүткөнүн көрүшүп, жеке баатырга Ашырбекти шайлап аткарышты. Ал Ашырбек куралданып Жылжыма көктү жыландай сойлотуп, жаш кулундай ойнотуп, ооздугун чайнатып майданды карап жөнөп берди. Майданга келип баатыр Ашырбектин айтып турган сөзү:

Алдымда калмак баатырлар,
Алышарга акың бар.
Алдыңарда так сайрап
Ашырбек сени чакырат.
Чындап уруш салгандар,
Чың билектүү балбандар.
Намыс арын жибербей
Найза, чокмор алгандар,
Мурунку өткөн баатырдан,
Тандалып кийин калгандар.
Жылаан сүрдүү жүздөнүп,

Жыгып мөөрөй алгандар.
Бедөө атка мингендер
Беттеп жоого киргендер,
Мен сыяктуу дүйнөдө,
Баатыр жок деп жүргөндөр.
Жүрөгү жок адамды,
Шылдыңдашып күлгөндөр,
Падышага жаккандар,
Добулбасын каккандар.
Жабылып кел барлыгың,
Жасайыл мылтык аткандар.
Мен чакырдым силерди,
Келгиле душман — жат жандар,
Кылыч, найза колго алып,
Кылкылдаган атчандар,
Келтирип туруп болжолдоп,
Келтек кылыч чапкандар.
Эгер тийсең жиниме,
Бириңди кошпойм бириңе.
Алдыма бириң келбесең
Асылайын кимиңе.
Корксоң жеке келүүдөн,
Бириң эмес баарың кел!

Калмактан Ашырбекке каршы дудук Тырмыш баатыр аттанды.

Кетип барат майданга,
Дудук Тырмыш балбаны,
Чокмор жазап колуна,
Бир чынарды алганы.
Сөзгө келбей кош колдоп,
Ашырбекти салганы.
Жылжыма көк жыбылжып,
Ок жыландай кубулжуп,
Жалт берип ыргып кеткенде

Жерди чаап калганы.
Жерге батып чоң чокмор,
Тизе бою барганы.
Тырмыш дудук кайрадан,
Оң жолуна салганча,
Жерге баткан союлун,
Жана тартып алганча,
Ашырбектин артынан
Жөө жүгүрүп барганча,
Алга карай жылышын
Ашырдын көрчү бул ишин.
Кайрылып келип чапчаңдап,
Кайсап өттү кылычын.
Кылыч тийип дудуктун,
Түшүрүп кетти оң колун.
Ашырбек билди ошондо,
Анын өлөр болжолун.
Белине Тырмыш кыстарды
Кесилип түшкөн оң колун.
Ашырбектин артынан,
Айрылып дудук баркынан,
Сол колу менен имерип,
Ыргытып урду чокморун.
Аңгелдеген чокморду
Ашырбек ага октолду.
Эңип алып эр неме
Тырмыштын өзүн соккону.
Арбак уруп ал Тырмыш
Атасын чындап жоктоду.
Намысын бербей Ашырбек,
Найзасын болот аштады.
Жыгачты эңип алдырган,
Жылжыма көктүн таскагы.

Эңип алган чокморун,
Эки колдоп соккону,
Кайра келип сол колун,
Сындыра чаап таштады.
Алы кетип алсырап,
Каруусу кетип кансырап,
Кантип тирүү жүрө алат,
Эки колдон ажырап.
Мени өлтүргүн дегенсип,
Карап турду жалдырап.
Өлдү Тырмыш турбастан,
Өңгөчүн тартып балдырап,
Анан кийин калмактан,
Дагы бирөө келди эле.
Аны дагы Ашырбек,
Сазайын колго берди эле.
Кечке чейин Ашырга
Улам бирден келди эле,
Сексен тогуз балбандын,
Кылычын колго алгандын,
Баарын бирден өлтүрүп,
Баатыр Ашыр жеңди эле.

Хан Уюл чыдай албай өзүнүн улуу баласы Чулу дегенди жиберди. Ал өзү отуз эки жашта, бою, келбети бир тоодой, минген аты бир тоодой болуп ачууланып Ашырбекти байлап, тирүүлөй сүйрөтүп келемин деп жибек аркан, пахта арканды түрүп ээрдин кашына кыстарды. Жана оор чокморун колуна алып, акылыңдан шашпа деп, кана, баатыр мыкты болсоң качпа деп, камын баатыр эртерээк калканың карма башка деп, камына келди эр Чулу, күчүң жетсе жаста деп, анын жанында Ашырбек баары бир баладай болуп көрүндү. Ашырбек шашып башына калканын кармай салды.

Ошондогу Ашырбек менен баатыр Чулунун согушунун көрүнүшү:
Сөзгө келбей эр Чулу,
Чокмору менен салганы.

Болот калкан башында,
Быркыранып калганы.
Сыныгы кызыл чок болду,
Башындагы калканы,
Кызарып чоктой чагылып,
Калкандын чыкты талканы,
Жеке баатыр аларга,
Кимдин тиет жардамы.
Чоң келтектин оорунан,
Колго тийди зардабы.
Ашырдын колу шалдайып,
Башынын баарын кандады.
Калбай калды Ашырдын
Каяша кылар дарманы.
Эр Ашырбек калмактан,
Эки колу шалдайды.
Каруулашар ал калбай,
Качарына жол калбай,
Жадыраган түрдөнүп,
Жаман болуп далдайды.
Чоң Чулунун Ашырбек,
Чокморунан жалтанды.
Ашырбекке таштады,
Алты кат жибек арканды,
Ашырбекти бек чырмап,
Сүйрөп алып жөнөдү.
Алалбаган Ашырды,
Эр Чулудан бөлөгү.
Мурунку өлгөн баатырдын,
Бирөөнү калмак төлөдү.
Аны таштап эр Чулу,
Дагы келди майданга,
Булкунтуп атты ким барат,

Бу сыяктуу айбанга,
Тике сындуу тоготпойт,
Тике найза сайганда,
Чулу сындуу баатырдын,
Алдынан чыкты Нар балбан.
Экөөнүн келбетин,
Көргөн киши таңгалган.
Көтөрүп кылыч Нар балбан,
Чапмак үчүн камданган.
Шилтегенде кылычты,
Чулу тосту чокмурун.
Чоюн чокмор кылычтын,
Ортосунан сокконун,
Кылычы сынып ортодон,
Кармады Накең толтодон.
Мунан кийин өттү го,
Көп аңгеме ортодон.
Аттарыңан жөө түшүп,
Эки күнү күрөштү
Акыры жыгып эр Чулу,
Аныда байлап жөнөттү,
Нарды байлап эр Чулу,
Максатына жетишти.
Нар балбанды кырк калмак,
Зорго байлап кетишти.
Кыргызга калмак кылбаган,
Бул сыяктуу эч ишти.

Чулу баатыры кыргыздан тогуз баатырын өлтүрүп Солтоной, Шабек жана он эки баатырды байлап алды.

Эми баатыр Болоткан Чулуга барууга камынды. Атка минип майданга жөнөдү. Чулу менен Болоткандын бири-бирине кылган аракетинин түрү:

Чулуну көрүп Болоткан,
Чукул барды камчы уруп.

Толукшуп турат эр Чулу,
Тогуз балбан өлтүрүп.
Байлаганы барлыгы,
Жыйырма бирге толтуруп.
Жарым күнү экөө тең
Найзалашты тынбастан.
Качырышат кайталап,
Карс этип найза сынбастан.
Жана дагы экөбү,
Чокмор менен салышты.
Баштары болуп челектей,
Жараланып калышты.
Жана бир күн тынымсыз,
Кылыч менен чабышты.
Чочугандай Чулуга,
Чоң балакет жабышты.
Бирөбүнөн бирөбү,
Жеңилбесин билишти.
Ар убакта эки дөө,
Ат которуп миништи.
Ар жаракты ташташып,
Эңишүүгө киришти.
Ар илээге салышып
Алмагына тырышты.
Ат үстүнөн экөбү,
Алты саат эңишти.
Алып жыккын баатыр деп,
Ак билегин беришти.
Аттан эңип алалбай,
Ар тарапка желишти.
Канбады го кумар деп,
Кайра ордуна келишти.
Жөө түшүшүп балбандар,

Бир күнү дагы күрөштү.
Серпишип чалып ыргытып,
Сегиз саат жүрүштү.
Экөбү тең бир алып,
Токтотушту жүрөктү.
Көп күрөшүп эңишип,
Көк ала кылды билекти.
Ким жыгылып, күрөштө,
Кимине берет тилекти.
Бир убакта Болоткан,
Эр Чулуга кеп айтты.
Бул күрөштөн эч пайда,
Көрө албайбыз деп айтты.
Бул күрөштү токтотуп,
Күч сынашып окшотуп.
Алтымыш кулач чынжырды,
Алдырып кел деп бек айтты.
Ал аркан менен экөөбүз
Тартышалык байлашып,
Ал жөнүндө токтолуп,
Сүйлөшөлү жайлашып.
Бирибиз пайда таппадык,
Бир далай күнү кармашып.

Эки баатыр мындан дагы бири-бирин жеңише албады. Болоткан айтты: мындан дагы бирибиз пайда көрө албадык. Эми мындай болсун: экөөбүз кезектешип жазайыл менен атышалы деди. Экөө тең макул болду. Ал күнү экөө тең түнү менен камылга кылышып, эртең менен эрте келип атышмакчы болушту. Таң атты, эртең менен Кыйыр баатырдын Болотканга айтып турган сөзү:

Айланайын Болоткан,
Калмакка каршы ок атсаң,
Өз элиңде арман жок,
Өлтүрүп аны жоготсоң,

Адам болбойт дүйнөдө,
Ушул кезде андан чоң.
Айтар сөзүм башкача,
Түшүнөрүң мамындай:
Түк барбагын камынбай.
Эр Чулунун каары,
Оттон чыккан жалындай.
Түндөп барып мен көрдүм,
Эр Чулуну азандан.
Кийип келер зооту,
Жети кабат жасалган.
Беш кабаты эски экен,
Жасалды билбейм качантан.
Зоот кийип жатканын,
Көрүп турдум кашында,
Жыртылганы бар экен,
Табарсыктын башында.
Таамайлап туруп ата көр,
Атканда кокус шашылба!
Табарсыкты далдап ат,
Башка жерге асылба!
Киндиктин айлын байлап ат,
Беш жагына катылба!
Тилимди албай кокустан,
Тилегимди катырба!

Кезек Болотканга берилди.

Болоткан аттан түшө калып мылтыгын бир ташка арта салып, Кыйыр баатырдын айткан жерине байлап туруп атканында Чулу баатыр чарк айланып аттан кулады. Ошондо Уюлкандын айтып турган сөзү:

— Алдырчу болдук жеңе албай,
Аз гана кыргыз балдарын.
Аның үчүн силерге,
Айтып турган арманым.

Аты кыргыз душманга,
Алышсам жетпейт дарманым.
Жанымдагы бектерим,
Жанбады менин кектерим.
Жаалуу катуу кыргыздан,
Жалпы баарың четтедиң.
Колумдагы вазирим,
Көрдүңөр кыргыз таасирин.
Оболу жаман түш көрүп,
Кыргызга аны жоруттум.
Өлө албай жаным ошондо,
Өзүмдү өзүм соороттум.
Башчысын байлап алам деп,
Балакетке жолуктум.
Акыры душман зор болду,
Айылында калмак кор болду.
Аты кыргызтор болду.
Мадылбекти жиберип,
Кырк миң колду кырдырдым,
Экөөнү кармап келди деп,
Эсили жанды тындырдым,
Он үч жыл салып орума.
Омкоруп белин сындырдым,
Анан жүз миң кол алып,
Алдынан чыктым кыргыздын.
Өздөсүбүз кырылып,
Как төбөгө ургуздум.
Эми бизге туш келди,
Эң жаманы турмуштун.
Андан кийин мен кургур,
Асыл жанды кыйнадым.
Алтымышта чал койбой,
Абыдан колду жыйнадым.

Жүз элүү миң кол болуп,
Кең талаага сыйбадың.
Акыры ахбал бул болуп,
Айланы таппай ыйладым.
Аты кыргыз күч болду,
Акыры ушул иш болду.
Амал айла табалбай,
Армандуу калмак ит болду.
Силерге сөзүм эп болсо,
Бүгүнкү түнү качалык,
Дарбазаны бекитип,
Шаарга кирип жаталык.
Урушпастан тим жатпай,
Бизден да өткөн каталык.
Ушунча мен да жашадым,
Уюлкан болуп атанып.

Мына ушул сөздү айтып, калган аскерин баштап, ал жердеги оокатынын кай бирин алып, албаганын таштап, бири калбай качып, согум деген көп малын ар жерге чачып, бири-бирине карабай шашып, шаарга кирип кетишти, дарбазаны таштай кылып бекитти. Эртесинде кыргыздар караса бир дагы киши жок. Барлыгынын качып кеткени аныкталды.

Жасалган бийик мунарасы каңкайып талаада калган. Анын качканын билип кыргыздын хандары мындай деди: Булар качыптыр, ошол учун бул шаарга кирүүнүн аракетинде болуш керек деп, Темиркан бүтүн аскерин ал жерге келтирип, ал мунаранын башына чыгып олтурушуп, Кыйыр баатырга мындай деп кат жаздырды. «Биздин душманыбыздын башчысы хан Уюл, Мадылбек! Силер бизди кечиктирбей согушсаң согуш, жок урушпаймын десең анда бизге карап биздин айткан сөзгө жана буюрган ишке так туруп бергин. Ушул катты аларың менен жооп бергин», — деген сөздү үч ирет кагазга жаздырып жаанын огуна байлап кара коргондон ашырып ичин карата атып жиберди. Ал кагаздар баягы адети боюнча Уюлдун колуна барып окулду. Хан Уюлдан кайра жооп болбоду. Акыры Темиркан айла-амалдуу, тил билген Кыйыр баатырга төрт кишини кошуп элчиликке жибермек болду. Калмактар элчилерди да дарбазадан

киргизбей, бекинип жатышты. Каарданган Болоткан калдайган кабат дарбазаны тээп ачып, элчилерди ичкери киргизип жиберди.

Кыйыр төрт киши менен хан сарайга келди. Ошондо хан Уюлдун айткан сөзү:

— Кыргыздан келген элчилер,
Кылдат баарың эрсиңер.
Кыйылбастан жооп бер,
Кызматка кандай келдиңер?
Кандай кабар билдиңер?
Кантип бери жүрдүңөр?
Кара чоюн эшикти,
Кантип ачып кирдиңер?
Кайтпас жүрөк, чоң билек,
Кас моюн тулпар миндиңер,
Кантип ачтың эшикти,
Кас санаган жиндилер.
Кандай сөздү белгилеп,
Кайтасың андан жооп бер?
Калтырбай оюң айткыла,
Кашымдагы кабылан, шер!

Аны угуп, эр Кыйырдын айткан жообу:

Ак падыша Уюлсуң,
Айтканыма моюн сун.
Тегиз айтып берелик,
Темиркандын буйругун.
Качып кирип шаарыңа,
Кабарыңды бербедиң.
Каалабадым уруш деп,
Же кашыбызга келбедиң.
Кайра каршы чыгалбай,
Кантип бизди тергедиң.
Калыбыңда биздерди,
Калжыңдаган эрмегиң.
Дарбазага биз келсек,

Темиркан баштап заардан,
Таш бекилген каалгаң.
Ачкын десек ачпады,
Бизден коркуп эч адам.
Аны көрүп туралбай,
Ачууланды Болоткан,
Бирин тээп бирөөнү,
Күчтүк менен бир тарткан.
Тартканда кулпуң үзүлүп,
Шарт этип эшик ачылган.
Уюл ханды уйпайм деп,
Баатырдын баары жулкунган.
Сабырлык менен иште деп,
Токтотту баарын Темиркан.
Кыйырды элчи жиберип,
Сөз угалык Уюлдан,
Дагы сизден сурайбыз,
Дайындаган иштерди.
Жанада каршы сүйлөсөң.
Жайламакчы сиздерди.
Эми сизден сөз күтүп,
Элчи салды биздерди.

Хан Уюл эли менен кеңешип кыргыздын элчилерине айткан сөзү:

Атың улук бектерим,
Бүткөнү кызык жумуштун.
Кыргызга душман мен болуп,
Кырылышып уруштум.
Эми амалсыз сиздерге,
Жеңилгеним угуздум.
Ичемин десең аш мына,
Кесемин десең баш мына
Кыз-келинди ыйлатып,
Аламын десең жаш мына.

Төгөмүн десең кан мына,
Аламын десең жан мына.
Ай талаада жайлаган,
Айдаймын десең мал мына.
Чабамын десең жер мына.
Чатакташкан башынан,
Чапсаң башым мен мына.
Саламын десең куш мына,
Аламын десең кыз мына.
Күн батыштан козгогон,
Күнөөлүү душман биз мына.
Эми башка оюңда,
Эмне болсо сен сура?

деп хан Уюл сөзүн бүтүрдү. Ошондо эр Кыйырдын хан Уюлду карай айткан сөзү:

Калмактын Уюл ханысың,
Качантан бери таанышым.
Бизче эми жарабайт,
Убайым тартып калышың.
Не үчүн таштап келгенбиз,
Чынабат шаар батышты?
Канча эрлер кырылып,
Канча эрлер катышты.
Абалы чыгар зындандан
Атабыз молдо Накышты.
Андан кийин чыгаргын,
Он эки баатыр кыргызды.
Көрө албай алар жаткандыр,
Көктөгү сансыз жылдызды.
Ашырбек баатыр өлтүргөн,
Урушкан дудук Тырмышты.
Эр Чулунун колунан,
Далай баатыр жылбышты.

Биринчи бергин Накышка,
Алтындаган араба,
Эки ат жасап коштуруп,
Мадылбек барсын жана да.
Он алты жыл болуптур,
Орго Накыш түшкөнү,
Түк жарыктык көрө албай,
Дүйнөдөн күдөр үскөнү.
Өзүнчө такыр эрки жок,
Өлүмдүн жайын издеди.
Арабасын Накыштын,
Мадылбек куу айдасын,
Андан кийин жанагы,
Он эки кыргыз балбанга,
Байланып келип Чулудан,
Баары да жаткан арманда.
Асыл кийим кийинтип,
Алтын жабдып ат бергин,
Баарын ордон чыгарып,
Өз кашыңа апкелгин.
Жарык шоола көрө албай,
Жаткандыр баары зар болуп.
Караңгы ордун түбүндө,
Каңгырап мээси дал болуп,
Барсак болот кыргызга,
Баштагы Накыш чал болуп.
Өзү билер бул жагын,
Баштыгы Темиркан болуп.

Алтымыш кулач аркан даярдап, ордон молдо Накышты баштап, он эки баатырдын бардыгын тартып алышты. Молдо Накыш он алты жыл караңгы ордун ичинде жатып, жарыкты көргөндө башы айланып, эси ооп жыгылып кетти. Эки сааттан кийин эс алып үшкүрүп туруп олтурду. Ордон чыккан он эки баатырга күмүш жабдыктап он эки ат миндирди. Молдо Накышка эки жасалгалуу

кошулган алтындаган солкулдак араба апкелип ага Молдо Накыш, Мадылбек болуп олтурушту. Он эки баатыр Мадылбекти араба айдап келе жатканында улам бири какшыктап, тамашалап шылдыңдап жүрүп олтурушту. Алар ушул түрдө Темиркандын аскерине келип кошулушту.

Кыргыз аскери ырдап, жырдап, көчмөндүү шаар, коломолуу кол болуп жүрө турсун. Эмдиги сөздү Чынабат шаарынан баштайлы.

Кыргыз баатырларынын аскер алып калмакка кеткенине он алты ай болду. Кетеринде убактылуу хан көтөрүп Каратал карыяны тактыга отургузуп кеткен эле. Каратал карыя ошол кезде жетимиш алты жашка чыгып карып калган кези эле. Темиркан ал кишиге алтын мөөрүн берип, аялы Оролканды биринчи увазирликке коюп кеткен. Баатырлардын калмакка аскер алып кеткенден кийин он эки ай болгондо Ооган элинин падышасы Шай Жалилхан шаарына барган өзбектин соодагер кербен башчысынан кыргыз жөнүндө мындай кабар угат:

— Кыргыздын баатырлары Темиркан, Болоткандар баштап үч айлык алыскы калмактын элине аскер алып кеткенине он эки ай болсо дагы, али ушул күнгө дейри эч кандай кабары билинбеди. Ошол сөздү укканда Шай Жалилхан: «Кыргыздын зор баатырлары алыскы калмак элине барып жок болуптур, ал үчүн мен Ооган элинен көп аскер жыйып Чынабат шаарын чаап, кыргыздын бардык шаарын өзүмө каратып ала коеюн деп, Ооган элинен тогуз миң аскер алып келип Чынабат шаарынын ар кайсы дарбазасынын сыртын тосуп, чыкканды кийирбей, киргенди чыгарбай басып жатып калат. Оогандын келип шаарды басып курчаганына эки ай болду. Ошол убакка чейин Каратал аксакал аскер алып шаардан чыга алган эмес.

Бир күнү Каратал чындап туралбай Чынабаттагы эр жүрөктүү жаштардан тандап, беш миң аскер алып тышка чыгып Ооган менен каршы турган эле. Ошондо Ооган менен кыргыздын согушканынын түрү:

Тогуз миң ооган аскери,
Ашып түштү чакмакты,
Аны көрүп Каратал,
Айлына карап жатмакбы?
Жоого каршы баралбай,
Жатып алчу акмакпы?
Беш миң кыргыз аскерин,

Тегиз баарын каптатты.
Кызыл топу оогандын
Үшүн алды кыргыздар.
Мурун барып ооганды,
Сүзүп алды кыргыздар.
Ооган менен кыргыз эл,
Аралашып кетти го,
Баш кесишип кан төгүп,
Жаралашып кетти го.
Көптүк кылып кыргызды,
Камалашып кетти го.
Бирди кууп эки ооган,
Талаалашып кетти го.
Түшүрүшүп жатыры,
Бирин-бири найзалап,
Далбастаган аңдан көп.
Эки жагын кайсалап,
Көпчүлүк толкуп дайрадай,
Өөдө-төмөн чайпалат.
Бири мурун жеңет деп,
Кантип киши айталат.
Келтектишип эки жоо,
Чапкылашып жатыры.
Бирин-бири оодарып,
Тарткылашып жатыры.
Кечке маал эки кол,
Эки бөлүндү.
Бирине бири теңдешип,
Жеңдирбестей көрүндү.

Мына ушул түрдө Каратал Шайи Жалилхан менен отуз беш күнү тынымсыз урушат. Кыргыздын шайманы кетип, баатырлардын аягына чыгып, эми Караталдын айласы кетти. Ошондо жетимиш алты жашка чыккан карыя Каратал бүгүн куралданып, ак сакалын жайкалтып, чокудай болуп Көккашканы минип,

найзаны оңтолоп колуна кармап майданга келип ооган аскерин карап айткан сөзү:

Оогандын беги Жалилхан,
Кыргыз жок сенден камыккан.
Аябастан согушуп,
Асман, жерди чаңыткан.
Ак сакалым жайкалтып,
Алдыңа чыктым жекеге,
Жалгыз келип турамын,
Жатып алба кепеңе.
Мага каршы найза алып,
Чыга келгин чекеге.
Кармашалык эки хан,
Жыгалсаң кетсин чымын жан,
Чын баатырдай жасанып,
Чыга келчи кошуңдан.
Сез көрсөтүп баштаган,
Мен болбоймун чочунган.
Балыкчыдай тор салып,
Басымыбыз олжо алып,
Бастырып чык хан Жалил,
Кармашалы кол салып.
Чоңдугуңду ким билсин,
Чочоңдогон мынчалык.

Деген сөздү айтып турду эле. Жалилхан өзү чыгып келүүдөн бир чети намыстанып, экинчиден өтө коркуп, келип уруша албай жалгыз Караталга миң адамын жабылтып жиберди. Ошондогу Караталдын урушунун түрү:

Миң душмандын ичинде,
Жалгыз калды Каратал,
Аны көрүп кыргыздар,
Кантип чыдап тура алат.
Караталды талатып,
Кантип тирүү жүрө алат.

Кыргыздар дагы чыдабай,
Үч миң адам чүдөдү,
Эки жак тегиз капташкан,
Он миң киши оңойбу,
Күркүрөө, Чакмак талаасы,
Кызыл кан аккан чоң ойду,
Уруштан чыгып Каратал,
Бастырып келди кошуна.
Денесинен аккан кан,
Жорголоп келди созула.
— Атаны арман күн бол ай,
Оогандан кыргыз жеңилмек
Оболдон барбы, бул кандай;
Оболу жаттым корголоп,
Шаарыман чыга албай.
Шайманым кетип шашылдым,
Душманымды жыгалбай.
Баягыдай бак-дөөлөт,
Башка келип консочу,
Барлык баатыр кыйкырып,
Кирип келер болсочу.
Биздин ушул абалды,
Билип келер болсочу.
Карып калган чагымда,
Кайтып калдым уруштан,
Жаш болсом кантип качайын,
Как ушундай жумуштан.
Кара сакал ак болуп,
Кайта турган чак болуп.
Карган кезде кантейин,
Каршы чыкты бул душман,
Карайлап турган убакта,
Каптап келсе чыгыштан,

Кан буугандан кутулсам.
Качырып кошо умтулсам.
Канакей кудай куткарса,
Каптаган душман ушундан.
Кас болушун карачы,
Кайсы экен билбейм жаласы.

Эмдиги сөздү калмактан келе жаткан кыргыздын баатырларынан баштайлы.

Баатырлар жетимиш беш күнү жол басты. Эми он беш күндүк жолу калды. Бир күнү көз алдынан он эки миң төөгө жүк арткан кербен чыкты. Кербен башы жанына үч адам алып Темиркандарга салам берип өздөрүнүн Чынабат шаарынан чыгып келе жатканын Каратал карыянын ушул кезде катуу шашып турганын айтып түшүндүрөт. Баатырлар абдан сөзгө канып ал кербенди аман-эсен жолуна салат.

Темиркан аскер башы, миң башыларды чакырып алып, ат оскундатып Болотканга Солтоной, Шабек, кырк жигитти, андан башка дагы тандалган баатырлардан үч миңди бөлүп: силер Чынабатка беш күн ичинде ат өлтүрө жеткиле деп, катуу дайындады. Алар катуулап жүрүп Чынабатка түштүк жолу калганында Солтоной Болотканга акылдашып бир мыкты жигитке Ашырбектин Жылжыма көк жоргосун миндирип Караталга сүйүнчүгө чаптырат.

Ошол күнү жетимиш алты жаштагы Каратал карыя кадим жаш чагындай кайраттанып атка минип жекеге чыгып кечке чейин оогандан он алты баатырды өлтүрүп, жыйырма жети балбанын байлап алат. Шайы Жалилхан чыдай албай жалгыз Караталга эки миң аскерин каптатып жиберет. Аны көрүп кыргыздар туташ каптайт. Оогандын калганы тегиз каптап жер дүңгүрөгөн чоң согуш дагы болот.

Солтоной, Шабек, Болоткан,
Келе жатыр дүңгүрөп,
Үч миң аскер баатырлар,
Бет алганын бүлдүрөт.
Шашкелик жолу калганда,
Чаң көрүндү асмандап.
Алы кетти душмандын,
Алардын сүрү басмарлап,

Келери менен токтолбой,
Душманды көздөп ат салат.
Ооганды онтот, койбо деп,
Солтоной баатыр кыйкырды.
Кайраттанып баатырлар,
Эр Манастай иш кылды.
Кирип келди шаштырып,
Үч миң баатыр чуулдап.
Караанын көргөн душмандын
Кайраты качып, куулмак.
Алты миң ооган аскерин
Бир саатта саптады
Шаа Жалилханды баш кылып.
Бир миң аскер ооганды,
Бенделеп колго түшүрдү.
Жалил падыша жалдырап,
Жанынан күдөр үзүлдү.
Уруш бүтүп тарашып,
Учурашты баарына.
Калды баары көрүшүп,
Каратал сындуу карыга.
Шаарга кирип барлыгы,
Эч арманы калдыбы?
Болоткан келип олтурду,
Апасынын жанына.
Кол алышып көрүштү,
Жеңеси менен жарына.
Калкын аман сактаган,
Кас душманын таптаган.
Кантип болбойт ыраазы,
Каратал сындуу чалына.
Касиет чалып баарысын,
Кыскартып жолдун алысын.

Кас душманын жок кылып,
Калды жыргап мамына.
Карасаңыз көз кайкып,
Кайнап жаткан малына.
Жер дүңгүрөйт Темиркан,
Жетимиш миң кол баштап.
Жердин бетин көчүрүп,
Жетип келди жол баштап.
Көккө ыргып жетүүгө,
Көтөрүлөт тору кашка ат.
Келсе дагы Темиркан,
Таажы, тактын алган жок,
Мунун баары чын болор,
Айткан сөздө жалган жок.
Күнөөсүн кечип Жалилди,
Увазирликке шайлады.
Жер-жерине таратып,
Элди тегиз жайлады.
Тегиз жеңди душманын,
Темиркандын кайраты.
Алар душман көзүнө,
Ажыдаардай айбаты.

Мына ушундай болуп Темиркан баатыр эли-журтун жайлаштырып, Мадылбекти арына келтирип, өлгүдөй уялтып туруп күнөөсүн кечирип, кырк жигиттин катарына койду. Атасы Жолборсканга чоң аш берип, анын аягын тойго айлантып, энеси Гүлайпа сулууну Молдо Накышка никелеп алып берип, Темиркан өзү тактыда олтуруп, өмүрлүк доорду сүрүп, кыргыз, калмак жана ооган элин тегиз билип, аймагы абдан кеңип жатып калган экен.